

Публікації

Василь СОКІЛ, Оксана БРИНЯК та ін.

МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

Випуск 2

Пропонована добірка енциклопедичних статей є продовженням матеріалів, опублікованих у «Народознавчих зошитах» (2014, № 3, с. 582—611) під назвою «Почин української фольклористичної енциклопедії». Сюди увійшли нові гасла, пов'язані з персоналіями, предметними реаліями, які поглиблюють відомості про українських фольклористів, та різні зібрання уснопоетичних джерел. Уперше представлено фольклорні персонажі, витворені народною традицією.

Ключові слова: фольклористична енциклопедія, фольклористи, фольклористичні видання, фольклорні персонажі.

© В. СОКІЛ, О. БРИНЯК, 2015

БАБА-ЯГА (Баба-Юга, Баба-Язя, Гинджі-баба) — персонаж українських чарівних казок, що поєднує функції злотворця та помічника героя. Походження імені етимологи пояснюють спорідненістю з праслов'янським коренем «яга» (*ęga), що вживалося на означення змії, гадів. Номінатив «Яга» використовується порівняно мало, більше фігурують імена «баба», «стара бабище», «старе страховисько», «Залізноноса баба». Витоки образу мають міфологічне походження. Більшість дослідників (О. Потебня, В. Пропп, О. Олійник) вказували на приналежність Б.-Я. до потойбічного світу (посередник між живими і мертвими), зв'язок з демонологічними персонажами (упирем, відьмою), а також причетність до обряду ініціації. У більшості творів зображена жінкою похилого віку. Старість підкреслюється згрубленими формами «бабище», «стариганя»; наявністю сивого довгого волосся, костяної ноги, волосяного язика, голови, «обручем збитої». До головних атрибутів належить хатинка в лісі чи гаю («живе у Чуї лісі, навколо на палях голови насаджені, тільки одної нема», «стоїть у лісі хатка на курячій ніжці і повертається», «такий здоровий гай, що страх»), що пов'язує персонаж з обрядом переходу; ступа і макогін («вона в ступі їздить, товкачем поганяє, метлою слід заметає», «стала на ступу і макогоном махає»), що споріднює Б.-Я. з слов'янською богинею Мокошею — втіленням жіночого начала. Б.-Я.-злотворець діє у сюжетах «Хлопчик і відьма» (СУС 327С), «Хлопчик-мізинчик» (СУС 327В), «Два брати-богатирі» (СУС 303), «Одноокий велетень» (СУС 1137), «Бій на калиновому мосту» (СУС 300). Як викрадачка дітей у більшості варіантів витісняється образами Зміїхи чи відьми. Є матір'ю 12 (21, 33) дочок, яких прагне одружити з чудесно народженими парубками. Володіє магичними здібностями, перетворюючи на камінь одного з братів, але гине від рук іншого. Б. Я. — власниця криниці з цілющою і живлющою водою, яку викрадають звірі героя, щоб його оживити. Як жіночий аналог Поліфема баба-людодітка з одним оком намагається з'їсти коваля, що рятується, виколовши їй око. Виконуючи функцію змія-інкуба, прилітає і сецарівну, забираючи в неї силу. Як войовниця б'ється із богатирями, а потім тікає в кам'яний палац чи гору, де сидить за кроснами і пряде вояків. У казках Закарпаття та Східної Словаччини контамінується з образом відьми-босоркані, що живе у «порослій мохом колибі» і погрожує проковтнути героя. Наявна кров-

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 3 (123), 2015

на спорідненість Гинджі-баби з іншими злоторцями (є тещею чи матір'ю антагоніста і намагається помститися героєві за вбивство родичів). Герой перемагає за допомогою власної хитрості чи завдяки прихильності наймолодшої доньки. У сучасних текстах трансформується в образи чортихи, відьми, мачухи.

Як помічник героя Б.-Я. виступає у сюжетах «Чарівний наречений» (СУС 465А) та «Загублена дружина» (СУС 400А). Виявляється тіткою або тещею героя, якого впізнає завдяки вишивці на сорочці чи рушникові. Володарка звірів, птахів та гадів, що сходяться на її поклик. Допомагає героєві як порадою, так і постачаючи його чудесними предметами. Основні подарунки: золота квочка з курчатами, золоте веретено, кужіль і пряжа, головка капусти, пшоно, поросятко та ін. Поступово витісняється астральними (Вітрова мати, Сонцева мати) та християнськими (Бог, Святий Миколай, Свята Середа і П'ятниця) образами.

Пр.: Малорусские народные предания и рассказы / свод М. Драгоманова. К., 1876. 434 с.; Малорусские сказки, предания, пословицы и поверья, записанные И. И. Манжуруй в Екатеринославской губ. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. Х., 1894. Т. 6. Вып. 2. С. 161—197; Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским Русским географическим обществом. Юго-Западный отдел. СПб., 1878. Т. 2. 688 с.; Казки та оповідання з Поділля : в записках 1850—1860 рр. К., 1928. Вип. 1—2. 598 с.

Літ.: *Потебня А. А.* О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // Потебня А. А. Символ и миф в народной культуре. М., 2000. С. 92—329; *Пропп В. Я.* Исторические корни волшебной сказки // Пропп В. Я. Морфология «волшебной» сказки. Исторические корни волшебной сказки. (Собрание трудов В. Я. Проппа). М., 1998. С. 111—437; *Новиков Н. В.* Образы восточнославянской волшебной сказки. Л., 1974. 254 с.; *Петрухин В. Я.* Яга // Славянские древности. М., 2012. Т. 5. С. 614; *Дунаевська Л. Ф.* Українська народна казка. К., 1987. 127 с.; *Олійник О.* Антиномія категорій «свій»/«чужий» у просторі української народної чарівної казки : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.01.07. Львів, 2007. 19 с.

М. В. Демедюк

БАЙДА — герой українських історичних пісень («В Цариграді на риночку», «Ой у лісі, в Берестечку», «Ой Байда ж мій, Байда, Байда молоденький», «Ой задумав Байда турка вбити» та ін). Перший запис здійснив З. Доленга-Ходаковський (поміщений у збірнику М. Максимовича (1834)). Варіанти твору виходили друком у виданнях М. Максимовича, М. Драгоманова, П. Лукашевича, Ж. Паулі, Б. Грінченка та ін. Географія записів охоплює територію всієї України (Галичина, Харківщина, Вінниччина, Полтавщина). У фольклористиці утвердилася думка, що історичним прототипом головного героя є український князь Д. Вишневецький (р. н. невід. — 1563). Був засновником фортеці на о. Хортиця і організатором запорозького козацтва, загинув у турецькому полоні. Стосовно імені фольклорного героя, то М. Грушевський припускав, що, можливо, «маємо тут типове ім'я козака-одчайдуха, яким підмінено в пісні історичну постать Вишневецького». Більшість учених (М. Драгоманов, І. Франко) вважають, що схожа пісня існувала до подій з Д. Вишневецьким і лише прийняла в себе деякі подробиці історії знаменитого князя. Б. став уособленням лицарської вдачі, мужності, непідкупності, вірності. Ці риси виявляються у ряді мотивів. Б. гуляє в Цариграді на риночку — епізод присутній практично в усіх відомих записах пісні, традиційна зав'язка сюжету. Більшість варіантів твору однотипні стосовно локалізації події. Дія відбувається «в Цариграді на риночку», рідше «в славнім місті на риночку», «у лісі, в Берестечку», «проти будинка на кілочку». Усі варіанти змальовують Б. як відчайдушного козака, який безпечно перебуває у ворожій столиці («Та п'є Байда мед-горілочку»), інколи цей епізод представлено як мотивацію вбивства султана («Ой задумав Байда турка вбити та й почав удень і вніч горілку пити»). Традиційними є й такі мотиви: турецький цар підмовляє героя змінити віру й одружитися з його дочкою, Б. відмовляє та лає чужу віру («Твоя, царю, віра проклятая, Твоя царівночка поганая!»), Б. зв'язують і чіпляють на гак. Центральним є мотив смерті Б., який співзвучний з історичними джерелами (М. Бельський). Історична хроніка передає, що Вишневецький, зачеплений гаком за ребро, жив ще три дні, поки турки не вбили його стрілами, не стерпівши лихослів'я. Народна пісня значно переосмислила цей епізод. Герой, висячи на

гаку, стріляє в султана і його сім'ю («Ой як стрілив — царя вцілив, А царицю в потилицю, Його доньку в головоньку»). Таким чином, пісенна традиція утвердила козацький ідеал честі, який не передбачав катування супротивника («Отто ж тобі, царю, За Байдину кару!

Було тобі знати, Як Байду карати: Було Байді голову істяти, Його тіло поховати»). У пісні акцент зроблено виключно на його моральних якостях. Про зовнішність героя твір не подає жодних відомостей. Фольклорна традиція обмежилася лише постійним епітетом молоденький (молодецький), який підкреслює вік героя та його запальну вдачу («Байда молоденький»). Народна пісня та реальна історія смерті Д. Вишневецького стали поштовхом для написання літературних творів (Гр. Чупринка, П. Куліш).

Пр.: Украинские народные песни, изданные М. Максимовичем. Ч. I. М., 1834. С. 106—107; Малороссийские и червонорусские народные думы и песни. СПб., 1836. С. 11—12; Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова. К., 1874. Т. 1. С. 145—158; Историчні пісні. К., 1970. С. 47—48.

Літ.: Стороженко А. Князь Дмитрий Иванович Вишневецкий, по народному прозвищу Байда // Киевская старина. Т. 56. 1897. С. 519—524; Грушевський М. Байда Вишневецкий у поезії й історії // Записки Українського наукового товариства в Києві. К., 1909. Т. III.; Франко І. Пісня про Байду // Франко І. Твори у 50-ти т. Т. 42. К., 1984. С. 161—189; Винар Л. Князь Дмитро Вишневецький. Мюнхен, 1965. 95 с.; Чухліб Т. Дмитро Вишневецький — герой української середньовічної пісні // Історія України. 2005. № 5. С. 1—4; Салавей Л. Байда // Беларускі фальклор. Энцыклапедыя. Мінск, 2005. Т. 1. С. 124.

В. І. Козловський

«БІБЛІОГРАФІЯ ЛІТЕРАТУРИ З УКРАЇНСЬКОГО ФОЛКЛОРУ» (1930) — наукове видання повного зводу праць з українського фольклору та його досліджень за період 1800—1916. Упорядник О. Андрієвський (серія «Матеріали до історії української етнографії» ВУАН). Том складається з трьох блоків. «Передмова» (с. V—VI)

коротко висвітлює історію видання, що зайняло 4 роки «впертої, важкої та невдячної праці»; «Вступ» (с. VII—XIII) обґрунтовує принципи праці, в основі якої «цінна робота» — бібліограф. зібрання Б. Грінченка (1901), а також опис 30 використаних найдавніших джерел кінця XVI—XVIII ст.; «Пояснення скорочень назв використаних періодичних видань та збірників» (с. XIV—XXVI), де є перелік 472 джерел з українських, польських, російських, чеських, болгарських, австрійських часописів. У примітці — «Уваги до користування покажчиком» (с. XXVIII). Основна частина (с. 1—693) — це перелік 5986 позицій (без урахування числа рецензій до видань, що йдуть під тим самим номером, але з буквеною позначкою), які розміщені за хронологічним принципом, «механічний розподіл» яких піддав критиці Ф. Колесса. У бібліографію залучено книжкові видання (фольклорні збірники, монографії, граматики), газетно-журнальні публікації (розвідки, статті, рецензії), некрологи, огляди, листи, поодинокі фольклорні тексти, друковані в етнографічній, навчальній, мемуарній літературі. Матеріал розміщено за алфавітом у межах року; нумерація відновлюється з кожним наступним роком, що дозволяє побачити співвідношення та зростання фольклористичних зацікавлень певного періоду (у 1830 — 10 позицій, у 1870 — 53, а в 1890 — вже 195). Прикінцева частина має довідково-інформаційний апарат із 4 покажчиків: предметів (с. 697—735); власних назв (с. 737—778); географічний (с. 779—794); періодичних видань (с. 795—814), які дозволяють знайти позицію за відповідними ключовими словами; а також лист помічених друкарських похибок («Corrigenda»). Серед часто представлених імен — відомі діячі слов'янської фольклористики другої половини — кінця XIX ст. (О. Афанасьєв, В. Гнатюк, Я. Головацький, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Р. Кайндль, М. Костомаров, О. Потебня, М. Сумцов, І. Франко) та західноєвропейської науки (А. Брікнер (A. Brückner), В. Бугель (W. Bugiel)). Найбільш корисними є відомості про праці збирачів та перших дослідників кінця XVIII — початку XIX ст. (З. Доленга-Ходаковський, І. Вагилевич, М. Максимович, І. Срезневський, О. Бодяньський), чужоземних мандрівників, які фіксували найдавніші зразки фольклору (Й.-В. Мюллер (Möller), Г. де Боплан). У переліку чимало худож-

ніх творів письменників-романтиків (Л. Глібов, О. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш), у яких фольклорні твори використані як ілюстрації. Більшість бібліографічних позицій має короткий коментар, в якому зреферовано інформацію про їх зміст: місце публікації, повний перелік назв творів фольклору, їх кількісна та жанрова атрибуція, подекуди особливості мелодики; інколи наведено цитати та сторінки до них. Особливо цінні найдавніші рідкісні видання, в описі яких вказано кількість пісенних рядків чи надруковано їх початкові строфи (напр., «Ой там на потоці пили мед запорожці» за 1828; до збірок А. Коціпінського (1862), О. Балліної (1863)). Щодо географії, тут представлено усі регіони, найбільше західні (Закарпаття як «Русь Угорська», Буковина, Волинь), центрально-східні (Поділля, Київщина, Полтавщина, Чернігівщина), є також південні та північні (Полісся, «Житомирський пов.»). Інформацію доповнюють тогочасні адміністративні назви окремих повітів, сіл, хуторів чи узагальнені історичні назви («Бессарабія», «Галичина»). Менше відсилань до карпатських теренів, тому матеріал звідти можна віднайти за етнограф. групами («гуцули», «бойки») чи назвами населених пунктів («Тухля», «Турчанський пов.», «Городенщина», «Коломийщина»). Окремо виведено гасла «Україна» та «Українці». Бібліографія відображає стан фольклористичної науки першої третини ХХ ст., зокрема у ділянці теорії, для досліджень якої виведені поняття: «мотиви весільних пісень», «термінологія народня», «форма пісенна», «фабльо», «ритміка пісенна», «фольклор», «фігури», «символіка», «казкознавство». Література дозволяє відстежити окремі напрямки вивчення поетики фольклору ХІХ ст., зокрема узагальнені теми («голод», «жіноча неволя») чи вужчі питання художньої образності епічних та календарно-обрядових творів (про козацьких ватажків та героїв українських дум; про опришків, гайдамаків); символічних образів (астральних, зооморфних, дендроморфних, просторових), легендарні міжнародні мотиви («про невдячну жінку»). Предметні гасла висвітлюють багатий жанрово-тематичний склад українського фольклору: епічні, ліро-епічні твори; сатири-гумористику, обрядові жанри, замовляння, молитви, малі пісенні жанри. Значною є літ-ра з прози, зокрема щодо казок і переказів («біблійні», великодні, історичні, про птахів,

релігійні), а також пісень обрядових (осінні, пастуші, петрівочні, пилипівські, похоронні, при сватанні), історичних (про гайдамаків), релігійних (псалми). Серед гасел є такі, що відображають нові фольклоротворчі тенденції («пісні робітничі», «спомини історичні»), термінологічні проблеми («поезія народня», «творчість народня», «фольклор», «словесність усна»). Вагому частку займає літ-ра з етнографії, народного мистецтва та медицини, за якою можна відшукати суто фольклорний матеріал. Бібліографія попри критичні зауваження рецензентів (В. Перетц пропонував доповнити «добрий посібник» інформацією про пісні, приказки, загадки, поміщені у рукописах ХVІІ—ХVІІІ ст.) стала «великим кроком уперед» (А. Лобода) у порівнянні з покажчиком Б. Грінченка та надалі «має високу вартість для науки» не тільки української, але є досягненням усього східного слов'янства (Ф. Колесса).

Пр.: Бібліографія літератури з українського фольклору / за ред. акад. А. Лободи. К., 1930. Т. 1. І—ХХVІІ + 822 с.

Літ.: Лобода А. Сучасний стан і чергові завдання української етнографії // Етнографічний вісник. 1925. Кн. 1. С. 1—11; Перетц В. Всеукраїнська Академія наук. Етнографічно-фольклорна комісія. Матеріали до історії української етнографії // Труды Института славяноведения АН СССР. 1932. Т. 1. С. 463—464; Колесса Ф. [рец. на кн.]: Андрієвський О. Бібліографія літератури з українського фольклору. Т. 1. У Києві. 1930 // Slavia : časopis pro slovanskou filologii. 1935. R. 13. Seš. 2—3. С. 536—540.

О. М. Кузьменко

БОГОРОДИЦЯ (Богоматір, Мати Божа, Діва Марія, Цариця Небесна, Непорочна (Пречиста) Діва) — Мати Ісуса Христа (Лк. 1:26—56, Лк. 2:1—7, Мт. 1:16—25). Із Нового Завіту відомо, що жила в Назареті, у Галілеї із Йосипом-обручником. Символ матері, життя, світла, мудрості. Народний культ відрізняється від канонічно-церковного приземленістю, введенням у побут. У

фольклорі образ представлено в різних жанрах: апелюють до нього в замовляннях (господарських, лікувальних, родинно-побутових). У колядках та щедрівках домінує тема народження Ісуса Христа. Мотиви: місце, де народжувала Б.: у вертепі (печері), стаєнці;

Вона купає, сповиває в «шовки», «обрусочки», «китайочки», колише Сина, кладе в «золоті яселка». Простежуються етапи родильної обрядовості («Та запрягайте коні вороні, та повеземо визину рибу До Пречистої на народини, А й на родини, ба й на хрестини»); іде шукати кумів. Образ сприймається як носій долі, що впливає на людське життя, опікується родиною, тому її перебування в гостях обов'язкове («Тут буде вечерять Дєва Марія з Сусом Христом»). Б. зображена як проста жінка: ходить щедрувати («Туда ішла Мати Божа щедрувати»), пряде та ін. Поширений мотив — Б. втікає з Дитятком до Єгипту. Варіанти відомі по всій Україні: варіюються дії, вчинки героїні («креше вогонь з льоду» — надприродна сила): на контрасті моделюється поетичний образ чуда; відбувається «чудо з пшеницею»: «нині-сь посіяв, завтра будеш жати». Цей мотив присутній і в легендах: «дерева кланяються Божій Матері та Ісусові»; «Б. ховає Христа» в «мокрій траві», «вишневій траві», «в високих ялицях», «в огні», «в криниці», «в Чорнім морі». У великодніх піснях апокрифічні мотиви пов'язані з муками Христа та стражданнями, думками, почуттями. Народний мотив — Б. пише писанки: «Там Пречиста віск зливала, Писаночки писала, За Ісуса давала». В піснях літного циклу Б. пов'язується з надією на багатий урожай: у кустових — «Присвятая Тройца да й святая Богородица, йой посію льон да нихай зародица». Залучення Б. до сільської праці: царинні — мотив «Б. насіння носить» (зустрічається і в колядках), обжинкові — «Мати Божа допомагає жати»: «Прийшла Божая Мати нивоньки дожинати». Б. — покровителька родин, яка брала участь у всіх важливих подіях у житті людини. У хрестинних піснях основні мотиви: Б. допомагає купати, колихати но-

вонароджене дитя. Вважається покровителькою породіль. У весільній традиції кожен обрядовий етап розпочинався з благословення Б.: просять розпочати весілля, поблагословити молодих, звити вінки, убрати деревце, косу розплести. Мотив «Пречиста бере участь у випіканні короваю» — залучення до ритуального дійства. Апелювання до Б. «коровай розчинити», «коровай зібгати», «коровай зваляти», «коровай замесити». У весільних піснях, присвячених сироті, Б. виконує роль матері: «Не устану, доню, маєш Божу Матір». У казках Б. виступає хрещеною матір'ю, в ошатному вбранні, приїжджає в дорогій кареті. Народні легенди пов'язані з апокрифами. Б. витягує грішні душі з пекла (зустрічається в колядках). Б. плете сітку для визволення із пекла та переміщення в рай. Такі легенди близькі до апокрифу «Ходіння Б. по муках». У народній прозі Б. — заступниця від ворогів (легенди про чудесне об'явлення перед святинею або виставляння ікони Пречистої). Мотив, пов'язаний із обороною Почаївського монастиря: на хресті святині з'явився силует Б. Вона накрила монастир своїм омофором, турки стріляли, кулі поверталися назад, тому військо змушене було втекти. Сюжет про врятування святині Б. від ворогів — міжнародний (про ікону Б. Влахернської). Сюжетна схема подібна, різняться національними елементами.

Пр.: Богородичні пісні / [зап. І. В. Хланта]. Ужгород, 2003. 256 с.; Богородиця в українському фольклорі / [збір. та впоряд. Галина Коваль]. Львів, 2006. 280 с.

Літ.: Толстой Н. И. Богородица // Славянские древности. М., 1995. Т. 1. С. 217—219; Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. К., 2006. С. 45. Коваль Г. В. Богородиця в українських колядках: функції, семантика образу // Нар. творч. та етногр. 2007. № 6. С. 42—46; Коваль Г. В. Фольклорний тип Богородиці в календарно-обрядовій поезії // Нове життя старих традицій: Традиційна українська культура в сучасному мистецтві і побуті / Матеріали міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня». Луцьк, 2007. С. 221—229; Кметь І. Образ Божої Матері у фольклорі: українська апокрифічна традиція. Дис. на здобуття ступ. канд. філол. наук: спец. 10.01.07. «Фольклористика». 2009.

Г. В. Коваль

ВІДДІЛ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ Інституту народознавства НАН України — один з підрозділів установи. Витоки сягають Наукового товариства Шевченка у Львові, у якому було сконцентровано

значні сили. За протоколом загальних зборів НТШ від 14 січня 1940 «радянська влада таких товариств не визнає», тому ліквідаційна комісія ухвалила про припинення їхньої діяльності і створення з секцій та комісій філій інститутів Академії наук. З'явився Львівський філіал Інституту фольклору з чотирма «основними групами»: музично-хорова, етнографічна (матеріальної культури), словесна та фондів. Керівником установи призначено академіка Ф. Колесу, науковими співробітниками — О. Роздольського, С. Людкевича, К. Добрянського, М. Стельмаха, Я. Фіголь, М. Щепанську та ін. Ф. Колесса працював над темами: «Франко і українська народна пісня», «Народні пісні українського Закарпаття». М. Щепанська завершувала роботу «Український музичний фольклор XVII—XVIII ст.». О. Роздольський впорядковував свої записи народних пісень, яких налічувалося в нього 21—22 тисячі. 23. XI. — 19. XII. 1940 відбулася експедиція в Дрогобицьку обл. у складі: О. Роздольський (керівник), члени — Я. Фіголь, М. Стельмах. Зібрано близько 340 пісень, мелодій на 65 фонографічних валиках. О. Роздольський, крім того, завідував архівом фольклору. Транскрибуванням мелодій займався С. Людкевич, водночас написав наукову роботу «Мандрівні мотиви в українських народних мелодіях». К. Добрянський підготував дослідження «Опришки в українському фольклорі». Науковці в силу політичної ситуації змушені виконувати тему «Радянський фольклор західних областей України». 15. VI. 1941 до Львівського філіалу Інституту фольклору було зараховано М. Скорика на посаду старшого наукового працівника. Під час війни установа не працювала, відновила свою діяльність у липні 1944 під назвою — Львівський відділ Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР. Відділ складався із трьох секторів: 1) мистецтвознавства, 2) усного й музичного фольклору, 3) етнографії. Над фольклористичними проблемами працював керівник інституції Ф. Колесса («Спроба періодизації української народної поезії», «Історія української етнографії», збірники «Улюблені пісні Івана Франка», «Фольклор Вітчизняної війни»). Р. Заклинський, який був прийнятий на роботу після війни, готував до друку 4 том коломиїнок, які зібрав В. Гнатюк. С. Людкевич продовжував нотні транскрипції народних пісень у записах О. Роздоль-

ського. К. Добрянський досліджував тему «Панщина в західноукраїнському фольклорі». Згідно з тематичним планом, М. Скорик упорядкував пісенний матеріал з архіву Д. Яворницького, підготував до нього паралелі та коментарі. Після смерті Ф. Колесси обов'язки керівника Львівського відділу виконував М. Скорик (до вересня 1947 — часу його арешту й заслання). 1949—1950 в структурі Етнографічного музею АН УРСР значився «відділ фольклору», який очолював О. Дей, а молодшими науковими працівниками були М. Нечиталюк, І. Царенко, М. Іщук, С. Щурат. Тематика стосувалася в основному фольклористичної діяльності І. Франка. 1950 відділ припинив своє існування на тривалий час. Лише із січня 1993 відділ фольклористики постав у новоствореному Інституті народознавства АН України у складі: Р. Кирчів (завідувач) та три наукові працівники — Г. Дем'ян, В. Сокіл, Є. Луньо. Науково-дослідні теми, які виконували співробітники: «Фольклор західноукраїнських земель» (1993—1996), «Традиційний і новочасний український фольклор» (1997—2002). З 2001 завідувач відділу — В. Сокіл, під керівництвом якого завершена остання тема та розроблялися наступні: «Фольклор ХХ століття» (2003—2007), «Український фольклор і сучасні глобалізаційні процеси: поетика» (2008—2012), «Історико- та лінгвофольклористичні дослідження» (розпочата 2013). Зараз у відділі 15 науковців: О. Бриняк, О. Голубець, М. Демедюк, М. Качмар, Г. Коваль, О. Ковальчук, В. Козловський, Г. Кравцова, О. Кузьменко, Є. Луньо, Н. Пастух, В. Сокіл, Н. Сокіл-Клепар, О. Харчишин, О. Чікало. Праці членів відділу стосувалися різних фольклорних видів та жанрів, зокрема народної прози — легенд, переказів, казок. Розглядалася жанрово-тематична специфіка, структура, семантика, поетичні засоби вираження, своєрідність наративів про голодомор. Предметом вивчення стала календарно- та родинно-обрядова поезія (колядки, щедрівки, гаївки, обжинкові, весільні, хрестинні пісні). Досліджувалася функціональність, естетика як традиційних жанрів, так і новотворів (балади, історичні пісні, пісні-хроніки, стрілецькі та повстанські пісні). Приділялася увага регіональним та локальним фольклорним середовищам (Зелений Клин, Молдова, Яворівщина, Березанщина, Львів, Нагуєвичі, Волосянка, Ялинкува-

те, Верхня Рожанка). На увагу заслуговують моножанрові зібрання (історичні перекази), присвячені одному персонажеві (Богородиця), окремим національним героям (С. Бандера, О. Гасин), виконавцям (П. Павлюк). Зараз у фокусі персоналії, фахові часописи, збірники, інституції, термінологічні питання. Науковці брали участь у багатьох комплексних експедиціях, деякі (В. Сокіл, Г. Коваль) — у «чорнобильських».

Літ: Колесса Ф. М. Радянський фольклор // Вільна Україна. 1941. 13 квіт.; Колесса Ф. Обнова української етнографії й фольклористики на західних областях УРСР. К.: Логос, 2011. 240 с.; Скорик М. М. Робота Львівського отдела Института искусствоведения, фольклора и этнографии АН УССР в 1947 г. // Советская этнография. 1947. № 3. С. 158—159; Попов П. М. Дослідження фольклору в Академії наук УРСР за останнє п'ятиріччя (1941—1946 рр.) // Вісник АН УРСР. 1947. № 2 (130). С. 43—51; Списки працівників музею за 1944—1950 рр. // Архів ІН. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 6. 40 арк. Сокіл Г. Перша наукова експедиція Львівського відділення Інституту фольклору на Дрогобиччину // Народозн. зош., 1999. № 3. С. 399—401.

В. В. Сокіл

«ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ З МЕЛОДІЯМИ. Зібрав у селі Ходовичах др. Іван Колесса» — збірка українських народних пісень, видана 1902 Науковим товариством ім. Шевченка у Львові («Етнографічний збірник», т. XI). Матеріал до праці зібрав І. Колесса у 80-х рр. XIX ст. в с. Ходовичі Стрийського пов. (тепер Стрийського р-ну Львівської обл.). Редактор — Ф. Колесса. Основу збірника становлять пісні (понад 200 зразків), які згруповано у три розділи: «Обрядові пісні, звязані з порою року», «Від коліски до гробової дошки», «Ріжнорідні теми». Майже до кожної фольклорної одиниці подано паспортизацію, а також паралелі з інших джерел. Тексти надруковано зі збереженням особливостей локальної говірки. У передмові Ф. Колесса зробив загальний огляд

репертуару с. Ходовичі, поряд із власними спостереженнями щодо місцевої уснопоетичної традиції додав уривки із заміток самого збирача — І. Колесси, а також помістив його біографію («Др. Іван Колесса. Біографічна замітка»). У змісті редактор подав ключові мотиви й теми пісень (обрядових: «жиди шукають Христа», «гречная панна стереже вина», «молода сідає на посад»; необрядових: «жінка втікає від мужа», «милий хоче вбити нелюба», «дівоча самота», «доля наймита» тощо). Календарна обрядовість представлена колядками («Ішли молодці рано з церковці», «Зажурили сі буйні гори», «Що за рада стала»); щедрівками («Ой попід луги все калинові», «Прала дівчина шовковій хусті на леду», «На Дунайочку при бережечку»); гаївками («Кострубонько», «Жельман», «Чому, Галю, не танцюєш?», «Наша мила ягівко, ягівко»); обжинковими піснями (9 пісенних одиниць і 1 віншування — «Угору, соненько, угору», «На печі діжа кисне», «Принесли ми полон»). Родинно-обрядовий фонд представлений весільними піснями («Благослови, батеньку», «Заплетіть мі, мамунцуню», «Уже бояри під сіньми», «Гей вийди, молода, з комори» тощо) та піснями похоронного циклу — уривком голосіння за дочкою — «Моя ти дитинко солодка» (мотив — померлу запитують, куди йде, просять повернутися) та похоронними піснями — «Кажут люди, що я умру, а я хочу жити» (про неминучість смерті, дургорядність земних благ, важливість служіння Богові), «Ой хора ж бо я, ой хора ж бо я, ой теї буду умирати» (тема обдаровування за поховання (дякові — коня за читання «Псалтиря», братам — корову, щоб провели в останню путь, сестрам — коралі, щоб голосили та плакали і т. д.)). Широко представлена родинно-побутова та соціально-побутова пісенність, коломийки. Подано коліскові пісні (мотиви: вітер колише дитину, мати повиває дитину, мати працює, мати журиться, Христос і Мати Божа колишать дитину); балади (мотиви: чоловік вбиває жінку за намовою коханки, матері; свекруха вбиває невістку; козак їде за тройзіллям; мати-покритка топить дитину); пісні про кохання («Гей зійди, зійди, ти зіронько вечірняя», «З'їздив я коника, з'їздив вороного» (щасливе кохання), «Піют куроньки, на день сі вибирає», «Студена роса, ноженьки відморожу» (парубок зводить дівчину), «Край дороги широкої лежить камінь мармуровий», «Туман,

туман по долині» (розлука), «Там за горами, за густими лісами», «Ой піду ж бо я собі тай у ліс дубовий» (туга дівчини за парубком)); пісні про родинне життя («Було не рубати зеленого дуба», «Ой на горі церковця стояла» (нещасливе подружнє життя), «Ой на пійцу у куточку», «Над водою стояла» (чоловік-п'яниця б'є жінку), «Плинуть гусоньки з-під калиноньки» (подружня зрада)); козацькі пісні («Там на горі калина» (дівчина залицяється до козака), «Ой Васильку, Василуню» (козак покидає дівчину)); рекрутські («А в неділю пораненько»); жовнірські пісні («Ой на горі жито», «Ой із суботи тей на неділеньку» (смерть жовніра), «У гай, мати, у гай зелененький», «Світи місяченьку» (прощання жовніра з родиною, з коханою), «Там у лісі клин-дерево низько» (жовнір проситься додому)) тощо. Збірник отримав схвальні відгуки у наукових колах. Позитивну оцінку дали, зокрема, І. Франко, Ф. Колесса, С. Грица, Б. Луканюк.

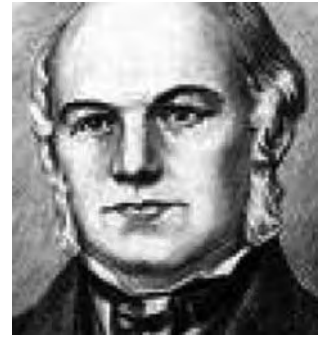
Пр.: Галицько-руські народні пісні з мелодіями / [збір. у с. Ходовичах др. І. Колесса] // Етнографічний збірник. Львів, 1902. Т. 11. XXXVI + 303 с.

Літ.: Франко І. Огляд праць над етнографією Галичини в ХІХ ст. // Франко І. Вибрані статті про народну творчість. К., 1955. С. 240—241; Грица С. Філарет Михайлович Колесса. К., 1962. С. 8; Колесса Ф. Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу // Музикознавчі праці. К., 1970. С. 239; Дюдюк Є. З криниці народної мудрості // Жовтень. 1979. № 5. С. 127; Луканюк Б. Ходовицька збірка Івана Колесси // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ—ХХ століття. Львів, 2005. С. 261—290.

Г. Б. Кравцова

ГОЛОВАЦЬКИЙ Яків Федорович (псевд.: Головацький Ярослав, Русин Гаврило, Балагур Яцко, Галичанин; 29. 10. 1814, с. Чепелі, тепер Бродівського р-ну Львівської обл. — 13. 05. 1888, Вільно, тепер Вільнюс, Литва) — український поет, учений-славіст, фольклорист, педагог, громадський діяч. 1820—1825 навчався у Львівській нормальній школі. 1825—1831 — Львівська гімназія. 1831 студіював у Львівському ун-ті. 1834—1835 — у духовній семінарії в Кошіце та ун-ті в Пешті. Закінчив Львівський ун-т (1841). 1842—1848 — священниче служіння. З 1848 — професор української мови та літератури Львівського ун-ту, а з 1849 — ректор. 1867 Г. переїхав до Вільна. Працював головою

Археографічної комісії. 1850 долучився до москвофільської течії. Автор філологічних розвідок («Розправа о язиці южно-руським і його нарічіям» (1848); «Грамматика Руської мови» (1849). Один із зачина-

телів нової української літератури на західноукраїнських землях. Разом з М. Шашкевичем, І. Вагилевичем Г. заснував гурток «Руська трійця». Упродовж 30—40-х рр. ХІХ ст. подорожував по Галичині, Буковині та Закарпатті з метою збору етнографічного та фольклорного матеріалу. Про це свідчать матеріали з архіву Г. (Етнографічні записки з подорож Я. Головацького по Східній Галичині та Закарпатті 1838—1839. Фонд Я. Головацького. — Од. зб. 725. — 48 арк.). Рукописний фонд акумулював великий масив фольклорних матеріалів, які стосуються календарної народної творчості (Етнографічна спадщина Я. Головацького. Колядки, гагілки з його поясненнями. — Фонд Я. Головацького. — Од. зб. 723. — П. 49. — 19 арк.); родинно-обрядові («Ладкання» — весільні приспівки. — Фонд Я. Головацького. — Од. зб. 736. — 6 арк.); родинно-побутові (Колискові, українські народні пісні, «Pieśni piałki ruskiej» — 10 пісень. — Фонд Я. Головацького. — Од. зб. 732. — 3 арк.) та ін. Організував в Угорщині видання альманаху «Русалка Дністровая» (1837). Вміщено кілька фольклорних записів Г. («Ой Морозе, Морозине», «Насунула хмара з Підгір'я», «Ой рано, рано куроньки піли»). З 1839 брав участь у підготовці видання Г. Ількевича «Галицькі приповідки і загадки» (1841). Долучився до укладення альманаху «Вінок русинам на обжинки» (1846—1847), де опублікував статтю «Розправа о народних сербских песнях» та 23 сербські народні пісні в перекладі українською мовою. Уміщено розвідки про «Поділ часу у русинів» (міри часу українців представлено у загальнослов'янському контексті, календарні свята проілюстровано фольклорним матеріалом, переважно пареміями), «Слова вітання і чемности у русинів» (розкриває питання етноетикету, наводить формули ввічливості в українців), «Ворожіння у русинів» (наголосив на накладанні елементів язичницького та християнського світогля-

дів у русинів (гуцулів), подав замовляння від уроків, на кров, на більмо, на перелогі, на ночниці та ін.). Увійшли до видання «Казки за жидів» (про Івана та жидівський котел; про те, як наймит Гриць жида одурив та ін.), «Казки за циганів» (про пана та цигана, про мудрого цигана та ін.), «Приказочки» (анекдотичні оповідання про розумну наймичку; про кума, який оженив малолітнього сина та ін.), «Байки та небелиці» («Рак та Ворона», «Вовк та бабині телята», «Джміль та Бджола»). 1846 видав працю «Die Zustände der Rusinen in Galizien» («Становище русинів в Галичині»). Г. зосередився на ідеї національної ідентифікації русинів, розвитку мови, народної традиції тощо. В «Очерке старославянського баснословия или мифологии» (1860) Г. подав широку палітру божеств давніх українців, навів паралелі в інших слов'янських фольклорних традиціях, проілюстрував прикладами з власних фольклорних записів, «Слова о полку Ігоревім» та ін. рукописних джерел. Впродовж 1830—1860 — відбувалося нагромадження відомостей до масштабного чотиритомного видання «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1978). Матеріал систематизовано за жанрово-тематичним та функціональним принципами. Зважаючи на велику кількість варіантів, упорядник зводив їх до одного повного тексту, що неприйнятно з погляду сучасної едиційної практики. Перша частина — «Думы та думки». Представлено записи дум, історичних, соціально-побутових пісень, народної лірики та ліро-епосу. Друга — «Обрядные песни»: календарно-обрядові пісні (коляди і щедрівки, гаївки, царинні, собіткові, обжинкові); родинно-обрядові (ладканки, хрестинні); танцювальні (коломийки, шумки, чабарашки); жартівливі та ін. Подано збірки фольклорних творів різних записувачів (А. Духновича, І. Гушалевича, Саломона Цасного та ін.). Третя частина — «Разнотчтения и дополнения» до двох перших томів з додавання моралізаторсько-повчальних та релігійних пісень, «Пісень в Буковині» та йорданських пісень. Збірник відзначено Уварівською премією. У рецензіях на видання відзначено його непересічність (О. Потебня), однак вказано й на його хиби, зокрема втручання Г. у фольклорні тексти, з метою їхнього покращення (І. Франко).

Пр.: Русалка Дністровая. У Будимі, 1837. 136 с.; Вінок русинам на обжинки / [упівав Іван Головацький]. Відень,

1846. Ч. 1. 215 с.; Ч. 2. 399 с.; «Die Zustände der Rusinen in Galizien» // *Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft*. Leipzig, 1846; Очерк старославянського баснословия или мифологии. Львов, 1860. 108 с.; Народные песни Галицкой и Угорской Руси / три части в четырех томах. М., 1878. Ч. 1. 390 с.; Ч. 2. 841 с.; Ч. 3. От. I. 530 с.; От. II. 556 с.

Літ.: Галицькі приповідки і загадки, зібрані Григорієм Ількевичем. Відень, 1841; Отчет о двадцать втором присуждении наград графа Уварова // *Журнал министерства народного просвещения*. 1879. №. 206. С. 1—3; Потебня А. А. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким // *Записки Императорской Академии наук*. Спб., 1881. Т. 37. Кн. 2. С. 64—152; Франко І. Салдатська пісня про Суворова // *ЗНТШ*. Львів, 1911. Т. 106. С. 169—175; Возняк М. Із романтичного періоду фольклорних зайняттів Якова Головацького // У століття «Зорі» Маркіяна Шашкевича (1834—1934). Нові розшуки про діяльність його гуртка. Львів, 1935. С. 73—123; Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». К., 1990. 344 с.; Циганик М. І. Фольклористична діяльність Якова Головацького : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.07 «Фольклористика». Львів, 2013. 20 с.

О. І. Чікало

«ГОЛОСИ ПРЕДКІВ. Hlasy predkov. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). Zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z arhívu Ivana Paňkevuča (1925, 1935)» (2002) — антологія закарпатського українського фольклору 20—30 рр. ХХ ст. Упорядник — М. Мушинка. У вступній частині подано історію укладення збірника. Джерельна база — 27 грамофонних платівок із звуковими записами говірок і фольклору сучасної Закарпатської України та Східної Словаччини. Зафіксовано матеріал від 50 носіїв-виконавців. Це пісні та мелодії різних жанрів, виконані на трембіті, теленці, флуярі, дрімбі, сопілці. Твори викладено у зредукованому вигляді та фрагментах. Пропущені місця доповнено текстами з рукописної спадщини І. Панькевича та ін. джерел. До обрядових пісень весняного циклу подано опис хороводних ігор із розвідки І. Панькевича «Великодні пісні та ігри Закарпаття». Тексти надруковано кирилицею і латинкою у спрощеній фонетичній транскрипції. Збережено лексичні, морфологічні, синтаксичні особливості мовлення. У підрозділі «Звукові записи І. Панькевича зразків говірок і фольклору

Закарпаття» наведено бібліографію видань про ученого, біографію, відомості про наукову та громадську роботу. Проаналізовано записи: 1929 — від 14 інформаторів з Пряшівщини та Закарпатської України (11 платівок); 1935 — фіксації народних пісень та музики Закарпаття (16 платівок). Зберігаються в фонографічному архіві ЧСАН у Празі. Основну частину збірника укладено за жанрово-тематичним принципом. Колядки та щедрівки (16 з вар. та віншуваннями (господареві)). Вказівки на респондентів та специфіку виконання (чоловіки, жінки чи разом), місцями — повна паспортизація. Подано колядки та коляди релігійного змісту (3) («Росло деревце тонко, високо», «Ци дома й дома господаречок?», «Зелена яблонь червені ябка зродила»). Веснянки (13 з вар.). До текстів додано великодні забави: «Огірочки-попіночки», «А на горі лен, лен». Вигін худоби на пасовисько («Розкололася верба»). Собіткова («А на Яна, на Якуба»). Обжинкові (2 з вар.): «Ой наш пан газда цілую нічку не спав», «Ой на горі жита много». Хрестильні (4): «Ни за чим мі не жаль», «Забляяли кози, вівці!». Весілля на Закарпатській Гуцульщині та сватання у селі Підплеше. Весільні пісні («ладканки») (11): «Лежали берві», «Ой, лежат берві бервінковиі». Похоронна пісня дитині («Голубе, голубе, уже не гуркаеш»). Сирітська («Ей, сироти, сироти»). Ліричні пісні: про кохання (17): «Не журися, мій миленький», «Мила моя, мила, зима бы тя біла». Заміжне життя (4): «Бодай ся когут знудив», «Сонце ісходить, місяць заходить». Колискові (6): «Кольш же са, кольш», «Замаю я колисочку», «Ей, почекай ня, шугай». Пастуші (4) (головні мотиви: худобу виганяють на пасовиська, життя пастухів): «На високій полонинці», «Ой, вучки дробненької», «Ах піду в полонинку». Чумацька («Ой ходив чумак сім літ по горах»). Рекрутські та військові (4): «Жовнарю, жовнарю», «Зелена Галіція, зелена, зелена». Пияцькі (4): «А в неділю сплю, сплю», «Доста-м ся находив». Балади (5 з вар.): «Плавле кача, плавле», «Ой ходила біла дівка», «Ой у лісі на роздолі» («Боднарівна»). Народна проза. Казки (5 з вар.): «Подорож до Сонця», «Роздільмося по-королівськи». Легенди (3 з вар.): «Ісус і святий Петро ночують у винниці», «Ісус Христос — кум у бідного чоловіка». Перекази (2): «Про діда, бабу та опришків», «Про розбійників». Народні оповідання (2): «Як хлопці

рибу ловили», «Про моє село». Анекдот: «Останнє бажання цигана під шибеницею». Завершують збірник «Словник діалектних слів» та відомості про наповнення грамофонних платівок — «Фонографічний архів Івана Панькевича у фонотеці Миколи Мушинки». «Замість післямови.

Слова подяки» — автор І. Сенько. Відзначив великий внесок І. Панькевича у справі збереження народних піснених і музичних скарбів (фольклорних) та велику роботу М. Мушинки як популяризатора фольклору Закарпаття. Подано зміст долученого CD-диску. Антологія отримала позитивний відгук у часописі для українців Чеської республіки «Пороги». Відзначено унікальність записів архіву І. Панькевича.

Пр.: Голоси предків. Hlasy predkov. Звукові записи фольклору Закарпаття із архіву Івана Панькевича (1929, 1935). Zvukové záznamy folklóru Zakarpatska z arhívu Ivana Paňkeviča (1925, 1935). Пряшів-Prešov, 2002. 255 с.

Літ.: [ОЛ]. Голоси предків звучать з компакт-диска // Пороги. 2003. Травень-червень. С. 22.

О. І. Чікало

ГРУШЕВСЬКИЙ Михайло Сергійович (17.09.1866, Холм, тепер м. Хелм Люблінського воєводства, Польща — 24.11.1934, Кисловодськ, Росія) — український історик, літературознавець, соціолог, публіцист, фольклорист, письменник, громадсько-політичний діяч. Академік АН УРСР (1923). Закінчив філологічний ф-т Київського ун-ту (1890), професор і зав. кафедри історії Східної Європи у Львівському ун-ті (1894). Організатор НТШ, голова історико-філософської секції НТШ (1895—1897), редактор «Записок Наукового Товариства ім. Шевченка» (1895—1907), голова НТШ (1897—1913). Засновник і голова Українського наукового товариства, створеного 1908 у Києві; редактор «Записок Українського наукового товариства» (1908—1913), наукового часопису «Україна» (1914; 1917—1918; 1924—1930). Як політик втілював ідею створення Української соборної дер-

жави. Очолив Українську Центральну Раду (1917), президент УНР (1918). Очолював Український соціологічний ін-т у Відні, у Празі (1919—1923). 1924—1931 працював у Києві, з 1931 — у Москві. Зазнавав переслідувань радянської влади. Опублікував понад 1800

праць. Основні наукові праці: «Історія України-Руси» (Т. 1—9 в 13 кн.; 1898—1936); «Нарис історії українського народу» (1904); «Початки громадянства» (1921); «Історія української літератури» (Т. 1—5, 1923—1927). Відзначаються джерелознавчою ґрунтовністю, новаторським застосуванням генетично-соціологічного методу дослідження. Розпрацьовував концепцію безперервності й цілісності історичного розвитку української нації, виводив її основи не тільки з епохи Київської Русі, а й з ранішого часу. Як представник культурно-історичної школи української фольклористики досліджував усну словесність у тісному зв'язку з історичним буттям народу, обґрунтував необхідність використання фольклорних матеріалів для вивчення і розуміння його соціокультурних аспектів. В «Історії української літератури» розглянув українську словесність (усну і писемну) як історію розвитку самодостатньої художньої системи, що має власні джерела й своєрідний характер. У першому і четвертому тт. проаналізував фольклор у хронології дохристиянських, княжих та післякняжих часів. У т. 1. представив розділи: «Початки і розвій словесного мистецтва» (наголосив на його синкретизмі); «Соціальна і культурна обстановка української творчості»; «Старші верстви української усної традиції» (шляхом ритмічно-музичного аналізу типових форм обрядової творчості, замовлянь та ін. довів самобутність української традиції; охарактеризував молитви і заклання, зупинився на похоронній обрядовості і голосіннях, робітничій пісні, прозовій традиції); «Словесність часів нового розселення і пізніших» (простежив календарну обрядовість, докладно зупиняючись на новорічних та весняних циклах); «Мотиви обрядової поезії» (представив колядки як «архів нашої поезії» із

різночасовими рисами, зупинився на архаїці «поезії подружжя», обґрунтував «безсумнівну індивідуальність» старої словесності на прикладах характерних мотивів, образів «*loci communes*»); «Література повістева» (аналізуючи ритміку легенд і казок, розвинув гіпотезу про їхню ранню поетичну форму, оглянув казкові мотиви, простежив у них інтернаціональне і національне). Послідовно і системно виводив еволюцію художнього слова українців від ранніх форм обрядової поезії, робітничої пісні, героїчного епосу, казкової прози, розглядаючи його (слово) у тісному зв'язку з природними чинниками, обставинами життя, побуту, громадським устроєм українців, особливостями їх світогляду, впливами на них інших культур. У т. 4 висвітлив усну творчість 13—17 ст. у розділах: «Відгомони дружинного епосу», «Епос і легенда. Твори мішаного характеру», «Творчість на теми релігійно-моральні». Простежив зміни у билінній традиції з її переходом із княжо-дружинних кіл до пізніших колективів скоморохів. Особливо цінним, на думку М. Марковського, є обґрунтоване твердження Г. про те, що «в основі героїчного епосу і епосу релігійного» росіян «мусить залягати стара полуднева київська творчість». Г. простежив процес християнізації у фольклорі, впливи усної традиції на літературу писемну, їх взаємозбагачення. Праця була високо оцінена сучасниками. Її заслужено називали «монументальною», «величезною», у питаннях українського фольклору «мало не вичерпаною», із новаторським баченням літератури «в її історичнім розвою» (В. Камінський, М. Марковський, К. Студинський, В. Лепський та ін.). У низці статей Г. піднімав питання культурної спадкоємності поколінь, єдності народу і держави, інтересів «верхів» і «низів» нації. У статті «Байда-Вишневецький в поезії й історії» (1909) звернувся до легендарної постаті українського магната Дмитра Вишневецького, опоетизованої у фольклорі під іменем козака Байди. Зокрема довів, що відома пісня про Байду оспівує мотив, пов'язаний із смертю Д. Вишневецького. У статті «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» (1924) концептуально окреслив проблему збереження і вивчення фольклорної спадщини народу. Акцентував на необхідності якнайширшої, ретельної, з різних точок зору, фіксації матеріалу, який «скільки-небудь ха-

рактизує стару психіку, старий світогляд, стару словесну творчість» з урахуванням майбутніх потреб науки. Радив записувати фольклорні тексти з усіма подробицями обряду, «деталлями форми», фіксувати варіанти «густою сіттю». Пропонував передусім дослідити консервативні фольклорні зони України, якими є Карпатський та Поліський регіони. У статті ««Малороссийские песни» Михайла Максимовича і століття української наукової праці» (1927) схвалив та підтримав народницький підхід у фольклористичній діяльності Максимовича (народ як предмет дослідження; неперервність його історичної традиції як наскрізна ідея дослідження).

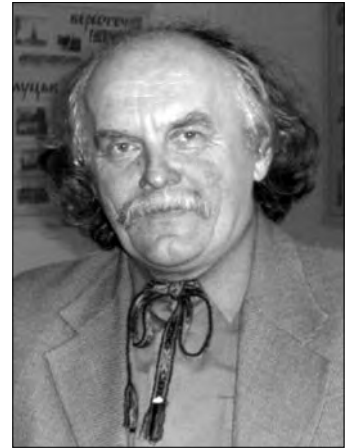
Пр.: Історія української літератури. Т. 1. К., Львів, 1923. 360 с.; Т. 4. К., 1925. 666 с. + 14 с.; Байда-Вишневецький в поезії й історії // Записки Українського наукового товариства в Києві. К., 1909. Кн. 3. С. 108—139; Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання // Україна. 1924. № 4. С. 1—3; «Малороссийские песни» Михайла Максимовича і століття української наукової праці // Україна. 1927. Кн. 6 25. С. 5—6.

Літ: Грушевський М. Автобіографія. К., 1926. 47 с.; Оглоблин О. Грушевський Михайло // Енциклопедія українознавства. Т. 2. Львів, 1993. С. 453—455; Камінський В. [Рец.]: Грушевський М. Історія Української літератури. Т. 1—4 [...] // Етнографічний Вісник. 1926. Кн. 2. С. 145—148; Марковський М. [Рец.]: Грушевський М. Історія української літератури. Т. 4 // Україна. К., 1926. № 1. С. 144—147; Кириченко Ю. Етнологічні та фольклористичні погляди М.С. Грушевського (на матеріалах «Історії української літератури») // Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 39. С. 63—66.

О. М. Харчишин

ДАВИДЮК Віктор Феодосійович (08.05.1956, с. Тоболи Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.) — укр. філолог, етнолог і фольклорист. Доктор філологічних наук (1999), професор (2002). Закінчив Київський ун-т ім. Т. Шевченка (1983). 1986—1993 — працював у Луцькому державному педагогічному ін-ті ім. Лесі Українки (з 1993 — Волинський державний ун-т ім. Лесі Українки, з 2012 — Східноєвропейський національний ун-т ім. Лесі Українки). Проректор цього закладу (1993—1996). 1994—1999 — професор, завідувач кафедри етнології, 1999 — професор кафедри укр. літератури. З 2012 — на посаді завідувача кафедри культурології і менеджменту соціокультурної діяльності. Одночасно директор Інституту культур-

ної антропології (до 2005 р. — Полісько-Волинський народознавчий центр Інституту народознавства НАНУ). Автор понад 300 наукових публікацій, 22 з яких вийшло окремими виданнями («Українська міфологічна легенда» (1992); «Чи казка справді не-

билиця?» (1993, 2005); «Первісна міфологія українського фольклору» (1997, 2005, 2007); «Крокове колесо (нарис з історії семантики українського фольклору)» (2002); «Князь Роман героєм поліської щедрівки» (2003); «Поліська дома» (Вип. II, 2003; Вип. III, 2008); «Генеалогія українського фольклору» (2006); «Концепції і рецепції» (2007) та ін.). Один із авторів колективних праць «Поліська дома» (Вип. I, 1991); «Древляни» (1996); «Полісся: етнікос, традиції, культура» (1997) та ін. Серед основних напрямків наукової діяльності — генеалогія українського фольклору, еволюція міфологічного мислення, інтерпретація фольклорних мотивів, природа видозмін композиційних засобів уснословесного тексту, жанрова класифікація неказкової прози, загадки, історична поетика українського фольклору та багато інших. У дусі культурно-історичної концепції вивчення фольклору Д. розглядає тексти крізь призму етнографічних, археологічних, лінгвістичних, мистецтвознавчих і т. д. даних, у контексті культурогенезу українців та з урахуванням трансформаційних явищ у фольклорній традиції. У монографії «Українська міфологічна легенда» (1992) автор, розглянувши жанрові особливості окремих сегментів народної неказкової прози, здійснює ґрунтовний аналіз сюжетних оповідань міфологічного характеру — міфологічних легенд. З'ясовує походження, простежує еволюцію міфологічних оповідань, окреслює їх персонажну систему, осмислює становлення окремих композиційних прийомів, а також інтерпретує основні образно-мотивні вузли цього жанрового різновиду. У «Первісній міфології» (1997) автор на матеріалі фольклорних жанрів та в контексті різнопланової невербальної інформації реконструює семантику основних українських образів та мотивно-сюжетних комп-

лексів первісної міфології, розгортаючи динамічну картину руху уявлень у часі і просторі. Різнопланові статті дослідника з царин фольклористики, топоніміки, літературознавства, мистецтвознавства та культурології (недруковані, а також маловідомі розвідки, що публікувалися в періодиці та зарубіжних виданнях) складають книгу «Концепції та рецепції» (2007). Д. — автор та співавтор видань навчально-методичного характеру («Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі)» (2010); «Автентика фольклору: Традиція і сучасність» (1996); «Походження українського фольклору» (2006) та ін.). Д. організував і провів десятки фольклористичних експедицій у села Волинської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської областей України, Брестської області в Білорусії та Білостоцького воєводства в Польщі. В одній із найвідоміших експедицій — «Славія-2000» — за сім років (з 1993 до 2000) побувало більше ніж двохсот учасників з різних країн Європи. У фольклористиці відомий не лише як дослідник і збирач, а й як укладач та видавець української народної словесності (упорядкував збірники: «Зоряна вода (таємниці поліських знахарів)» (1993), «Легенди Полісся» (1993), «Золота скриня: народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся» (1996) та ін.). Як директор Інституту культурної антропології організував у межах установи архів фольклорних матеріалів (Архів Полісько-Волинського народознавчого центру, з 2005 — Архів Інституту культурної антропології), у якому збережено, систематизовано та підготовлено для наукового опрацювання фольклорні записи з різних теренів України (1992—2012). Д. — автор концепції та головний редактор періодичного збірника наукових праць «Фольклористичні зошити» (Луцьк), що виходить друком з 1996. Один із авторів концепції Міжнародного фестивалю українського фольклору «Берегиня» (1991, 1993, 1998, 2004), у рамках якого відбуваються конференції, круглі столи, огляди народної самодіяльності тощо.

Пр.: Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. 176 с.; Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 1997. 296 с.; 2005. 310 с.; 2008. 324 с.; Чи казка справді небилиця? Луцьк, 1993. 30 с.; Крокове колесо (нариси з історичної семантики українського фольклору). К., 2002. 188 с.;

Генеалогія українського фольклору. Рівне, 2005. 107 с.; Концепції і рецепції. Луцьк, 2007. 288 с.; Вибрані лекції з українського фольклору (в авторському дискурсі). Луцьк, 2009. 436 с.; 2010. 448 с.; 2014. 448 с.

Літ.: Вертій О. Дослідження первісної міфології України // Нар. творч. та етногр. 2000. № 1. С. 141—144; Брицина О. Прозові жанри фольклору в публікаціях останніх років // Нар. творч. та етногр. 2000. № 5—6. С. 129—134; Гуменюк Н.П. Віктор Давидюк про легенди, науку і галицько-волинську кухню // Віче. 2005. 13 січ.; Ворон В. Професор Віктор Давидюк: Археологія, за великим рахунком, — німе кіно, яке добре озвучується фольклором // Віче. 2012. 1 лист.; Кондратович О. Барви поліського квіту // Полісся. 1998. № 5. 18 лип.

Н. А. Пастух

ДАНИЛОВ Володимир Валер'янович (20. 07 (01. 08). 1881, м. Духовщина, нині Смоленської обл., РФ — 24. 04. 1970, м. Ленінград, нині м. Санкт-Петербург, РФ) — літературознавець, фольклорист, етнограф. Навчався у Смоленській та Ніжинській гімназіях (1890—1900), Ніжинському історико-філологічному ін-ті князя Безбородька (1900—1905). Працював учителем (1905—1911), викладачем у Санкт-Петербурзькому Учительському ін-ті (1911—1919), начальником навчального відділу Військово-морського училища ім. М. Фрунзе, старшим науковим співробітником Інституту російської літератури (Пушкінський дім) Академії наук СРСР (1948—1956). Цікавитись українським фольклором та активно його записувати Д. почав наприкінці 90-х рр. ХІХ ст., перебуваючи у Ніжині (збирав родинно-побутові, історичні пісні, колядки — разом близько 200 текстів). 1902 — фіксував народнопісенну традицію с. Андріївка Ніжинського пов., 1904 — опублікував збірник «Пісні села Андреевки Нежинского уезда» (323 тексти). У передмові автор звернув увагу на поетичні особливості українського фольклору, вказав на таку його ознаку, як варіативність, торкнувся питання аналізу рекрутських та родинно-побутових пісень, пісні-хроніки про вбивство пана Саливона. У книзі представлено обрядові твори (колядки — «А чи дома, дома, бідная вдова?», «Да ясна, красна у лузі калина», «Стукотить, гуркотить, коляска біжить»; веснянки — «Весняночко-паняночко, де ти зимувала?»; петрівчані — «До Петра зозулі да кувать, кувать», «Петрівочка да мала нічка»; весільні — «До бору, дружечки, до бору», «Старша світилка ворона»,

«Дружко коровай крає»; похоронні — голосіння за сином — «Ой синочку, моя дітиночко») та необрядові (про кохання — «На калину вітер віє», «Ой високо ясне сонце сходить», «Ходить журавель да над водою»; пісні родинного життя — «Як послала мене мати», «Ой одчиняй, мила, хату» (чоловік б'є жінку), «Ой поїду я попід лугом» (чоловік не любить жінку), «Як оддала мене мати заміж молодою» (нелюб), «Ой летів пучок чорних галочок» (дівчина на чужині), «Що в неділю рано пораненьку» (син виганяє матір); коліскові — «Ой-ну-люлі, люлі, налетіли сірі гулі», «Не лїзь, котку, на колодку»; сирітські — «Ой ходила дівчинонька по крутій горі», «Чом дуб не зелений?»; рекрутські (мотиви: мати віддає сина у солдати; дівчина тужить; хлопця забирають у рекрути); пісні-хроніки — «Що в Києві на Подолі», «Була Польща, була Польща да стала Росія» тощо). Наприкінці збірника вміщено відомості про інформантів. Д. — автор низки фольклористичних статей, присвячених українській народній творчості: «Древнейшее малорусское причитание» (1904) (розглянув голосіння жінки за чоловіком з поеми Себастьяна Фабіана Кльоновича «Roxolania», припустивши, що воно походить з Галичини або Волині, та порівняв його з текстами з інших джерел); «Взаимовлияние украинских погребальных причитаний и бытовых песен» (1905) (дослідив дифузійні процеси у поетичних системах українських похоронних голосінь та родинно-побутових пісень, виявив спільні мотиви та простежив їх генезу); «Носители похоронных причитаний в Малороссии» (1905) (подав дефініцію українських народних похоронних голосінь, охарактеризував виконавців, провів паралелі з відповідними російськими, сербськими творами); «Отзвук былины о змеборстве Добрыни Никитича в украинском фольклоре» (1905) (проаналізував 4 варіанти легенди про походження назви о. Перун, висловив думку щодо їх спорідненості із легендами про боротьбу християнства з язичництвом, розкрив народнопоетичне підґрунтя образу Змія-Перуна та питання взаємозв'язку образу Добрини Микитича зі змеборчими мотивами); «Одна глава об украинских похоронных причитаниях» (1905) (розглянув жанрові особливості українських народних похоронних голосінь, зупинився на проблемі їх поетики, особливу увагу приділив тавтологізації); «Символика птиц и растений в украин-

ских похоронных причитаниях» (1906) (простудіював образи птахів у голосіннях, зазначив, що вони можуть виступати у ролі медіаторів між світом живих та потойбіччям; спостеріг їх зв'язок із віруваннями про перетворення людини в рослину; зіставивши голосіння з родинно-побутовими піснями, довів, що деякі образи-символи викристалізувалися із формул паралелізму); «Малорусская песня XIX века про убийство помещика» (1908) (розглянув варіанти пісні з с. Дорогинка, нині Ічнянський р-н Чернігівської обл., про вбивство поміщика Саливона; відзначив точність відображення у них історичних реалій, зробив їх порівняльний аналіз) та ін. Д. написав також кілька рецензій на збірники українського фольклору («Весільні пісні» І. Демченка, «Малорусские народные песни» Д. Яворницького, «Народні оповідання про опришків» В. Гнатюка), розвідки з історії української етнографії та фольклористики («До історії української етнографії» (1909), «К биографии Н. А. Маркевича» (1911), «О. М. Бодянский и його листування з М. О. Максимовичем» (1927), «П. А. Куліш і М. О. Максимович» (1928), «До історії «Малорусских песен» М. О. Максимовича» (1928), «М. Максимович і журнал «Основа»» (1930) та ін.).

Пр.: Песни села Андреевки Нежинского уезда / [Собрал и к печати приготовил В. В. Данилов] // Сборник Историко-Филологического Общества при Институте кн. Безбородко в г. Нежин. К., 1904. Т. V. XIII, 93, [3] с.; Древнейшее малорусское причитание // Киевская старина. 1904. Т. LXXXVIII. С. 148—153; Взаимовлияние украинских погребальных причитаний и бытовых песен // Там само. С. 230—238; Отзвук былины о змеборстве Добрыни Никитича в украинском фольклоре // Там само. С. 104—108; Одна глава об украинских похоронных причитаниях // Там само. С. 193—209; Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях // Киевская старина. 1906. Т. XCIV. С. 611—628.

Літ.: Лихачев Д. Памяти Владимира Валерьяновича Данилова (20/VII 1881 г. 23/IV 1970 г.) // Памятники русской литературы X—XVII вв. М.; Л., 1970. Т. 25. С. 351—354.; Шевчук Т. Українка Володимира Данилова // На-

родна творчість та етнографія. 2003. № 5—6. С. 60—63; Самійленко Г. Данилов Володимир Валер'янович // ЕСУ. К., 2007. Т. 7. С. 205—206; Шевчук Т. З архівної спадщини Володимира Данилова: «Як я став українським фольклористом» // Дослідники українського фольклору: невідоме та маловідоме. К., 2008. С. 360.

Г. Б. Кравцова

ДОВБУШ Олекса Васильович (1700, Печеніжин, тепер смт. Коломийського р-ну Івано-Франківської обл. — 24. 08. 1745, Космач, тепер село Івано-Франківської обл.) — керівник руху карпатських опришків у 1730—1740-х. Перші відомості про боротьбу Д. проти гнобителів містяться 1738. Його загін налічував кілька десятків чоловік. Опорним пунктом була Чорногора, проте дії простежуються на Прикарпатті, Закарпатті та Буковині. Загинув від руки зрадника С. Дзвінчука. Від історичного прототипу залишилось ім'я, фізичний дефект (у пісні — «на ніжечку налігає») та загибель від кулі С. Дзвінчука. Решта — фольклорна інтерпретація образу. Біографія формується за канонами класичного епосу. Певне місце займає тема незвичайного народження героя. Його поява на світ супроводжується чудесними знаками природи: затихають птиці, риби, змії, сто зірзд утворюють над головою новонародженого хрест. Період нагромадження фізичної сили: до 7 років ссе матеріні груди (перетворення героя у багатиря). У 7 років Д. перекидає через загорожу корову чи теля; під час бурі убиває чорта, що глумився з Бога. Персонажі, що забезпечували Д. невразливість: 1) мати-чарівниця (купає новонародженого у зіллі, тримаючи його однією рукою за п'ятку, другою — за голову); 2) дід-чарівник, старий опришок (обмазує його чудесною маззю, дарує три волосини, кладе на долоню зілля);

3) Бог і ангели (дають золоті волосини, закладають хрестик у плече; ні куля, ні топірець не візьмуть його); 4) св. Петро тричі вдмухує в нього силу. Вмістилище сили Д.: 1) «золоті», «срібні», «ангельські» волоски; 2) сучільні ребра («гей

плита»); 3) одностайні зуби. Сила Д.: він здатний винести дуб на високу гору, вирвати дуб з корінням, перекидати з гори на гору кам'яні брили, зарубати топір у дерево чи скелю так, щоб ніхто не зміг його витягнути. У нього чудесний топірець, що передав йому старий опришок (скований із самих голок). Випробування сили опришків: 1) підняття та перенесення важких вантажів (піднімає вола однією рукою, велику колоду); 2) випробування на сміливість та витривалість (перехід над прірвою по свіжооблупленій смереці, перестрибування через колесо, що котиться з гори, на долоню клали розпечене залізо). Д. перебував в оточенні переважно 12 опришків (інколи 2 x 12). У фольклорних творах змальовано ідеалізований портрет Д.: сардак з гудзиками, шнурками «з самої сухозлоти»; кресаня — з павами. У пісні-хроніці він «сизоокій, кучерявий, чорнобрий»; одягнутий «у сардочку сукняненькім, а шнури шовкові, в дармовисах сухозлотих», «ремінь на нім сріблом битий, в руках пістолети», «барточка аж си сріблом мечіт». Причини переходу Д. в опришки — особисті та соціальні (помститись панові за вчинені кривди). Провідний фольклорний мотив — у багатих відбирав гроші, а бідним давав (насіпав бідному дідусеві на купівлю корови, гарних волів; дівчині дав на віно; у святковий день усипав грішми дорогу до церкви). Д. карав кривдників за нелюдське ставлення. Загибель героя; зловіщий сон як попередження смерті героя (гадюка вкусила), інший знак передчуття смерті — стогін сови. Д. сам прирік себе на загибель, видавши жінці таємницю своєї смерті (можна вбити у незахищене місце і чарівним засобом). Герой гине від втрати чудесних волосків, убитий срібною кулею. Побратими виконують останню волю свого товариша: «Беріть мене на топори, Та несіть ня в сині гори». З діями Д. пов'язані місця: гора Довбушанка («Довбуш усе зимував он туй у Добошенці, тимої та гора має єго імне»); на плиті витиснув пальцем напис («Писана керниця»). Залишені сліди: сідець Довбуша («то вирубаний камінь на чьоловіка. То гет вирубано на голов, плеча, руки, ноги, люльку»). З мотивами перекидання, перенесення, підняття великих каменів пов'язані топоніми — «Камінь Довбуша», «Довбушів камінь у Куртожолобі» та ін. У Карпатах чимало Довбушевих криниць, які він сам викопав, пив із них воду. Не менше творів, що стосуються скарбів,

захованих у горах, печерах, криницях, під корінням могутніх дерев.

Пр.: Народні оповідання про опиришків / [збір. В. Гнатюк] // Етногр. збірник. Львів, 1910. Т. 26. 354 с.; Народ про Довбуша. К.: Наук. думка, 1965. 304 с.; Ходили опиришки: збірник / [упоряд., передм., приміт. та словник І. М. Сенька]. Ужгород: Карпати, 1983. С. 142—347; Писана керниця: топонімічні легенди та перекази українців Карпат / [збір. В. Сокіл]. Львів, 1994. 205 с.

Літ.: Гнатюк В. Словацький опиришок Яношік в народній поезії // ЗНТШ. Львів, 1899. Т. 31—32. Кн. 5—6. С. 1—50; Грабовецький В. Олекса Довбуш. Львів: Світ, 1992. 272 с. Путилов Б. Н. Предания, легенды, мемораты о разбойниках: сравнительно-типологический обзор // Герой или збойник. Budapest, 2002. С. 157—220; Мишанич С. Народні месники України у фольклорі // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 2. С. 96—186; Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та етичний аспекти. Львів, 2003. С. 194—217.

В. В. Сокіл

ДОЧКА-ПТАШКА — назва, що побутує в науковій літературі на позначення образу (та сюжету) безталанної заміжньої дочки, яка, тужачи на чужині за родиною, пташкою (переважно — зозулею) навідує свій рід. Фігурує передусім у баладах (рідше — весільних піснях, поодинокі — у веснянках та гаївках). Балада про Д.-п. відома слов'янським і неслов'янським народам та належить до давніх за походженням. Щодо жанрової генеалогії та теренів зародження нема єдиної думки. Дослідники пов'язують генезу балади з весільною обрядовістю (І. Горак, Ф. Колесса, П. Лінтур, О. Зілінський, С. Мишанич) або виводять її з позаобрядової пісенності (І. Земцовський); наголошують на західнослов'янських витоках (І. Горак, Ф. Колесса) або притримуються думки про самозародження сюжету (І. Земцовський, С. Грица). Безсумнівним є зв'язок балади із архаїчними уявленнями про шлюб та відповідними звичаєвими регламентаціями. За сюжетною лінією, мати (батько) віддає доньку заміж на чужину, наказуючи не повертатися додому упродовж певного періоду (3, 7 років), не зловживати гостюваннями («часто не ходити») або взагалі не навідуватися додому («не бувати в гостинійці ніколи»). Донька, порушуючи заборону, через 3 роки (1, 2, 4 роки або до року) перетворюється в пташку та прилітає до свого роду. Рідні не впізнають дитини. Сю-

жет може ускладнюватися іншими мотивами (мати (батько) будить невісток, щоб ті розпізнавали пташку; брат хоче поцілити в пташку з лука чи рушницю, але мати спиняє його; донька звертається до долі з риторичними питаннями; донька скаржиться на чоловіка, свекрів та чужину тощо). Дослідники інтерпретують кілька вузлових моментів балади: 1) батьківську заборону повертатися додому; 2) доччину неохоту залишатися в новій родині та її бажання щонайшвидше потрапити до батьківської хати; 3) невідворотність перетворення в птаку; 4) причини невпізнання доньки. 1) Заборона навідуватися до батьківської хати зумовлена уявленнями про перехідний статус щойно одруженої жінки та потенційну загрозу повернення в попередній статус. Тому в баладі повсякчас акцентовано на неможливості повернення дочки в батьківську хату (жінку віддано «за широке поле, за глибоке море, за зелену дібровоньку, в чужую стороньку», «далеко від себе», «за далекі гори», «за ліс», «за діл за тростину», «поміж ворогами», «між чужий люде»); стежки заросли терном, шипшиною, ожиною, мохом, дороженька припала листом, пилом тощо). 2) Бажання жінки повернутися додому пов'язують зі світоглядом доби екзогамних шлюбів, для яких рід чоловіка — чужий та ворожий жінці. Звідси — нарочите протиставлення свого і чужого простору («В своїй стороні веселенько жити, В чужій стороні смутненько ходить»), наголос на недоброчливості нових батьків («чужий батько не б'є, та болить»; «чужая матінка словами жалить»). Пізніші варіанти мотивують волю жінки повернутися додому невдалим одруженням (з примусу — з нелюбом, старим дідом, багатим вдівцем, ледарем тощо або віддання занадто молодою) та відтак нещасливою долею (дочка «безщасная», «безталанничка», «бездольничка»). 3) Неминучість перетворення жінки в птаку спричинена потребою відобразити повороти в життєвому циклі доньки. Зміна соціального статусу дівчини на жінку символічно осмислювалась як смерть у попередньому стані та народження в но-

вому зі встановленням нових соціально-родинних зв'язків. Метаморфоза в пташу демонструє долання рубежу (між своїм і чужим поселенням, між старим і новим соціальним статусом, між колишнім та теперішнім становищем та родинними зв'язками тощо) та виявляє народження нової особи. 4) З тієї ж причини дочка для батьків вже не впізнавана, чужа, бо вона належить родові чоловіка («Вийди, матінко, вийди, душенько, Стань мене пізнавати. Вийшла матінка, вийшла душенька, Стала єй ізганяти»). Поетика балади виявляє риси архаїки та стадіальні трансформації, зумовлені зникненням базових уявлень. Найдавнішим компонентом вважають метаморфозу, оперту на традиційне уявлення — «душа — птаха». Використано орнітообраз із відповідною символікою — зозулю (рідше — галку, орлицю, паву чи просто пташку), яка є знаком межі та виступає посередником між «цим» і «тим» світами. Із затьмаренням первинної суті зміна людського тіла на пташине в окремих варіантах починає мотивуватися більш раціонально: жінку «з'їло, зсушило горе»; з неї «випив кров недобрий чоловік», тобто людське тіло змаліло до пташиних розмірів, бо понижене побоями чоловіка («А де ж твоє, доню, Біленьке тіло?... — Біленьке тіло В нагайці скипіло...» і т. д.). Змінюються також форми представлення метаморфози в баладі. Із перетворенням, яке відбувається цілком реально («перекинулась в сиву зазулю», «переверлася сивов зазульков», «намінилася в зозуленьку», «вчинилася зозуленька», «справилася сивов зозуленьков»), генетично пов'язані метаморфози, виражені орудним відмінком, порівняльним зворотом або умовним способом («сивою зозулю до роду злетіла», «коли б же я зозуля» і т. д.). Цілком трансформоване в часі — перетворення, передане через мотиви позичання крил («Ох позичила у зозульки крилеці») чи виготовлення штучних крил («Куплю я золотця, покую крильця»); або подане як чудесна дія, що відбувається завдяки Божому втручання («А Боже мій і Боженку, Зроб мня сивов зозуленьков!»). Одна з найпізніших версій — коли образи ліричної героїні та зозулі починають диференціюватися і функціонувати як два окремі персонажі (жінка сідає на пташу і летить разом з нею; бачить пташу і їде за нею; просить зозулю полетіти до батьків й оповісти про неї; передає матері пташкою листа тощо).

Пр.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край / [собр. П. Чубинский]. Т. V. Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. СПб., 1874. С. 751—758; Балади. Родинно-побутові стосунки. К., 1988. С. 301—321; Народні балади Закарпаття / [запис, упоряд. та вступ. ст. П. В. Лінтура]. Ужгород, 1966. С. 59—63; Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини. К., 2013. С. 553—555.

Літ.: Колесса Ф.М. Балада про дочку-пташку в слов'янській народній поезії // Колесса Ф.М. Фольклористичні праці. К., 1970. С. 109—163; Земцовский И.И. Балада о дочке-пташке (к вопросу о взаимосвязях в славянской народной песенности) // Русский фольклор. Т. 8: Народная поэзия славян. М.—Л., 1963. С. 144—159; Еремичина В.И. Ритуал и фольклор. Л., 1991. С. 102—107; Пастух Н. Символіка тварин в українському фольклорі: зозуля. Львів, 2013. С. 131—139; Качмар М. Метаморфоза в українських народних баладах: генетично-функціональний аспект // Народозн. зош. 2014. № 4. С. 741—747.

Н. А. Пастух

«ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ОБОЗРЕНИЕ» — періодичне видання етнографічного відділу «Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии» при Московському університеті. 1889—1910 виходило друком по 4 книги в рік, з 1910—1916 — двічі на рік. На сторінках «ЭО» чимало місця приділялося українському фольклору і фольклористиці. Тут надруковано розвідки М. Сумцова, В. Калаша, М. Васильєва, В. Охримовича, І. Манжури, А. Малинки та ін. Казкову прозу представлено у статтях М. Сумцова, який подав докладний огляд змісту казок із збірників О. Кольберга і Й. Мошинської («Малорусские сказки по сборникам Кольберга и Мошинской» (ЭО. 1894, № 3). М. Сумцову належить і стаття «Сказки и легенды о Марке богатом» (ЭО. 1894, № 1), у якій порівняв пісенні та билинні образи з казковими («Песни о госте Терентии и родственные им сказки (К истории сказаний о неверной жене)» (ЭО. 1892, № 1). 1893 А. Малинка продовжив тему і опублікував «Несколько вариантов на тему о госте Терентии», «Былины о Добрыне и Марине и родственные им сказки о жене-волшебнице» (ЭО. 1892, № 2—3). Народним оповіданням присвячена розвідка П. Іванова «Сила родительского проклятия по народным рассказам Харьковской губ.» (ЭО. 1889, № 3); народним легендам — «Из области малорусских народных легенд» (ЭО. 1890, 1891, 1892, 1893,

1894). Українські легенди досліджував Г. Вержбицький («Из южно-русских легенд (о хождении Христа и св. Петра и Павла по земле и о встрече их с солдатами)» (ЭО. 1891) та Васильев («Украинские легенды и верования, связанные с именами некоторых святых» (ЭО. 1895). 1890 В. Антонович опублікував «Заклинания против чар». Замовлянням присвячена і стаття Е. Ляцкого — «К вопросу о заговорах от трясовиц» (ЭО. 1893). Історичний український епос розглядався у праці В. Каллаша — «Палий и Мазепа в народной поэзии» (ЭО. 1889, № 2). 1894 вийшла стаття А. Малинки — «Предание о Кармелюке». Методології вивчення дум, їх поетиці та образній системі присвячено розвідки П. Житецького («Заметки о разных методах изучения народных малорусских дум» (ЭО. 1895), М. Сумцова («Заметки о малорусских думах и духовных виршах (По поводу соч. П. Житецкого «Мысли о народных малорусских думах»)» (ЭО. 1895, № 1), Г. Потаніна («Белый камень и мизинец в малорусской думе об Алексее Поповиче» (ЭО. 1894). Особливий інтерес становлять рубрики: «Этнографические заметки» М. Сумцова («Сон-трава в народных песнях и поверьях», «Символика красного цвета»); «Мелкие этнографические заметки» В. Каллаша («К малорусским легендам об Илье Муромце», «Малорусские песни о Дунае богатыре», «Укрощение змей», «К сказанию о хождении русских богатырей в Царьград»); «Из народных уст» М. Ястребова («К народным рассказам о холере», «О превращениях», «Про змия»). Саме на сторінках «ЭО» М. Сумцов опублікував свої розвідки про символіку та образи українського фольклору («Ворон в народной словесности» (ЭО. 1890, № 1); «К истории сказания о искусном стрелке» (ЭО. 1890, № 2); «Мышь в народной словесности (с дополнением к статье о вороне)» (ЭО. 1891, № 1); «Заяц в народной словесности» (ЭО. 1891, № 3); «Из сказаний о пчелах» (ЭО. 1893, № 2). Прикметно, що одному сюжету було присвячено кілька статей різних авторів. Так, 1893 у № 1 М. Сумцов надрукував статтю «Народные песни о смерти солдата», а у наступному номері М. Васильев подав «Народные песни о смерти солдата (Дополнение к статье Н. Сумцова)». Окрім заміток В. Каллаша про билинних героїв, з'явилися розвідки О. Соболевського — «К вопро-

су о прозвище былинного Ильи» (ЭО. 1890); Вс. Міллера («Материалы для истории былинных сюжетов: Илья Муромец и Еруслан Лазаревич» (ЭО. 1892); «Материалы для истории былинных сюжетов: Предания об исцелении Ильи Муромца» (ЭО. 1894). В. Охримович

використовував народні весільні пісні і обряди, розробляючи питання еволюції сім'ї («Значение малорусских свадебных обрядов и песен в истории эволюции семьи» (ЭО. 1891, 1892). Весільні пісні та обряди із Чернігівщини надрукував А. Малинка («Малорусское веселье» (ЭО. 1897, 1898). Велику розвідку разом з текстами колискових пісень опублікував О. Ветухов («Народные колыбельные песни» (ЭО. 1892, № 1). Значна кількість колискових та дитячих пісень міститься у праці П. Іванова («Этнографические материалы, собранные в Купянском уезде Харьковской губернии» (ЭО. 1897, № 1). 1898 виходять статті про похоронний фольклор і обряди (Хр. Ящуржинський «Остатки язычества в погребальных обрядах Малороссии»; А. Малинка «Малорусские обряды, поверья и заплачки при похоронах»). Ряд публікацій, присвячених українській народознавчій бібліографії того часу, з'являється 1891—1892 («К малорусской библиографии» І. Манжури (ЭО. 1891); «К малорусской библиографии» В. Каллаша (ЭО. 1892, № 2—3). ЭО надрукувало кілька некрологів визначних фольклористів (О. Потєбні (ЭО. 1892, № 1), О. Огоновського (ЭО. 1894, № 4), М. Драгоманова (ЭО. 1895, № 4). А. Малинка видав статтю про кобзаря П. Чуба, де проаналізував його репертуар та манеру виконання («Прокоп Чуб (переходный тип кобзаря)» (ЭО. 1892, № 1). Увага зверталася і на новотвори того часу, зокрема робітничі пісні (М. Васильев «К вопросу о новых мотивах в малорусской народной поэзии. (Из украинских сахарозаводских песен)» (ЭО. 1897, № 2). ЭО мало великий резонанс у науковій думці того часу. На сторінках журналу «Киевская старина» з'являються рецензії на річні випуски, де поміщено

огляд статей, що мали стосунок до української етнографії та фольклору. Ряд рецензій, у рубриці «Наукова хроніка», надрукували в ЗНТШ.

Пр.: Сумцов М. Песни о госте Терентии и родственные им сказки (К истории сказаний о неверной жене) // ЭО. 1892. № 1. С. 106—119; Сумцов М. Сказки и легенды о Марке богатом // ЭО. 1894, № 1. С. 9—29; Малинка А. Предание о Кармелюке // ЭО. 1894. № 1. С. 131—132; Васильев М. К вопросу о новых мотивах в малорусской народной поэзии. (Из украинских сахарозаводских песен) // ЭО. 1897. № 2. С. 120—129.

Літ.: Этнографическое обозрение // Энциклопедия словарь Брокгауза и Ефрона: Эр—Эя. СПб., 1890—1907. Т. XLІ. С. 180; Ястребов В. Рец. на «Этнографическое обозрение» // Киевская старина. 1895. III. С. 126—128; [Рец. на]: «Этнографическое обозрение» // Киевская старина. 1899. IX. С. 122—127.

В. І. Козловський

«ЕТНОГРАФІЧНИЙ ЗБІРНИК» (1895—1929) — серійне видання Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, в якому публікували в основному фольклорні матеріали з різних теренів України. З 1898 ним опікувалася Етнографічна комісія. Задекларовано, що вийшло 40 т. (фактично 39, без 20 т.). Залежно від характеру матеріалу і мети, яку ставили перед собою упорядники, класифікували твори по-різному: а) за жанровою ознакою: колядки і щедрівки (1914. Т. 35; Т. 36), народні голосіння, похоронні звичаї та обряди (1912. Т. 31—32); народна проза: казки (1895. Т. 1; 1899. Т. 7; 1896. Т. 2), новели (1900. Т. 8), байки (1916. Т. 37—38), легенди (1902. Т. 12; Т. 13), анекдоти (1899. Т. 6), народні оповідання про опришків (ЕЗ, 1910. Т. 26), демонологічні оповідання (1904. Т. 15; 1912.

Т. 33; Т. 34); три томи приповідок в упорядкуванні І. Франка (кожен том у двох книгах) (1901. Т. 10; 1901—1905. Т. 16; 1907. Т. 23; 1908. Т. 24; 1909. Т. 27; 1910. Т. 28); три томи коломийок в упорядкуванні В. Гнатюка (1905. Т. 17; 1906. Т. 18; 1907. Т. 19), а також лірницьких пісень

(1896. Т. 2); б) за територіальним принципом: «Етнографічні матеріали з Угорської Руси» в упорядкуванні В. Гнатюка (6 томів); «Народні пісні з Галицької Лемківщини» Ф. Колесси (1929. Т. 39—40); «Галицько-руські народні пісні з мелодіями», які зібрав у с. Ходовичах І. Колесса (1902. Т. 11); в) поєднання обидвох принципів — жанрово-тематичного і регіонального. Таким способом укладено деякі томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси». Тексти у збірнику скласифіковано за географічним принципом, як, наприклад: І. Західні угро-руські комітати: II. Бач-Бодрогський комітат. Далі подано народні твори за населеними пунктами: матеріали із с. Чертежа Замплинської столиці, із с. Вижного Свидника Шаришської столиці тощо (1900. Т. 9). Окремі томи «Етнографічних матеріалів з Угорської Руси» упорядковано за жанрово-тематичними особливостями (казки, легенди, новели, оповідання про історичні особи, анекдоти). В едиційній практиці ЕК НТШ вийшов єдиний збірник за окремим виконавцем («Оповідання Р[одіона] Ф[едоровича] Чмихала» з Полтавщини у зібранні Володимира Лесеви́ча (1904. Т. 14). Усі збірники супроводжувались відповідними передмовами, що складало одну з важливих вимог у тодішній практиці. Автори передмов докладно з'ясовували низку питань: а) методи збирання та способи упорядкування матеріалу; б) мету, що ставили перед собою; в) засоби користування (архівні матеріали, передруки, рукописні джерела); г) характеристики інформаторів; д) перелік прізвищ збирачів та географії записів; е) текстологічні принципи видання. Ґрунтовністю відзначаються передмови І. Франка до «Галицьких народних приповідок» у його ж упорядкуванні, до записів О. Роздольського — «Галицькі народні казки», «Галицькі народні новели»; В. Гнатюка до «Лірницьких пісень», «Галицько-руських анекдотів», «Галицько-руських народних легенд», «Народних оповідань про опришків», «Колядок та щедрівок». У більшості передмов міститься широкий бібліографічний огляд з досліджуваного предмета. Вичерпними, об'ємними є передмови І. Свенціцького, З. Кузелі до похоронних голосінь, звичаїв і обрядів. Вступні розвідки стали науковими студіями, в яких проведено спостереження над емпіричним матеріалом, зіставлено відомості науковців з теоретичними пошуками попередників, екскурсами в історію

походження й розвитку того чи іншого жанру. Починаючи з видань ЕЗ (частково вже у «Житі і слові»), науково-категоріальний апарат не лише розширюється, а й стає обов'язковим. В. Гнатюк, О. Роздольський, З. Кузеля, Ф. Колесса підбирали варіанти, паралелі. До ЕЗ подавали показники мотивів казок, легенд, анекдотів, оповідань. Систематичний показник тем — у збірках І. Франка — «Загадки буковинських руснаків» і «Людві вірування на Підгір'ю» (1898. Т. 5). В окремих томах показники перекладено німецькою мовою. Із 39 реально виданих томів ЕЗ перші два вийшли за редакцією М. Грушевського, решта — в упорядкуванні В. Гнатюка, І. Франка, Ф. Колесси і С. Людкевича. Видання стали золотим фондом української фольклористики, її «велетенським надбанням» (Ф. Колесса), що в науковому світі здобуло для неї почесне місце. Науково-організаційна і видавнича діяльність в НТШ поставила українську фольклористику в один ряд з кращими досягненнями європейської науки.

Літ.: Етнографічний збірник НТШ Бібліографія / [укладач В. Майхер]. Львів, 2007. 118 с.; Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ — першої третини ХХ століття: історико-теоретичний дискурс. 2011. С. 47—218.

Г. П. Сокіл

ЗМІЙ — один із ключових персонажів у системі українського фольклору (казок, оповідань, легенд, замовлянь та ін.), де виявляється його зв'язок із землею, водою, плодючістю землі і взагалі родючістю. Має хтонічну природу і представлений в уснопоептичній творчості як *творець світу, уособлення стихій, захисник скарбів, сексуальний символ, втілення нечистої сили, володар вод та підземного вогню і постійний казковий супротивник лицаря*. Може виступати в ролі сірої, чорної, золотої та зеленої гадини з лускою чи вуза (у казках, легендах, замовляннях), снопу палаючої соломи у небі, а після удару об землю — парубка (у казках, оповіданнях), людиноподібної істоти з крилами (кажанячими чи вогненними, що ростуть з-під пахов), драконоподібного створіння з хвостом, однією чи кількома головами (у чарівних казках число голів різне: домінують — 3, 6, 9, 12, зрідка — 5 і 7): «Піднімалася буря, грім гримить, земля дрижить, дрімучий ліс додолу хилиться: летить триголовий змій». Випускає з пащ вогонь. Ноги З., як у ящір-

ки, з кігтями. В оповіданнях та казках зустрічається аналогічний жіночий персонаж — зміючка, зміїця, — яка вступає у зв'язок з молодими чоловіками. Назви — З., Метеор, Горинич, Горюнич — вказують на його оселю та вигляд. Місце проживання — у неприступних гірських лугах, в озерах і великих водоймах, під каменем, на горі, в печері білокам'яній, зміїній (лиже сірий камінь, від якого отримує силу), норі, кам'яному капищі з ліжком і вогнем (у казці «Вуж-царевич і вірна жона»), палатах, палаці, мідному домі, власному царстві (але неодмінною рисою є наявність металу (золота, срібла, заліза, міді) або коштовностей в оздобленні), у лісовому гнізді на двадцятьох дубах (у казці «Семиліток»). У замовляннях З. гніздиться під коренем («Розлилося сине море. На цьому морі стоїть дуб: під тим дубом лежить змія неусипущая [...]»), на стовбурі чи у кроні світового дерева посеред моря («[...] На Осіянським морі стоїть дуб, а в тім дубі — Яруслав Лазуревич. Яруслав Лазуревич, не будеш ти свого гаду збирати, із жовтої кості зуба винимати [...]») або на білому камені в океані («На морі-окіяні лежить білгорюч камінь. На тому камені змія-скарпея песні пее»). У текстах збереглися відбитки культу З. як божества (вужі при корені спеціальних дубів вважалися недоторканими священними істотами з чарівними чи лікувальними властивостями). «Гадюка постить 40 день і ночей, поки скине своє линовище». Персонаж символізує урожайність землі, плодючість людей і чоловіче начало. Билинний Волх Всеславич народжується від того, що мати наступила на гада. З. заподіює зло і смерть: перетворюється на дерево з отруйними плодами, голку, палицю тощо, яких у руки брати не треба, бо то «нечистий перекинувся» (у казці «Царенко Навішний»). У казках та легендах вимагає жертв, їсть людей, тому сміливці зголошуються вбити його, що відображено у християнізованих легендах про Кожум'яку та ін. З ним пов'язані персонажі українських календарних циклів — св. Юрій та св. Дмитро: св. Юрій перемагає зброєю дракона, св. Дмитро сам гине від списа. З. — небезпечний коханець: викрадає дівчат, має з ними дітей; літає до жінки, перевтілюється на покійного чоловіка і тягне з її грудей молоко чи кров, спричиняє смерть. Іноді представлений як добрий сім'янин: мотив одруження З. чи вуза із людською дівчиною у підземному царстві наявний у казці «Зо-

зуля та Соловейко». У казці «Іван-побиван» дружина З. не згадується, проте він має 12 доньок і випробовує майбутнього зятя складними завданнями. Зв'язок З. із вогнем — постійна його риса: «Під морем під Хвалинським стоїть мідний дім, а в тім міднім домі закований З. вогненний...». Персонаж виступає у зв'язку з водою (як господар потойбічного світу, наділений руйнівною силою), є втіленням своєї стихії (вогняна пекельна ріка, водяна стихія-змій), впливає на сільськогосподарський цикл робіт і є ворогом героя-богатиря. У казках із загибеллю негативного персонажа руйнується його царство чи палац, що знаменує перемогу добра над злом. З. водночас і творець: із частин його тіла постають елементи всесвіту, живі істоти та ін. Кров убитого перетворюється на річку. Здобути у царстві З. речі, кинуті на шляху під час втечі від нього (гребінь, рушник, пасок) перекидаються на ліс, море, гору тощо.

Пр.: Українські замовляння / [упоряд. М. Н. Москаленко ; передм. М. Новикової]. К., 1993. 307 с.; Знадоби до української демонології / [збір. В. Гнатюк]. Т. II. Вип. 1 // Етнографічний збірник. Львів, 1912. Т. 33. XLII + 237 с.; Народные южнорусские сказки / [издал И. Рудченко]. К., 1869. Вып. 1. XVI, 220 с.; К., 1870. Вып. 2. IV, 212 с.

Літ.: Гнатюк В. Змій (Метеор) // Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів, 2000. С. 134—135; Левкиевская Е.Е. Змей огненный // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 т. М., 1999. Т. 2. С. 332—333; Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк, 2005. 310 с.; Дунаєвська Л. Українська народна проза (легенда, казка). Еволюція епічних традицій. К., 1997. 360 с.; Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. моногр. К., 1992. 424 с.; Новиков Н.В. Образы восточнославянской волшебной сказки. Л., 1974. 255 с.

О. І. Ковальчук

«ЗНАДОБИ ДО ГАЛИЦЬКО-РУСЬКОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ» та «ЗНАДОБИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ» (1904, т. 15; 1912 т. 33, 34) — двотомне зібрання демонологічних оповідань у трьох книгах (серія «Етнографічний збірник»). Упорядник корпусу оповідань і записувач частини матеріалу — В. Гнатюк. У першому томі — «Знадоби до галицько-руської демонології» — поміщено 400 текстів. З них зафіксували: В. Гнатюк — 196 (при яких не подано ім'я записувача), О. Дерев'янка — 94, А. Веретельник — 53, В. Левинський — 33, Л. Гарматій — 7, В. Равлюк — 7, Н. Левицька — 6,

В. Горницький, Е. Бохенська, Н. Козловський і М. Маркевич — по одному, разом — 4. Майже всі записи з 1902. Оповідання згруповано у 15 розділах. I. Чорти. У творах ідеться про їх вигляд, місця перебування, і пригоди. II. Страхи («Страх у виді весіля», «Страх силе огнем»). III. Хованці («Звідки беруться хованці?», «Хованець бере душі», «Як позбутися хованця?»). IV. Блуд («Блуд у виді жінки»). V. Смерть і хвороби («Смерть ходить бабою», «Як виглядає холера?», «Фебра і тиф»). VI. Мерці («Як умерлий ходив до живої»). VII. Покутники («Дитина покутує по смерті», «Як чоловік покутував за табаку»). VIII. Висільники і потопельники («Як позбутися висільника», «Як топельник хотів затягнути парубка до Буга»). IX. Опирі («Як батько втопив сина опирчука», «Князь опирів»). X. Вовкулаки («Як жінка розбила голову чоловікові-вовкулакови»). XI. Відьми і чарівниці («Як пізнаєть ся відьму?», «Що дієть ся з відьмами на другім сьвіті»). XII. Знахарі і чарівники («Як дістати чорта пасічника?», «Ворожка лічить золою»). XIII. Хмарники («Чому буря не шкодить усюди», «Шешорський бурівник»). XIV. Інклюзники («Інклюз з хлопцем», «Як зробити інклюза»). XV. Закопані скарби («Що робити, коли горить скарб», «Нечисті гроші»). Другий том зібрання складено з двох випусків. Розпочинають його «Передне слово» упорядника та ґрунтовна передмова — «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків» із вказівкою на пантеїзм давніх українців та оглядом найважливіших демонологічних істот (чорта, істот хатніх та тих, які населяють ліс, болото і под., мерців, астральні світила, атмосферні явища, хвороби тощо). Оскільки до тому додано записи з Лівобережної України (М. Дикарева, П. Тарасевського, Д. Щербаківського), його назву змінено. 2-й т. охоплює 1175 творів. До першого випуску залучено 557 текстів, з них записали: І. Волошинський — 179, М. Капій — 78, О. Дерев'янка — 63, І. Ставицький — 63, П. Тарасевський — 32, М. Дикарів —

27, А. Онищук — 24, В. Левинський — 23, Н. Левицька — 20, Ос. Яворський — 9, Д. Бойчук — 7, О. Рак — 6, І. Панкевич — 5, М. Боднар — 4, В. Гнатюк — 3, П. Стадник — 3, О. Михайлецький — 2, М. Романюк — 2, Д. Лепкий — 2, Ф. Колесса — 1, невідомий — 1, часопис «Наука» — 1, О. Роздольський — 1. Оповідання подано у тих самих рубриках: про чортів, страхів, хованців, блуда, смерть і хвороби. У першому випуску подано чотири нові розділи: IV. Ріжні духи (згруповано оповідання з описом різних духів, їх місць проживання, способів виявлення себе: «Дух у сопівці», «Плавета — вітер», «Польовик — бугай»). V. Богині й русалки (у творах ідеться про походження, вигляд, заняття демонологічних істот жіночої статі). VI. Підміни й потерчата (про нехрещених померлих дітей, підміну дітей «лукавим»). На початку другої книги тому подано завершення статті «Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків» з характеристиками душі, мерців, потопельників, покутників і под., перевертнів, людей з надзвичайними здібностями, інклюзників, заклятих скарбів. У випуску наявні 618 записів, з них: І. Волошинського — 270, М. Капія — 68, М. Дикарива — 68, О. Дерев'янки — 34, В. Левинського — 32, П. Тарасевського — 26, А. Онищука — 20, О. Михайлецького — 17, І. Савицького — 16, О. Яворського — 15, Д. Щербаківського — 14, П. Стадника — 9, К. Лисинецької — 6, І. Панкевича — 5, О. Рак — 4, Ф. Колесси — 3, Д. Бойчука — 2, Н. Левицької — 2, М. Боднар — 2, М. Дерев'янки — 2, М. Романюка — 1, А. Веретельника — 1, О. Роздольського — 1. Представлено рубрики про мерців, покутників, висільників, опирів, вовкулак, відунів і чарівників (чоловіків і жінок), інклюзників та скарби. Додаток: 3 оповідання, надіслані із запізненням. Наприкінці книги подано паралелі до першого та другого томів і бібліографію. Й. Пата назвав видання ґрунтовним і «цінним» для фольклористики (S. 79).

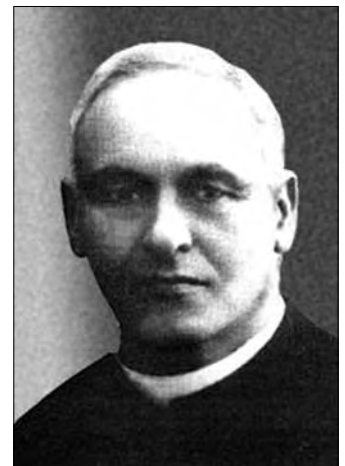
Пр.: Знадоби до галицько-руської демонології / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Т. 1. Львів, 1904. Т. 15. III. 272 с.; Знадоби до української демонології / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Т. 2. Вип. 1. Львів, 1912. Т. 33. IV. 237 с.; Т. 2. Вип. 2. Львів, 1912. Т. 34. IV. 280 с.

Літ.: Páta J. [Рец. на кн.]: Гнатюк В. Знадоби до української демонології. Л., 1912. Т. 2. Вип. 1—2 //

Národopisný věstník českovanský. 1914. Roč. 9. С. 3—4. S. 79—82.; Косміна Т.В. В. М. Гнатюк // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / [упоряд. А. П. Пономарьова [та ін.]. К., 1991. С. 615.

О. І. Ковальчук

ЗУБРИЦЬКИЙ Михайло Іванович (22. 10. 1856, с. Кіндратів (тепер Турківського р-ну на Львівщині) — 8. 04. 1919, с. Береги Долішні, Польща) — український історик, етнограф, фольклорист, громадсько-культурний діяч, священник. Дійсний член НТШ (1904). Автор понад 300 друкованих праць. Початки освіти здобув приватно в рідному селі, потім навчався в Турці, Розборі Округлому, Дрогобицькій нормальній школі оо. Василян. Закінчив філософський факультет Львівського ун-ту та Перемишльську духовну семінарію. Приятелював з І. Франком, згодом співпрацював з В. Гнатюком та М. Грушевським. Фольклористичну роботу проводив на Бойківщині. Розпочав публікувати матеріали у «Житі і слові» (легенда «Адамові діти»). В «Етнографічному збірнику» поміщені демонологічні оповідання про домовиків («Про хованців»), людей-перевертнів («Про вовкулаків»), а також перекази, пов'язані з місцевостями («Смок коло Єрусалима», «Відки пішла назва Київ»). Із легендарного матеріалу З. до спеціального збірника В. Гнатюка ввійшли народні твори з Мшанця з біблійною основою («Христос і жиди», «Чому люде не знають часу смерти», «Від кого походять цигани») і морально-філософської тематики («Комашня по Богови», «Покарана зависть»). Фіксував народні оповідання з родинно-побутового життя. І. Франко ілюстрував статтю «Bel parlar gentile» записами оповідань З. Схвально відгукнувся про народні приповідки із Мшанця та сусідніх сіл у записах З.: вони, «цінні особливо тим, що майже при кожному номері подано пояснене, зачерпане чи то з уст народа, чи то з обставин, серед яких приказка була вжита даною людиною». Фіксував пісенний фольклор: колядки, постові пісні, обжинкові, голосіння; з

необрядових — балади, родинно-побутові пісні, станові, жартівливі. У 1885 надіслав І. Франкові близько двох десятків колядок, серед них і про святу Софію («А що нам було з нащадку світа»), яку І. Франко відібрав для аналітичного розгляду в «Студіях». Усі зберігаються у відділі рукописів і текстології Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка і записані від господаря Михайла Оліщака-Терлецького. За адресатами — священникові («Ай приступайте ід сему двору, а д' духовному»), імості («Йа в лузі, в лузі, йа в калинові»), господареві — «паннови» («Серед двора стоїт соснойка»), парубкові — «паннойкови» («Гей по Дунаю по тихесенькім»), «панні» («Гей у панночки трої гостейки»). Є серед записів колядок З. присвячені людям відповідного заняття — дівчині-шинкарці, хлопцеві-пастухові, який випасає «гніде стадейко». Із різдвяного циклу З. записав у Мшанці новорічні пісні («гейкання») про «Васильчика-чінчика» та про «Маланку-Піддністрянку», які почув інформатор на Буковині. До річного календаря приурочені постові пісні — «Зішла зьвізда на край сьвіта», «В живний читвирь по вечери», «Де ви бивали, черничейки», «А в Римі, в Римі, та й в Русалимі». Цікаві пісні про П'ятницю, про святу Ілону, святу Варвару. За порадою В. Гнатюка описав бойківські похоронні звичаї — «Похоронні звичаї й обряди в Мшанці і сусідніх селах Старосамбірського і Турчанського повіта», опубліковані у спеціальному випуску «Етнографічного збірника» (1914). Матеріал охоплює різні етапи обрядів (перед і в час смерті; посмертні мандрівки) та голосіння. Подав З. цікаві спостереження щодо побутування голосінь: «Про таку, що не голосить, повідають: «Никус не жалувала, же би біла хоть про людський сміх, про людське воко йойкала». Методика записування відповідає науковим вимогам, записи відзначаються високою науковою вартістю. Частина фольклорних матеріалів З. зберігається у наукових архівних фондах рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Рильського в Києві.

Пр.: Колядки / [зап. у Мшанці Староміського пов. від господаря Михайла Оліщака Терлецького 1885 р.] // Відділ рукописних фондів і текстології Ін-ту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 194. Арк. 36—48; «Кониць нивойці, конець»: обжинкові, побутові пісні та ін. / [зап. в Ясенці Масьовій пов. Турка та в ін. місцях. 1880 р.] // НАФРФ ІМФЕ ім. М. Рильського НАН України. Ф. 28—3. Од. зб. 67. 10 арк.; На-

родний календар, народні звичаї і повірки, прив'язані до днів в тижні і до рокових свят, записані у Мшанці Староміського пов. і по сусідніх селах // Матеріали до українсько-руської етнології. 1900. Т. 3. С. 33—60; Зібрані твори і матеріали. У 3-х т. Львів, 2013. Т. 1: Наукові праці. 610 с.

Літ.: Дем'ян Г. Зубрицький Михайло // Мала енциклопедія українського народознавства. Львів, 2007. С. 735; Сокіл Г. Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ — першої третини ХХ століття: історико-теоретичний дискурс. Львів, 2011. С. 239—251.

Г. П. Сокіл

КОБИЛИЦЯ Лук'ян (1812, с. Путила-Стронець Русько-Кимполунзького округу, нині смт. Путила Чернівецької обл. — 1851, м. Гура-Гумора, нині в Румунії) — керівник селянського руху на Буковині в 40-х рр. ХІХ ст. Народився в сім'ї кріпака. 1843 очолив виступ селян 16-ти сіл проти панів, який було придушено в березні 1844. Під час революції 1848—1849 в Австрії обраний до австрійського парламенту. В жовтні 1848 організував народний рух опору, а вже в листопаді на багатотисячних зборах у Вижниці закликав до повстання, яке тривало до літа 1849. У квітні 1850 заарештований і засланий до м. Гура-Гумора (нині в Румунії), де й помер. Образ народного героя зафіксований у народній прозі (переважно переказах) та пісенних зразках (співанках-хроніках). Фольклор не фіксує точного місця народження К. — це Сергії, Красний Діл або Плоска. Довкола образу К. зосереджено основні сюжети, у яких відтворена хронологія боротьби за права знедолених українців. Його портретні характеристики зафіксовано в оповідній традиції у дещо гіперболізованій формі. К. в етнічній свідомості асоціювався: а) з благородством, доблестю: «Гудул із вусами і підперезаний двома поясами. Білолиций, чорноокий і в плечах, яко дуб широкий. А як промовляє, то у лісі фоя на гори лягає. На ньому кресання, сардак червоненький, пістолі за пояс і топірець маленький»); б) мудрістю («...то Красноділ, а он там на груни д'горі,

мешкає наш пророк Лукин Кобилиця... Він на всі гори знаний, він нам скаже своє мудре, важне слово»). Народні співанки та проза зосереджені переважно на громадській діяльності,

внаслідок якої К. виступає як депутат, заступник знедолених («А сидів тоді у Плоскій Лук'ян Кобилиця... Він обстав за громади. Писав до монархи, що пани діють. Їздив і сам до Відні»). К. шукав правду, став захисником скривдженої жінки, спричинився до скасування панщини. Позиція К. на так званих «сесіях» була загрозливою для панських інтересів («Ой вийшов Кобилиця сесію судити — зачали собі пани лишей рук ломити»). Героїчні риси воїна зображені за допомогою контрасту — цісар проти Кобилиці посилає «турму війська». Поневіряння персонажа типологізовані: його газдівство сплюндроване, а далі «...їмили ж они Кобилицю, супліки читали, катували біле тіло, водов відливали», «завезли до Дорної та ланцями до підлоги прикували». Пісенна традиція фіксує різні варіанти загибелі: а) його отруїли; б) він зведений за допомогою підступу; в) закатували шандарі. Про пошану до К. свідчать варіанти співанок-хронік, які акумулювали мотив «в останню путь його споряджають три священики» («три попи ховали»).

Пр.: *Купчанко Г.* Песни буковинского народа. К., 1875. 557 с.; Фольклорні матеріали. Із збірки професора д-ра Раймунда Кайндля // Етнографічний збірник. Львів, 1895. Т. 5. С. 141—159; Народ про Кобилицю: Зб. фольклор. творів / [упоряд., вступ. ст. і прим. В. І. Тищенко]. К., 1968. 180 с.; Співанки-хроніки. Новини / [упоряд.: О. І. Дей (тексти), С. Й. Грица (мелодії)]. К., 1972. 560 с.

Літ.: *Франко І. Я.* Галицький селянський страйк в народній пісні // Нар. творч. та етногр. 1963. № 2. С. 96—100; *Франко І. Я.* Лук'ян Кобилиця. Епізод з історії Гуцульщини в першій половині XIX ст. // Франко І. Я. Збір. творів: У 50 т. К., 1986. Т. 47. С. 248—288; *Єкельчик С.* Лук'ян Кобилиця // Історія України в особах: XIX—XX ст. / [І. Войцехівська, В. Абліцов, О. Божко та ін.] К., 1995. С. 53—58; *Сокол В.* Українські історико-героїчні перекази. Львів, 2003. С. 218—225.

О. І. Чікало

КОБРИНСЬКА Наталія Іванівна (псевд. і крипт.: Н. К., Наталія з Озаркевичів, К., Заркевич О., Струтинська Анна та ін.; 8. 06. 1855, с. Белелуя, нині Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. — 22. 01. 1920, м. Болехів Івано-Франківської обл.) — українська письменниця, громадська діячка, фольклористка. Одержала домашню освіту. 1874 одружилася з Теофілем Кобринським — знавцем музики, співаком. Переселилася до Снятина. Після смерті чоловіка переїхала в Бо-

лехів на Долинщині. Друкувалася від 1883 у журналі «Зоря», «Літературно-науковому віснику», газетах «Буковина», «Діло», «Промінь», «Неділя», «Каменярі». Засновниця (1884) і членкиня (до 1886) «Товариства жінок» у Станіславі (нині Івано-Франківськ) та феміністичного руху на Західній Україні. Писала українською, російською, польською, німецькою та французькою мовами. Авторка збірок: «Дух часу» (1898; 1990), «Казки» (1904), «Ядзя і Катруся» (1904). Почала записувати пісні у с. Белелуї, про що свідчать зібрані матеріали, збережені у фондах Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Фіксації зроблені в другій половині 1870-х на галицькому Покутті (переважно в Коломийському пов.). Записи К. опублікував О. Дей у тій послідовності, як вони були розміщені в рукописному збірнику, з відповідною номерацією (52 пісні), без будь-якої жанрової чи тематичної атрибуції. У маланковій пісні в сюжетній тканині — архаїчний елемент, пов'язаний з викраденням дівчат («Наша Маланка украдена»). Гаївковий цикл презентований ігровими та хороводними творами: «Жучок», «Ящур», «Огірочки», «Мак». Балади: «Ой вилетів соків із ліса на поле», яка лягла в основу статті «Символізм народної пісні» (1905). Вона ретельно вивчала використання цього напрямку в різних видах мистецтва. В листі до В. Гнатюка від 28 лютого 1898. К. підкреслила теперішню «моду» на цю течію. Дослідниця вважала, що пісня про паву «проникнута наскрізь містично-візіонерським настроєм», підтверджуючи свою думку пісенними образами «суму і тоски». Паву вона уявляє собі страшною відьмою, знаком «якоїсь страшної пошесті». Інші баладні сюжети: про трійзілля («Ой ходила Маруся по ринку»), про дітозгубницю («Гей у місті Снятині чути новину»), про кохання пані з Петрусем із трагічними наслідками («Гей ви чули, люде, такої новини»), брати вбивають швагра («Що то в полі за димове?»), про Боднарівну («Пила, пила Боднариха на меду») та ін. Деякі з них подано у варіантах про вбивство швагра — «Що то в полі за димове?» та «Ой за гори, за діброви». Пісні побутової тематики: кохання молодих людей, туга за милим, перешкоди закоханим, мрії про шлюб. Інший тематичний пласт — родинне життя: про лихого чоловіка та чоловіка-п'яницю («Пусти мене, мій пане, додому», «Ой дубе, дубе

кучерявий», «Ой там за горою, ой там за другою»), непрості стосунки дорослих дітей зі старою матір'ю («Ой в неділю пораненьку», «Ой попід садок попід зелений»), важке становище невістки на чужині («Ой у лісі, лісі зелена трава»), гірку долю вдови («Зажурилася, зажурилася бідная удовочка»). Лише одна пісня має жартівливий характер («Марисенько серденько»). Жовнірські пісні: тема прощання рекрута з родиною, рідним краєм («Панове, панове, бувайте здорові»); розлука з милою, служба рекрута, його бідкування у війську, складні стосунки з начальством («Ой знаю я, знаю, як жовнір бідую», «Ой зацвіла черемшина»). Страхіття війни, відтворені поетичною уявою народу; засудження кровопролиття; відраза до братовбивства. К. цікавилася опришківським фольклором. Історичні події спонукали до запису народних творів про карпатських месників. Богдан Барвінський назвав К. «піоніркою у збиранні пісень та переказів про опришків». К. зафіксувала фольклорну традицію про опришків і передала ці матеріали відомому історичному Юліанові Целевичу для спеціальної розвідки, про що він повідомив: «Мило нам уже тут згадати, що деякі перекази про Довбушука списала в Болахові і зволила нам прислати В[исоко]достоїнна пані Н. Кобринська». К. зафіксувала переказ про рушницю О. Довбуша. За народними віруваннями, це символ сили, що пов'язується з утопічними уявленнями: коли рушниця «вийде» наверх, тоді народиться «новий Довбуш». Зафіксувала К. баладу про Довбуша. Текст повний (69 рядків), сюжет традиційний про вбивство ватажка С. Дзвінчуком. Усна словесність для К. це — «артистичні почування», «самородна штука», що виходить «з душі народу».

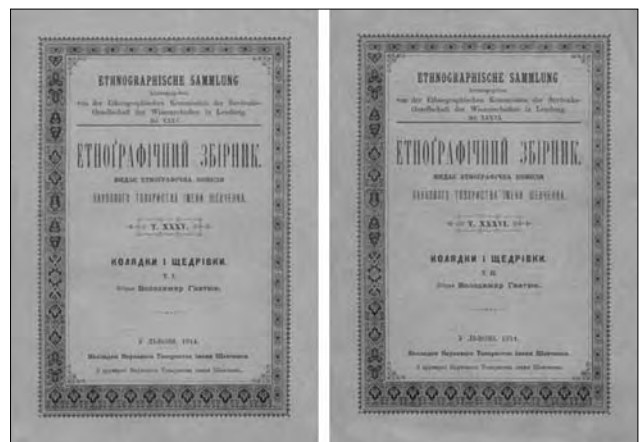
Пр.: Українські народні пісні, зібрані на Покутті // Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Ф. 161. Од. зб. 5. Арк. 119—182; Збірка народних пісень Наталії Кобринської // Спілкування митців з народною поезією. 1981. С. 78—119;

Літ.: Барвінський Б. Наші піонірки у збиранні пісень та переказів про опришків // Нова хата. 1937. № 1. С. 3; Сокол Г. Українська фольклористика в Галичині кінця XIX —

першої третини XX ст. Львів, 2011. С. 296—302; Гундорова Т. І. Кобринська Наталія Іванівна // Енциклопедія сучасної України. К., 2013. Т. 13. С. 422—423.

Г. В. Коваль

«КОЛЯДКИ І ЩЕДРІВКИ» — двотомний збірник у впорядкуванні В. Гнатюка (1914), опублікований в серійному виданні Етнографічного збірника. Передують текстам етнографічний опис у записі П. Шекерика-Доникова — «Як відбуваються коляди у Гуцулів». Розкрито часові рамки колядування («Пилипівка», «Николая», «Різдво»); місце проведення дійства («Прихід колядників до хати», «Колядники в хаті»); заключна частина («Закінчення коляди»). В основу збірника покладено записи XIX ст.: З. Доленги-Ходаковського, І. Вагилевича, О. Бодянського, Марка Вовчка та десятки рукописних матеріалів поч. XX ст. Залучено величальні обрядові пісні з різних областей (крім Закарпаття); власні фіксації, датовані 1899—1902. Твори класифіковано за адресатами: господарю, господині, дівчині, парубку та ін. Текстова частина поділена на рубрики: «Надвірні» — згруповані «плес», «підстінна», «підвіконна» господареві (12), господині (1), парубкові («Парубок радиться рідні») (1), дівчині («Дівчина вибирається», «Дівчина просить на гостину») (3), родині (2); «Колядки старині (бабам і дідам)» представлені текстами релігійного змісту: «Богородиця шукає нічлігу», «Богородиця і новонароджений Христос», «Три царі», «Страсти Христові», «Грішна іва» та ін. Основні теми: початок світу («Коли не било з нащада світа», «А йак то було с почітку світа»); райське дерево («Ой долів, долів, долів луженьки»); родина господаря («Шо у нашого пан-оца широкії ворота»); одяг господаря

(«Ой дома, дома господаренько»); святі орачі («У господаря плужок найраніше вийшов», «По загуменню плуженько оре»), святі в гостині («Святи, Боже, вечереньку, на святій вечір»). Представлена тема гараздів: ластівка будить господаря («Чи дома, дома, господаронько?», «Ластівочка щебетала»); господар рахує гроші, будить родину та ін. Виділено колядки священикові — його родина при заняттю («Ци дома, дома господионько»), священик будує церкву, приймає гостей («Вибрали се єгомосценько») (5), прилади до церкви. Колядки господині окреслюють теми: ремісники приладжують строї господині; дарунки для жінки; господиня очікує святих гостей. Колядки вдові — вдова віє золо, колядники у вдови, вдовина жура, вдова плаче за чоловіком. У 2 томі основну частину складають колядки парубкові та дівчині. Виділено колядки умерлим: господареві — передсмертні розпорядки господаря («Й а в неділеньку та й пораненьку», «Ой рано, рано, рано в неділю»), господині — померла душа знаходить хрест («Коло криниці, коло теплиці»), дітям — праця при винограді («В неділю рано в дзвони дзвонено»). Окрема рубрика — «Подяка столови»; «Віншівки». Представлено «плясанки», «креглек» — обрядові танці, які виконуються після коляди. Продовження збірника — пародії та жартівливі колядки: на християнські колядки («Бог Предвічний», «Предвічний із неба спускався» та ін.). Жартівливі колядки («Дід шукає баби», «Грицева колядка»). Дитячі колядки (60) різноматичні — релігійні («Христос і його мати», «Хлопчина забавляє Христа»); колядник у родині («Летіла віщє»); колядка за паляницю («Кала кранички»), колядник хоче куті з маком («Коляда, колядиці»); погрози колядників («Оці святки святкуй здоров», «Дайте нам коляду») та ін. У додатках подано паралелі до збірника М. Коробки. Видання отримало позитивні відгуки чеського фольклориста І. Горака, який назвав його «епохальним твором, що становить новий визначний період в історії слов'янської фольклористики».

Пр.: Колядки і шедрівки. Т. 1 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Львів, 1914. Т. 35. XXXIV, 270 с; Т. 2 / [збір. В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Львів, 1914. Т. 36. XV, 380 с.

Літ.: [Рецензія] // Українське слово. 1916. № 8. 11 січ. С. 2; Horak J. [Рецензія] // Narodopisny vestnik ceskoslovansky. 1916. Roc. 11. S. 346—350.

Г. В. Коваль

КОЦЮБИНСЬКИЙ Михайло Михайлович (15. 09. 1864, Вінниця — 12. 04. 1913, Чернігів) — український письменник, народознавець, культурний діяч. Дитинство і юність минули в селах та містечках Поділля. Початкову освіту одержав удома. 1875 навчався в народному училищі (м. Бар), 1880 закінчив Шаргородську духовну семінарію. Заробляв приватними уроками. 1891 склав іспит на народного вчителя при Вінницькому реальному училищі, був домашнім учителем у Лопатинцях. 1892—1897 працював в Одеській філоксерній комісії. 1898 оселився в Чернігові, займав посаду діловода, а з 1900 — статиста в земській управі. У зв'язку з хворобою очей кілька разів виїжджав на лікування за кордон. 1911 Товариство прихильників української літератури, науки і штуки встановило К. довічну пенсію. Він автор багатьох літературних творів — «Fata morgana», «Тіні забутих предків», «Сміх», «Він іде», «Невідомий» «Intermezzo», «Коні не винні» та ін. Активність на ниві фольклористики виявив К. під час учителювання 1891—1892) в с. Лопатинцях колишнього Ямпільського пов. на Поділлі. Десять народних пісень він передав Б. Грінченкові, який опублікував їх у збірнику «Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях» (Чернигов, 1899, т. 3) під номерами: 251, 547 (Б), 566, 609, 617, 619, 639, 697, 1391 (Б), 1476. Йдеться про соціально-побутові пісні: «Другі пани деркачі», «Слаба ж я, слаба», «Грицько вже зчорнів, як головня». Інші твори стосуються побутового життя — про кохання, залицяння («Я казала: купи сито»), лиху свекруху («Десь ти, ліщино, в печі не була»), жінку-п'яницю («Ой пила я у неділю», «У неділю моя мила встала»), жарти («Гарбуз варю, гарбуз печу», «В Минськiм-Переминьскiм, в Минськiм на Подолу»). Жартівливого характеру і пісня «Сонце палить», але зафіксована вже на ярмарку у Вінниці. Текст колядки «Ой видить Бог, видить Творець» був опублікований О. Волошиним у виданні «Збірничок українських пісень з нотами (упоряд. Олександр Хверодович. Одеса, 1896 (№ 97)). Дата і місце запису не встановлені. Три чумацькі пісні — «Ясно, ясно а сонечко сходить», «Та сірі воли, сірі, половії», «Та ходив чумак, та ходив бурлак» — надруковано в статті І. Лютого «До ранньої творчості Коцюбинського» («За сто літ», 1929, кн. 4, с. 306—307). К. записав їх, працюючи у філоксер-

ній комісії. Народне оповідання про панщину вперше надруковано у збірнику Б. Грінченка «Из уст народа» (1899, № 302). Його записав К. від 94-літнього Василя Вихлія з с. Стадниць Вірницького пов. Подільської губ. У тому ж збірнику опубліковані прислів'я й приказки (№ 3, 7, 20, 23, 50, 57, 78, 93, 103, 170, 176, 178, 233): «Бідному куди не кинь — то все догори діркою», «Минулися діди, минулися й меди», «Тоді він буде женитися, як будуть бички телитися» та ін. Їх зафіксував К. на Поділлі, Бессарабії, Слобожанщині. Усі фольклорні записи передруковані в академічних зібраннях творів М. Коцюбинського (1962, т. 4, с. 222—237), (1975, т. 4, с. 323—338). Літературна творчість К. тісно пов'язана з фольклором. Він творчо використовував майже всі народнопоетичні жанри: пісні, казки, легенди, перекази, голосіння, прислів'я, приказки. Вплив зразків народної творчості позначилися на локальному і національному колориті його оповідань та повістей — «На крилах пісні», «Дорогою ціною», «Fata morgana», «Тіні забутих предків». Він відчутний у ритмомелодиці, в лаконічності та влучності мови К.

Пр.: Фольклорні записи // Коцюбинський М. Твори. В 7-ми т. К.: Наук. думка, 1975. С. 323—338.

Літ.: *Грицюта М. С.* Коцюбинський і народна творчість. К.: Вид-во АН УРСР, 1958. 55 с.; *Калениченко Н. Л., Кузнєцов Ю. Б.* Коцюбинський Михайло Михайлович // УЛЕ. К.: Наук. думка, 1995. Т. 3. С. 32—34; *Хоменко Б. В.* Коцюбинський Михайло Михайлович // Вісниччина фольклорна: довідник. Вінниця, 2003. С. 41—43.

В. В. Сокіл

КРАЛИЦЬКИЙ Анатолій (Олександр) Федорович (псевдоніми та криптоніми: А. Федорович, Аскольд, И. Васильевич, И. Нодь, Ив. Нодь, Иван Нодь, Лаборчан, Фома Фомич, А. К., А. Кр., Ан. Кр., Ф. Ф. та ін.); 12. 02. 1835, с. Верхні Чабини Земплінського комітату Гуменського округу, нині с. Чабини Гуменського округу, Словаччина — 11. 02. 1894, м. Мукачеве) — греко-католицький священник, письменник, історик, етнограф, фолькло-

рист, краєзнавець, перекладач, публіцист, громадський та культурно-освітній діяч. Один із закарпатських «будителів» II пол. XIX ст. Народився в багатодітній сім'ї священника. Початкову освіту здобув у школі при Краснобрідському монастирі. З 1854 К. — слухач богословської семінарії в Маріє-Повчанському, з 1856 — у Краснобрідському монастирях. 1858 К. висвячено у священника в Пряшеві. Викладач церковної історії та канонічного права при Маріє-Повчанському монастирі. З 1863 — модератор новіціантів (наставник кандидатів у ченці), а з 1869 — ігумен Мукачівського Свято-Миколаївського монастиря. К. — автор низки прозових творів («Князь Лаборець», «Пастор у полонинах» та ін.), біографічних нарисів про А. Коцака, О. Духновича та ін., наукових та публіцистичних праць з історії, етнографії, фольклористики. К. — активний збирач народної словесності на Закарпатті. 1866—1890 в галицьких та закарпатських часописах «Слово», «Листок», «Бесіда», «Житє і слово» та ін. опубліковано фольклорні записи К.: народні пісні, прозові твори, тексти загадок. Окремі фіксації пісенного матеріалу зберігаються у фонді Народного дому відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (Ф. 2. Од. зб. 88. П. 11). Їх у 1983 опублікувала О. Рудловчак у праці «Закарпатоукраїнські фольклористи і їх фольклорні записи 50—60 рр. минулого сторіччя в рукописних фондах Якова Головацького». Зібраний пісенний матеріал становлять: 1 колядка («Орав плужочок попод садочок»), 3 рекрутські («Вояце, вояце» та ін.), 1 пастуша («Ей поїду я в полонину овци зимовати»), кілька ліричних та жартівливих текстів («Дівча, дівча, Бог тя створив», «На Тячовском ґрунку вирубав калинку» та ін.), 1 пісня літературного походження («Шипош на коштурах»). Рекрутські твори включено до III т. зб. Я. Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси». Інші пісенні тексти не ввійшли до цього видання з невідомих причин, хоча загальновідомий факт тісної співпраці К. та Я. Головацького. Зразки народної прози опубліковано у журналах «Бесіда» (1892. № 12, 17—18, 19), «Житє і слово» (1894) та зб. М. Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы». Це 2 етіологічні легенди («Происхождение Карпатов», «Відки взялася жаба»), 2 біблійно-героїчні («Петро і колесарь», «Ісус Христос, святий Петро і жид»),

1 демонологічна («Фраїр на гусячих ногах») та 1 оповідання гумористичного змісту («Добра баба і чорт»). 12 загадок із відповідями подано у «Місяцеслові на 1877 рік»: про християнські атрибути і святих, атмосферні явища, природу та людину, соціальні реалії того часу (проценти, лихва). Значний фольклорний матеріал використав К. в етнографічних роботах: «Русини Лаборські в Угорщині» та «Свадебные обряды у Лаборских Русынов». У розвідці про лаборських русинів в Угорщині К. розмістив фрагменти народних пісень (гаївки «Гей на роваш, мамичко, на роваш», весільної пісні «Подеме, подеме, де дві свічки горять») та 1 різдвяне віншування («Святий вечур, добрий вечур»). Окрім того, автор висловив цікаві міркування про пісенну традицію русинів, особливості її побутування та взаємодію зі словацьким фольклором. У праці «Свадебные обряды у Лаборских Русынов» представлено 13 зразків весільної пісенності, які супроводжують окремі етапи обряду: вишивання весільної хоругви («Зийди, Господи, з неба»), вінкоплетини («Дай, мамочко, иголку, нитку, шовку»), як ідуть до шлюбу («Ідеме, ідеме до храму Божого»), як виводять молоду «на повалу» («Іде Марька, іде, горі драбинічков») та ін. Цю працю опубліковано у IV т. «Народных песен Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького.

Пр.: Из Угорских народных песен // Временник института Ставропигийского с месяцесловом на год 1872. Львов, 1871. С. 105—109; Загадки // Месяцеслов на 1877 год. Унгар, 1876. С. 60—61; Відки взялася жаба // Жите і слово. Львів, 1894. Т. 1. Кн. 1. С. 147; Русини Лаборські в Угорщині // Науковий збірник, издаваемый литературным обществом Галицко-русской материцы. Во Львове, 1865. Вып. II. С. 103—111; Свадебные обряды у Лаборских Русынов // Там само. Вып. III. С. 138—161.

Літ.: Микитась В. Л. Анатолій Кралицький // Микитась В. Л. Галузка могутнього дерева: літературний нарис. Ужгород, 1971. С. 131—147; Рудловчак О. Збірник західноукраїнських народних пісень Якова Головацького і першоджерела вміщених у ньому закарпатоукраїнських пісенних текстів // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Пряшів, 1980. № 9. Кн. 1. С. 83—133; Па-

дяк В. Анатолій Кралицький — невідомий та забутий. Спроба бібліографічного опису // Падяк В., Ільченко Л. Анатолій Кралицький. Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994. 112 с.

М. Б. Качмар

КУМ(А) — людина, яка виконує обов'язки хрещеного батька (хрещеної матері), бере участь у духовному становленні дитини. Інститут кумівства в Україні своїм корінням сягає язичницьких часів, а з приходом християнства отримав великий моральний і правовий статус та прирівнювався до кровної спорідненості. Образ К. виступає передусім у хрестинній поезії. Величальні мотиви базуються на функціональній важливості цих персонажів у хрестинному дійстві. Присутності хрещених батьків на гостині сприяють вищі небесні сили: «Ой чи то так Бог дав, Чи Присвята Мати, Що такий гарни куми Вже зайшли до хати». У хрестинних піснях породілля метафорично висловлює вдячність та шанобливе ставлення до К.: «Ой коли б я знала, коли б я видала, Хто у мене куманьочком буде. Посадила б я його у садочку у себе Пахучими та васильками»; куму — «чирвоною та рожинькою». Релікти міфологічного мислення заховані у величальному мотиві «кум (кума) освічує стіну». Щоби возвеличити ключових учасників обрядового дійства, художньо-поетична уява прирівнює їх до небесного світила, наділяючи К. властивостями сонця: «А де кума сидить, там ся стіна світить, А де кумик сидить, там ся ще май світить». Хрещені батьки фігурують і в хрестинних піснях із застільно-бесідними мотивами, які розкривають специфіку поведінки господарів та гостей на гостині з нагоди хрестин: «куми приносять дитину з церкви додому», «кума передає похресника матері»;

інші мотиви — «куми сваряться і миряться», «куми пропивають господарство впродовж тижня», «чоловік припиняє кумувати через бідність» та ін. Найбільша кількість зразків хрестинної поезії, пов'язаної з К., жартівливого характеру. Сюжетні колізії розгортаються навколо багатогранних стосунків К. (гумористично-еротичні мотиви). Інтимний зв'язок кума і куми неприпустимий з погляду традиційної народної моралі: він заборонявся Церквою і засуджувався суспільством. Проте еротичні вкраплення таких пісень викликали сміх присутніх на урочистому застіллі, де він набував ритуального характеру. Жартівливі пісні про К. містять такі мотиви: «кум бажає одружитися з куминою дочкою»; «кума просить попа «розвінчати» її з чоловіком або «розкумувати» з кумом»; «кум іде до куми»; «кум допомагає кумі в роботі»; «кум приходиться до куми з подарунками»; «кум позичає серпа в куми»; «кум заводить куму в сад (виноград)»; «куми забувають про свій статус хресних батьків» та ін. — змалювання любовних стосунків із завуальованим еротизмом; «куми несуть курей до шинкарки» та ін. — розкриття морально-етичних пріоритетів українського соціуму. Чітке упередження до близьких стосунків між хресними батьками ілюструє хрестинна пісня з баладним прийомом — метаморфозою: перетворення кума та куми на рожу і калину; а також топонімічні легенди з мотивом появи певних топографічних об'єктів у місцях перелюбства кумів. Персонаж К. присутній у народному гуморі та сатирі: анекдотах («Допилися», «Скільки верстов до неба», «Буря була» — висміювання пияцтва), нескінченних розповідях («Здоров, кум!» та ін.); також у коломийках («Коли ми ся не побрали, то покумаймося», «Та ти будеш мені кума, дитині нанашка» тощо), приспівках до танцю («Ішов кум до куми» та ін.); дитячих забавлянках («Кум-кума, кум-кума!»); казках — соціально-побутових («Як бідняк був кумом у газди» (мотив «бідний перехитрив жадібного багача»)), про тварин («Лисичка-кума» (Лисичка тричі вигадує хрестини у Гука, щоб одурити Вовка і з'їсти їх спільний обід і полуденок), «Лисичка і журавель» (Журавель «віддячує» своїй кумі — Лисичці — за голодну гостину)); топонімічних та демонологічних легендах («Річка Кумина» — про появу річки у Катеринославській губ.: ідучи до церкви хрестити дитину, кум з кумою вчиняють перелюбство, і на міс-

ці гріха з'являється річка, в якій вони гинуть; «Смерть-кума» (чому так багато людей умирає) тощо)); прислів'ях та приказках («Кого люди за люди мають, з тим кумаються» та ін.).

Пр.: Українська народна сатира і гумор. К., 1940. С. 271—272; Легенди та перекази. К., 1985. С. 152—153; Соціально-побутова казка / [упоряд., передм., приміт. О. Бріциної]. К., 1987. С. 191—193; Прислів'я та приказки: Взаємини між людьми / [упоряд. М. М. Пазяк]. К., 1991. С. 29; Дитячі пісні та речитативи / [упоряд.: Г. В. Довженок, К. М. Луганська]. К., 1991. С. 296; Хрестинні пісні / [збір. та упоряд. Г. Сокіл]. Львів, 2007. С. 74, 134, 145.

Літ.: Гаврилюк Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев). К., 1981. 279 с.; Борисенко В. К. Обряды жизненного цикла людини / В. К. Борисенко // Холмщина і Підляшшя : іст.-етногр. дослідж. К., 1997. С. 281—285; Кабакова Г. И. Крестные родители // Славянские древности: этнолингвистический словарь / [под. ред. Н. И. Толстого]. М., 1999. Т. 2. С. 660—663.

О. М. Бриняк

ЛЕПКИЙ Данило Хомич (псевд. і крипт.: Сава Сливич, Хомів, Священик, Д. Л. та ін.; 29. 12. 1858, с. Літиня, нині Дрогобицького р-ну Львівської обл. — 20. 03. 1912, м. Старий Самбір, нині Львівської обл.) — письменник, фольклорист, етнограф. 1884 закінчив Перемишльську духовну семінарію. Був священиком у різних селах Галичини, з 1900 — у Старому Самборі, де 1901 керував філією т-ва «Просвіта», організував кредитне т-во тощо. З 1900 — член Етнографічної комісії НТШ. Публікував твори та фольклорно-етнографічні матеріали в журналах «Зоря», «Дзвінок», газетах «Діло», «Батьківщина», календарях «Просвіти», альманаху «Ватра» та ін. Автор повістей з галицького життя: «Повінь» і «Чужа кривда не загреє» (обидві — 1894); автобіографічної повісті «Селянська дитина» (1900); оповідань для дітей. Видав матеріали до біографії В. Навроцького (1886). Л. записував фольклорно-етнографічний матеріал у селах Дрогобицького, Жовківського, Самбірського, Сокальського, Стрийського, Сколівського пов. (нині Львівської обл.), Городенківського пов. (сьогодні Івано-Франківська обл.), Сяноцького і Ярославського пов. (нині Польща). Календарно-обрядові цикли: Святий вечір, Щедрий вечір (молитва, яку промовляє жінка при малюванні хрестиків на сті-

нах — «На морі, на морі, на білім камені»). Дослідник зафіксував апокрифічну легенду про появу посівального обряду (мотив «чудо з пшеницею»). Описав проведення «запустів» (святкування в неділю перед Великим постом). Л. зібрав відомості про весняні обрядові дійства, виділивши такі періоди: передвесняні свята, Благовіщення, страшний тиждень, Великдень, святого Юра, Зелені свята або Русалчин Великдень. Описав вірування, пов'язані з дитиною; ритуали після народження; обряд хрещення; засоби догляду, перестороги від уречення. Похоронні звичаї та обряди: похорон дитини (також нехрещеної, мертвонародженої); неодруженої молоді; дорослих; «нечистого» мерця (вовкуна, звіздаря); вішалника. У коло збирацьких інтересів Л. ввійшли також способи дівочої ворожби; ворожба та забави на Андрія; народні забобони: уроки, перестрах. Дослідник зафіксував тексти замовлянь проти уречення, веснянок (зі звертанням до ластівки). Л. опублікував у «Зорі» народні уявлення про душу, світобудову, рай, пекло, велетів (перших людей на землі), рахманів (святих людей, які живуть під землею). Навів відомості про природні стихії у народному світогляді: повір'я про вітер, воду (джерела, криниці, море (уявлення про потойбіччя), ріки, озера, багна, хмари, дощ, сніг та росу), землю. Подав записи фольклорних творів: дитячу співанку «Не йди, не йди, дощику!»; казку про цілюще джерело під печерою 12 розбійників (мотив «дочка оживляє батька цілющою водою»); оповідання про вітер (мотив «вітер мстить людям за нешанобливе ставлення»). Легенди: про вітер (який шукає по світах свого молоду вродливу дружину, що колись давно втекла від нього); про дощ (міфологічний образ дощу — 2 легенди; про святих Іллю та Миколая, які володіють дощем, градом, снігом та хмарами); етіологічні легенди про росу; про землю (мотив «земля — месник покривджених»); етіологічна легенда про те, що гори, скелі виникли там, де плював чорт, а ліси, полонини, луки, гаї — де переходив ангел; про появу різновидів флори (квітів, осики, тополі, грибів («губів»)) та фауни (вовка, кртиці)). Дослідник намагався визначити символічне навантаження найпоширеніших ботанічних образів в українському фольклорі. Окрему статтю Л. присвятив орнітологічній тематиці: вірування українців про курей, зозулю, чайку, ластівку. Збирач подав легенди про птахів

апокрифічного та етіологічного характеру. Дослідник зафіксував також етіологічні легенди різної тематики: як люди почали нюхати та курити тютюн; винайдення дзеркала чортом; про появу «адамового яблука» на шиї у мужчин та ін. Л. записав народні уявлення про демонологічних істот: хованця (богадомовика); русалок (мавок, русалок-дів, малюзин); Перелесника (Підлесника); Манію; Мару; Старість (рідну сестру Мари); Мана (Блуда); Обійника; упірив; чортів; відьом; вовкулаків; потопельників; небіщиків; а також про чорнокнижників. Подав легенду з мотивом «братовбивця став Блудом, спокутуючи свій гріх», топонімічну легенду про появу озера посеред Хлівчанського лісу (с. Тягів Сокальського пов.) та низку демонологічних оповідань. Дослідник здійснив аналіз образів героя-лицаря (князя), розбійників та опришків на основі прозових жанрів — оповідання, легенди та казки; намагався з'ясувати національну специфіку українських казок. Оповідання: про надприродні можливості героя (мотив «знахарка наділяє прийомного сина силою уникати куль»); про здатність розбійників присипляти жертв за допомогою свічки, зробленої з людського лою (пограбування весілля у такий спосіб); про знайдення чудотворного зілля, яке здатне відкривати всі замки. Записав легенду про Довбуша з мотивом «Довбуша вбивають пострілом пшеницею, яку на 7 литях 7 разів поблагословив священник, оскільки звичайні кулі його не беруть» (в с. Уричі Сколівського р-ну). Збирач зазначив, що у Дрогобицькому р-ні побутували легенди про Матвія та Івана Чорного, Юрка Гринду, Івана Поповича та ін. Казки: мотив «герой хитрістю перемагає змія»; «князь за допомогою поради баби-ворожки дістається на «той» світ, щоб побачити свою померлу жінку»; «князь-лицар одружується з дівчиною-сиротою, яку топить свекруха»; метаморфоза дівчини у русалку, хлопчика-брата — у барана; «Іван-наймолодший син за допомогою трьох чарівних коней стає царем і перемагає всіх ворогів». Ряд етнографічних статей Л. переклав чеською мовою Ф. Ржегорж. Стаття «Земля в людській вірі» у «Зорі» містить примітку Л. у заголовку: «Вп. Фр. Ржегоржови про забудь».

Пр.: Народні повірки про вітер // Зоря. 1882. № 23. С. 369—370; Весняні звичаї, обряди та вірування на Русі // Зоря. 1883. № 12. С. 199—201; № 13. С. 214—216; № 14. С. 232—234; Людові вірування про птахи //

Зоря. 1885. № 9. С. 107—108; № 10. С. 117—119; № 11. С. 129—130; З народних повірок. Дещо про вовкулаків // Зоря. № 20. С. 239—240; Чорт. Після понятій і віровання люду // Зоря. 1887. № 3. С. 43—45; Обряд хрещення малих дітей на Русі та деякі віровання і забобони людові // Зоря. 1887. № 18. С. 297—298; Лицарі та розбійники в деяких людових казках та вірованнях // Зоря. 1887. № 19. С. 314—316; № 20. С. 330—332; Вода в людовій вірі // Зоря. 1888. № 8. С. 140—143; № 9. С. 159—160; Земля в людовій вірі // Зоря. 1895. № 1. С. 12—13; № 2. С. 33—34; № 3. С. 53—54.

Літ.: Данило Лепкий // Діло. 1912. 21 березня; Кирчів Р. Ф. Етнографічне дослідження Бойківщини. К., 1978. С. 57—65; Якимович Б. З. Лепкий Данило Хомич // Українська літературна енциклопедія. К., 1995. Т. 3. С. 163.

О. М. Бриняк

МАВКА (Нявка, Бісиця) — персонаж української демонології, який походить з душ померлих, здебільшого — нехрещених дітей. Тісно споріднений з русалкою. Деякі джерела подають відомості про появу М. з відроджених душ людей, що померли на Русальному тижні; дітей, проклятих матерями або викрадених нечистою силою. Гіпотези генези назви: 1) від давньослов'янського «навь», що означало «покійник»; 2) похідне від «мав, мав» — характерних вигуків, які народна уява приписувала цим персонажам; 3) від кореня «мал» у словах «маўка», «малка», що означає «малий», тобто дитина. У фольклорі з різних місцевостей зовнішній вигляд М., їх родова приналежність істотно відрізнялися. У творах з Гуцульщини, переважно, їх зображено як молодих дівчат, у яких ззаду видно нутрощі: «Нявки віглядають з переду йик дівка, а з заду отверте тіло и видко, шо висьи з неї калюхи» (Гуцульщина. Т. 5. С. 201). У такій іпостасі М. схожа із лісовою

панною, яка «виглядає з переду зовсім як молода панна, дуже хорошої вроди, але з заду тягнуться за нею кишки» (Франко. С. 212). В. Гнатюк так описує М.: «Мавки бувають високого росту, лице мають округле, а довгі коси спускають на плечі і затикають цвітами. Одяг їх тонкий, прозорий, спадає недбало по всім тілі. Їх бистрих блискучих очей не гріє людська душа, а нутро їх отворене» (Гнатюк. Нарис. с. 126—127). На Гуцульщині також існують уявлення, за якими М. — демонологічні створіння, що поєднують у собі зовнішні риси жінки та дитини: «Нявки-мавки се такі бісиці, шо з переду йик чельдина, а з заду видко їх утробу; ноги у них йик у дитини, а голова жіноча» (Гуцульщина. Т. 5. С. 200). Подекуди ці персонажі змальовано як дуже красивих руських дітей. М. можуть бути й чоловіки: «Нявки — се чудово гарні хлопці й дівчата» (Гуцульщина) (Онищук. С. 56); «Маўки — деўкі такі ўсе ў белом, лохматие глаза светятся... И мушчина мог русалкой стать. Маўпун звали» (Полісся) (Виноградова. С. 364). Нерідко М. ототожнюється з русалкою, є, мовби, її окремим видом: «Маўки — то русалкі, красиви, вінок на голове, по житі бродють» (Там само, С. 150). Місця перебування: жито, поля, «над водами», ліси, полонини, гірські печери. Мотиви: М. вночі гойдаються на гіллях дерев, сміються та гомонять; заманюють хлопців та дівчат у ліс й залоскочують їх; крадуть у людей льон, прядуть; забавляються у житі, бігають по збіжжі, заливаються сміхом або плачуть; дуже швидко танцюють на лісовій галявині, а чорт їм грає на «козі»; заводять парубка-музику на полонину і змушують грати; М., що мають вигляд малих дітей у білому вбранні, переслідують людей і випрохують, щоб їх охрестили; опівночі плачуть і просять крижми; М. виходить заміж за парубка, а згодом тікає від нього; М. душить, лоскоче жінку, яка прийшла в поле працювати; з'являється у вигляді птаха і «просить хресту». Простежується суперечливість вірувань у зв'язку з їх відношенням до людей: в одних варіантах вони вночі «ізсисають людей»; співом, красою заманюють в ліс, у безвість, залоскочуть до смерті; шкодять у господарстві; в інших — не чинять нікому зла, а лише залицяються до хлопців й затакують їх у танець; люблять музику, водять хороводи, засівають полонини травами; допомагають вівчарям доглядати за худобою, охороняють її від диких звірів. За народними

уваленнями, небезпечною активністю М. проявляли у період Зелених свят. У четвер на Русальному тижні (Мавський/Нявський/Русальний великдень) люди не виходили у поля та ліси, не працювали, а святкували «аби нявки, йик справийют весілья не взьили кого з собов, не заманили співом» (Гуцульщина. Т. 5. С. 201). Подекуди навпаки у цей день дівчата йшли «на жита» й залишали там спеціально випечений для М. хліб — «щоб жито родило» (Воропай. Т. 2. С. 161). Вірили, що М. влаштовували ігрища у перший день Петрівки («розигри»). Оберіг від М. — часник, цибуля, полин, «оделен-зілля». В демонологічних оповіданнях за ними полює Чугайстер (мотиви: Чугайстер полює і ловить М.; Чугайстер роздирає і їсть М). М. — персонаж літературних творів: «Лісова пісня» Лесі Українки, «Гуцульська легенда» О. Романчука, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського тощо. Схожі міфологічні персонажі поширені й у культурі інших народів: у поляків — таука, міавка, павка (опікується урожаєм); у болгар — птах навяк (п'є людську кров); у сербів — павје (демонічні істоти, що ссуть кров нехрещених немовлят та молоко у породіль) тощо.

Пр.: Франко І. Людові вірування на Підгір'ю // Етнографічний збірник. Львів, 1898. Т. 5. С. 212; Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1908. С. 198—201; Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1909. Т. 11, Ч. 2. С. 56—59; Знадоби до української демонології / Збір. В. Гнатюк. Т. 2. Вип. 1 // Етнографічний збірник. Львів, 1912. С. 191, 194.

Літ.: Воропай О. Звичаї нашого народу. Мюнхен. 1958. Т. 2. С. 161; Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. К., 1992. С. 82; Давидюк В. Українська міфологічна легенда. Львів, 1992. С. 98—109; Гнатюк В. Нарис української міфології. Львів, 2000. С. 126—129; Виноградова Л. Народная демонология и мифо-ритуальная традиция славян. М., 2000. С. 79, 141—220, 363—394; Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. С. 136—141; Виноградова Л. Мавка, нявка // Славянские древности. 2004. Т. 3. С. 165—166.

Г. Б. Кравцова

МАЛАНКА (Меланка) — а) християнське свято Меланії (13 січня); б) народнообрядовий комплекс із театралізованим дійством у ніч з Меланії на Василія (14 січня); в) маскований персонаж, головна дійова особа цього дійства; г) весь гурт маско-

ваних учасників; д) пісенний образ. Більшість дослідників (І. Верхратський, І. Галько, Б. Яцимирський, О. Курочкін та ін.) дотримуються міфологічного трактування витоків образу М. та мотивів з її участю як алегорії Весни із символічним її звільненням із зимового полону. Водночас М. — «складний контамінований фольклорний образ», який, очевидно, постав як «обрядове заміщення в народній свідомості язичницької богині слов'ян — Макоші» (Курочкін). Як маскований персонаж — юнак у жіночій ролі, одягнений зазвичай як наречена (з віночком, у білому платті тощо) або як одружена жінка (в хустці чи намітці, народному строї). Надмірно підкреслена жіноча «врода» (натерті буряком рум'янци, червоні уста та ін.) або неприховані чоловічі ознаки («сорочка парубоча»), незграбні смішні рухи (М. ведуть попід руки «козаки» або «офіцери», чи її супроводжує «наречений Василько») посилюють жартівливо-пародійний ефект маски. У піснях Маланка зображена переважно дівчиною на виданні, «своєю» серед маланкарів («наша М.»). Має «русу косу», «фартух тонесенький», «срібний перстенець». Пісня вихваляє «красу» і «чесноти» М., які зазвичай сприймаються з іронічним відтінком. Розповідає про її пригоди біля Дністра («М.-подністрянка»), в полі, в хаті, пов'язані з виконанням різних робіт чи з розвагами. Подекуди зображена ледачою жінкою на противагу працювитуму Василю: «Василь робить і вночі, а Маланка на печі». Притамані суперечливість зображення, поєднання сакрального і профанного. З одного боку, — гарна, шанована, з іншого — пародійна, невдаха: «чесна, красна», «чорноброва» — «сорочка з міха, припинки з липинки, дівка з горіха», «неробоча, на ній сорочка парубоча». Суперечливість образу завжди дотримана в тексті та ігровому контексті. У тексті — «господиня», «вміє робити», «як пошити, так помити», тоді як в театральній грі — недоладна, смішна, напр., порається біля печі і «ненароком» звалює горщики з лави;

«білить» замість причіпка лаву і т. д. Найпоширеніші пісенні мотиви: а) «М.-пряля надає перевагу милому над рідними»; б) «М.-подністрянка біля води замочила фартух, який просить вітра висушити» («Наша М. в Дністрі була, дністрову воду пила»); в) «випасаючи качурів (качура, качку), заблукала М. зустрічає в полі Василя-орача» («Красная Маланка качура пасла»); г) «Сіє васильок, щоб виростити його та уквітчати себе до церкви» («Ой чиньчику-васильчику»); д) «недбайлива господиня»; е) «заручена»; є) «у ворожки» тощо. Їх первісний зміст сильно затінений пізнішими наверстуваннями. До найдавніших мотивів належить — «М.-пряля», оскільки ткацтво і прядіння характеризують культ Мокоші (Курочкін). За образом М.-подністрянки (мотив б) імовірно захований культ «білої корови як символу родючості», а мотив пиття дністрової води — залишок давнього ритуалу напування худоби (Верхратський). Образ качки (мотив в) уособлює комплекс космогонічних уявлень, випасання качки «спів-відноситься з нічним часом, а також зі світом померлих» (Курочкін); «рубання качки» — відгомін «поганського обряду» із жертвоприношенням цієї птиці задля родючості (Верхратський). Більш зрозумілими сьогодні є передшлюбні та шлюбні значення образу: прядіння та вибілювання — заняття нареченої (Потебня); надання переваги милому над родичами — мотив весільних пісень; «замочений фартух» — натяк на втрату цноти героїні; качур, якого пасе М., прикрашений «затичкою за головою» — весільним букетом на шапці молодого та ін. Легко прочитується в піснях і розважальна сутність М. як карнавального рядженого: «Наша М. обманниця: на споді штани, зверху спідниця», «Наша М. ніц не варта: пару калачів, горілки кварта».

Пр.: Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Ч. 3. От. 2. М., 1878. С. 144—146; Народные привычки и обряды з околиц над Збручем, описаны Игнатием Гальком. Ч. 2. Львів, 1862. С. 16—17; Шухевич В. Гуцульщина. Т. 4. 1904. С. 196—199; Колядки та щедрівки. Зимовая обрядовая поэзия трудового року. К., 1965. С. 576—597.

Літ.: Верхратський І. Про Маланку // Правда. 1876. С. 69—72; Kolberg O. Rokucie. Т. 1. Kraków, 1882. S. 121—129; Яцимирский Б. «Маланка» как вид святочного обрядового ряжения // Этнографическое обозрение. 1914. № 1—2. С. 46—52; Курочкін О. Українські новорічні обряди: «Коза» і «Маланка» (з історії народних масок). Опішне, 1995. С. 95—376; Харчишин О. Маланкові піс-

ні українців півночі Молдови: поетичний аспект (переосмислення мотивів) // Народознавчі зошити. 2014. № 3. С. 514—528.

О. М. Харчишин

«МАТЕРІАЛИ ДО ГУЦУЛЬСЬКОЇ ДЕМОНОЛОГІЇ» — народні вірування, які записав А. Онищук у с. Зелениці Надвірнянського пов. у 1907—1908, опубліковані в XI т. «Матеріалів до української етнології» (1909). У передмові О. вказав, що збірка містить пережитки давніх вірувань, заснованих на персоніфікації явищ та об'єктів природи. «Матеріали...» складаються із 4 частин. До частини I — «Вірування привязані до вселенної і її прояв» — входять 3 етіологічні легенди про появу гір; 6 топонімічних легенд; уявлення про демонологічних істот, які населяють гори (Нявки, «Пастушки до звіри», Чугайстир, Пламети, Блуд) чи збираються там (Опирі, Відьми, Осинавці); відомості про гідрологічні особливості місцевості; вірування про потопельників; обряди від посухи, пов'язані з ріками та криницями; повір'я про озера і відьомські купання на Івана; про Ману, яка може «задурити» в озеро людину, і та втопить; народні оповідання про незвичайне утоплення худоби в озерах; персоніфікація землі («Земля сьвита, земля мама»; «Каміне, що в землі — «росте»); вірування про «нечисті» місця, де перебуває Чорт; уявлення про сонце і місяць як про праве і ліве лице Боже; молитва при сході сонця: «Слава тобі Господи за личенько твоє господне, шось сі показало праведне; слава тобі просьвіщеное»; затемнення сонця — «спивання» його Відьмами і Опирями; легенда про відображення на місяці братовбивства (кара за роботу на Михайла); «спи-

вання» місяця відьмами; приповідки при новому і повному місяці; метеорологічні прикмети, пов'язані з місяцем; уявлення про зорі як про «божі вівці»; вірування про зв'язок життя людини з відповідною зіркою; загадка про небо, зорі і місяць: «Поле незмірне, стадо незлічене, а до того є на штири

неґли пастирь»; персоніфікація вітру в народних оповіданнях (вітер — чоловік, вітер — злий дух («вихкір»)) — 4 тексти; оповідання, в яких випадки «поривання» людей вітром приписують чортові — 3 твори; рудименти давнього культу шанування вітру і вогню у святкуванні дня св. Курика (дня св. Володимира) — в цей час заборонено працювати коло сіна (2 оповідання про покарання за порушення заборони); уявлення про св. Іллю, який керує громами (функції язичницького Перуна), стріляючи чортів; 4 апокрифічні легенди про св. Іллю; приволяння під час блискавки і грому; громові свята Іллі і Гавріїла; вірування про веселку. Частина II — «Вірування привязані до звіринного світа»: уявлення про фауну; етіологічні легенди про походження і властивості корови, коня, собаки, ведмедя, вовка, ластівки, зозулі, кані, гадини, жаби; прикмети, пов'язані з тваринами; птахи-провісники смерті (ворон, зозуля, сова, півень); вірування про те, що худоба розмовляє на Новий рік, звірі — на Юрія; легенда про Самосія (напівлюдину-напівзвіра), 2 оповідання про народження такої істоти. Частина III — «Вірування привязані до ростинного світа»: прикмети; оповідання про невидимого чоловіка і сокиру в лісі; етіологічна легенда про походження явора; уявлення про вільху, бузину як про чортові рослини; повір'я про цвіт папороті, оповідання з темою вартування на її розквіт; вірування про «цвіт щастя» — зело, об яке ламається коса і яке надає чарівну силу: здійснюватимуться бажання; якщо рослину запускати в долоню, то людину не братимуть кулі, відкриватимуться усі замки; уявлення про «гровищу» — дерево, в яке вдарив грім; етіологічна легенда про «єву» («іву», «івину») — деревина вважається проклятою, бо кілками з неї прибили Ісуса на хрест. Частина IV — «Світ Духів» — складається з двох розділів. Розділ I містить вірування і оповідання про душу, мерців, «повісильників», потопельників; II — про Нявок, Чугайстра, Лісовиків, Чорта («Осинавца») (етіологічні легенди про появу Чорта і створення Богом землі, людей, раю, Чортом — гір і каміння; апокрифічний елемент — вигнання Адама і Єви з раю; молитви проти чорта; проти «лихого», які промовлялися, якщо доводилося ночувати у пущі чи лісі), Пламети (демонологічні істоти, які здатні перетворюватися на людину, звірів, неживі предмети), Блуда; повір'я і оповідання про закопані гроші (газдою

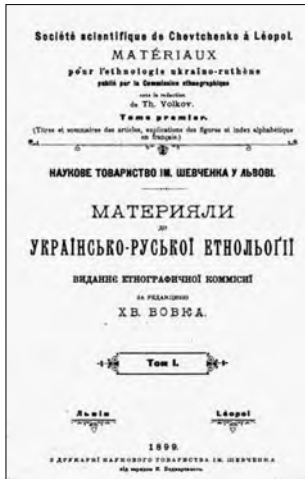
цих грошей є злий дух). Частина V — «Непрості або Землені боги»: уявлення і оповідання про людей із надприродними здібностями (Опирів, Знахарів або Чарівників, Чорнокнижників, Градівників, Воврожитів і Віжлунів, Відьом або Чиригільниць, Вовкуна, Баїльників і Баїль (тексти замовлянь при укусі змії, кровотечі, уреченні, епілепсії), Песіголів). Етнографічні розвідки А. Онищука про Гуцульщину В. Гнатюк ставив на третє місце після досліджень В. Шухевича та Р. Кайндля.

Пр.: Онищук А. Матеріали до гуцульської демонології // Матеріали до української етнології. Львів, 1909. Т. 11. Ч. 2. 139 с.

Літ.: Шербак І. Прометей українського духа: національна ідея з погляду культури // Берегиня. 2001. № 1. С. 75—87.

О. М. Бриняк

«МАТЕРІАЛИ ДО УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ЕТНОЛОГІЇ» — серійне видання Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Виходило з 1899 у Львові з ініціативи Ф. Вовка. Від 1909 — під назвою «Матеріали до української етнології», з 1929 — «Матеріали до етнології і антропології». Періодичність — один, іноді два томи щорічно, в часі Першої світової війни і після неї — неперіодично. Останні томи спарені — 19—20 та 21—22 — вийшли у 1919 та 1929. Усього надруковано 20 книг. Редактори — Ф. Вовк (томи 1, 3, 6, 10, 11), В. Гнатюк (томи 12, 15, 18, 19—20), Ф. Колесса (томи 13, 21—22), С. Людкевич (т. 16). Деякі томи склалися з двох частин, представляли окремо матеріальну та духовну культуру (т. 10, 11). У вступній статті до першого тому — «Дещо про теперішній стан і завдання етнології» — Ф. Вовк звернув увагу на проблеми теорії народознавчої науки та вказав, що згідно із задумом етнологічного видання, друк фольклорних матеріалів має обмежуватися переказами та обрядовими піснями. З часу редакторської діяльності В. Гнатюка більше уваги приділялось усній народній творчості українців. Загалом, збірники включають етнографічні й фольклорні матеріали та дослідження з усієї України. У виданні опубліковано чотири книги фундаментальної історико-етнографічної монографії В. Шухевича — «Гуцульщина» (1899, т. 2; 1901, т. 4; 1902, т. 5; 1904, т. 7); працю Марка Грушевського — «Дитина у звичаях та віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київ-

щини» (1906, т. 8; 1907, т. 9). Окремі випуски повністю присвячені фольклору: збірник В. Гнатюка «Гайвки» (1909, т. 12); Ф. Колесси — «Мелодії українських народних дум» (1910, т. 13; 1913, т. 14); «Мелодії українських народних пісень з Поділля і Холмщини», зібрані Л. Плосайкевичем і Я. Сенчиком (1916, т. 16). Весільні обрядові пісні з різних місцевостей уміщені в записях весіль, зокрема О. Гриші — «Весілля у Гадяцькому повіті у Полтавщині» (1899, т. 1); «Сороміцькі весільні пісні, записані М. О. Максимовичем» (1899, т. 1); 250 обрядових пісень подано у матеріалах П. Литвинової-Бартош — «Весільні обряди і звичаї у с. Землянці, в Чернігівщині» (1900, т. 3). Друга частина 10 тому (1908) включає фіксації В. Гнатюка — «Бойківське весіле в Мшанці», «Весіле в Керестурі»; Ю. Кміта — «Бойківське весіле в Гвіздци»; В. Левинського — «Бойківське весіле в Доброгостові»; З. Кузелі — «Бойківське весіле в Лавочнім». Т.т. 19—20 (1919) містять записи 10 весіль, 8 з яких із супровідними піснями. Серед них — записи П. Коломийченка, П. Тарасевського, О. Голубовичевої та ін. Опубліковано похоронні звичаї та голосіння І. Волошинського з Далешева (1919, т.т. 19—20). Окремі календарно-обрядові твори включені як ілюстративний матеріал у розвідки: М. Дикарева «Народний календар Валуйського повіту (Борисівської волости) у Вороніжчині» (1905, т. 6) — колядки, щедрівки, веснянки, купальські пісні; В. Доманицького — «Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії» (1912, т. 15) — веснянки, купальські, обжинкові пісні, колядки. Дитячий фольклор наведено в розвідці А. Онищука — «З народного життя гуцулів» (1912, т. 15). Опубліковано «Матеріали до гуцульської демонології» цього ж збирача (1909, т. 11). Для більшості матеріалів характерна точність описів, наявність паспортизації. Друкувались й окремі статті В. Гнатюка («Пісня про покритку, що втопила дитину» (1919, т.т. 19—20)). Остання книга «Матеріалів до етнології й антропології» — збірник праць, присвячений пам'яті В. Гна-

тюка (1929, т.т. 21—22). Уміщено розвідки: В. Петрова «Українські варіанти легенди про неплідну матір та ненароджені діти», І. Єрофеева — «Панівська легенда про Г. Сквороду», М. Возняка — «Волинський співаник Степана Білецького», І. Панькевича — «Великодні ігри та пісні Закарпаття», Н. Заглади — «Коза» та ін. В окремих томах розташували інформативно-наукові статті, серед них — про конгрес фольклористів у Парижі (1900, т. 3), про нові видання, програми та методичні питальники, поради для збирачів.

Пр.: Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1899—1908. Т. I—X; Матеріали до української етнології. Львів, 1909—1919. Т. XI—XX; Матеріали до етнології й антропології. Львів, 1929. Т. XXI—XXII.

Літ.: *Кирчів Р.* Матеріали до українсько-руської етнології // Українська фольклористика. Словник-довідник. Тернопіль, 2008. С. 241—242.; *Сапельяк О.* Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898—1939 рр.). Львів, 2000. С. 124—146; *Сокіл Г.* Українська фольклористика в Галичині кінця ХІХ — першій третині ХХ століття: історико-теоретичний дискурс. Львів, 2011. С. 147—218; *Юркевич О.* Матеріали до українсько-руської етнології // Енциклопедія Львова. Львів, 2012. Т. 4. С. 557; *Юркевич О. Т.* Матеріали до українсько-руської етнології. Систематичний анований покажчик змісту. Львів, 1992. 49 с.

О. М. Голубець

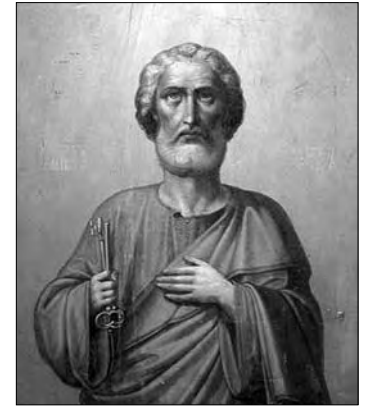
ПЕТРО, апостол — фольклорний персонаж, поширений у легендах, переказах, казках, колядках. Прототипом є апостол Петро (Симон) (помер близько 67, м. Рим), один з дванадцятьох учнів Ісуса Христа, перший єпископ Риму. Походив із Віфсаїди, проживав у Капернаумі, де займався рибальством до свого покликання в апостоли (Мр. 8:14; Лк 4:38). Проповідував християнську науку в Ізраїлі, Палестині, Антіохії, Римі. Фольклорний образ апостола Петра значно відрізняється від біблійного та апокрифічного. Він значною мірою десакарізований, з елементами гумору. У легендах П. часто змальовано старцем, волоцюгою, жебраком: «Одного разу ходили Христос із Петром по землі так убогі (худобні), як жебраки». Портрет апостола зображено за допомогою окремих штрихів, зазвичай елементів одягу чи побутових речей: «Накинув Петро на себе хламиду тай пішов»; «Взяли святі Петро і Павло на себе серм'яги, взяли по куску хліба, кия в руки та й пішли». Набагато ширше представ-

лено риси характеру та поведінку П.: цікавість; («Петро був чоловік цікавий, усьо го кортіло»), милосердя та переживання за людей («А святий Петро був дуже милосердний» і почав Ісуса просити, що жінки були старші за чоловіків); впертість та непослух (відпустив Ісус Петра до криниці напиться, «бо зна, що Питрові, хоч кажи, хоч ні, то все одно ни послуха»); Притаманні Петрові й людські вчинки: «...дали му порцію того трунку, посмакувало му і напився...»; Петро був голодний, «зайшов коло тих, що колачі продавали, та собі їден малий украв»; побачивши негарну стару панну, «скривився святий Петро...». В сюжетах легенд П. — незмінний супутник Ісуса Христа. Він: 1) роздає з Богом людям долю («Господь і Петро дають щастя»); 2) бере участь у випробуванні людей (краде у господині шмаття з тину і слухає, чи буде лаяти; просить напиться у бідняка і багача, підвести волами чи впустити до хати на нічліг). 3) П. виступає захисником бідняків та скривджених, часто суперечачи Господній волі: як почув Петро, що Христос дозволив вовкам з'їсти корову бідної вдови, чкурнув у село й помазав її дьогтем; «жаль Петрові стало бідного чоловіка, якому й ті воли зникнуть», допоміг апостол чоловікові, щоб йому нива добре вродила; урятував хлібний колос. У легенді «Звідки узявся огонь у кремені» апостола наділено рисами Прометей: чорти придумали вогонь, а Петро поставив палицю на вогонь і почав утікати, щоб занести його людям. У казках він обдаровує героя чарівним предметом чи вимінне незвичайний атрибут у нього (чарівна дудочка, яка змушує всіх танцювати, незвичайні дощечка та різочка); часто виступає порадиником у важких життєвих ситуаціях (радить Тром-синові не йти служити до рудого господаря). Подібною функцією наділено Христового учня в народних переказах: Петро втішає засмученого Довбуша і наділяє народного месника незвичайною силою. 4) П. часто виявляє непослух перед Богом, за що Господь згодом карає непокірного учня («Спас, святий Петро і підкова»), сперечається з Христом. Надзвичайно популярний сюжет легенди про те, як п'яна жінка (волоцюги у корчмі) тричі б'є апостола Петра. Мотивувальні елементи такого епізоду різні: Господь намагається провчити свого учня за те, що попросив головування у сім'ї для жінок, відмовився йти на ночівлю до бідного, переконав своїх супутників завітати до корчми; тричі відрікся Хрис-

та. Мотив суперечки про небо та землю продуктивний в народних колядках про купання Христа з апостолом Петром в Дунаї: «Ой Петре, Петре, суперечнику/ Суперечайш, шо й сам не знайш». Окрім того, в колядкових текстах апостол Петро відмикає залізними ключами пекельні двері та відпускає святі душі, намагається визволити матір з пекла, зустрічає святе Різдво, бере участь в сільськогосподарських роботах. 5) В окремих прозових зразках П. за дозволом Бога наділено його функціями: апостол один день виконує Господні обов'язки (мусить встигати до кожного, хто закликає Бога), займається створенням окремих об'єктів — литвинів, козаків та солдатів, москалів. Він безпосередньо причетний до появи перших бджіл (із Петрових нутрошів), грибів. Окремі твори наділяють апостола П. рисами трікстера, антипода культурного героя, який намагається повторити, скопіювати його вчинки: Петро спалює все жито, прагнучи обмолотити його вогнем, як це робив Христос.

Пр.: Галицько-руські народні легенди. Т. 1 / [зібрав В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Львів, 1902. Т. 12. XI. 215 с.; Етнографічні матеріали з Угорської Русі. Т. 1 / [зібрав В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Львів, 1897. Т. 3. 236 с.; Колядки та щедрівки. Т. 1 / [зібрав В. Гнатюк] // Етнографічний збірник. Львів, 1914. Т. 14. 269 с.; Малорусские народные предания и рассказы / [свод М. Драгоманова]. К., 1876. 434 с.; Труды. Т. 1. Спб., 1872. 466 с.; Т. 2. 1878. 688 с.

Літ.: Сумцов Н. Ф. Очерки истории южно-русских апокрифических сказаний и песен. К., 1888. 161 с.; Грушевський М. Історія української літератури: в 6 т. 9 кн. К., 1994. Т. 4. Кн. 2. 318 с.; Сокіл В. Народні легенди та перекази українців Карпат. К., 1995. 157 с.; Зайченко О. С. Українська народна апокрифічна легенда: проблема розвитку і побутування : авторф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.07 «Фольклористика». К., 2004. 36 с.; Артюх А. Святий Петро — реконструкція міфологічної структури образу // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=105; Белова О. В. Петр и Павел // Славянские древности. М., 2009. Т. 4. С. 22—24.

М. Б. Качмар

ПЛІСЕЦЬКИЙ Марко Мойсейович (14.01.1909, м. Чернігів — 02.04.1990, м. Київ) — український літературознавець, фольклорист. 1924 закінчив Чернігівську семирічну школу, 1927 — промтехшколу, 1929—1932 — навчався в технікумі промкооперації; 1934—1937 — в аспірантурі Київського державного ун-ту (учень академіка О. Білецького). Кандидат філологічних наук (1940), доктор історичних наук (1962), професор (1965). Працював журналістом (1935—1949), викладачем у Київському педагогічному ін-ті, старшим науковим співробітником ІМФЕ (1944—1949). З 1949—1963 — доцент кафедри російської літератури Ужгородського ун-ту, 1964—1966 — професор у Ніжинській вищій школі. Наукові праці писав російською та українською мовами. Упорядник збірників історичних пісень та дум, козацьких пісень: «Думи та історичні пісні» (1941), «Народна лірика» (1941), «Українські думи та історичні пісні» (1944). Автор розділу «Український фольклор» у «Нарисі історії української літератури» (1945). Досліджував питання фольклоризму творчості Т. Шевченка («Ритміка поезії Т. Г. Шевченка», 1938), П. Тичини («Фольклорна течія у творчості П. Г. Тичини», 1946), фольклористичну діяльність Ф. Колесси («Фольклористичні праці Філарета Колесси», 1947), особливості трудових пісень («Трудова пісня», 1947). Низку статей присвятив українським народним думам: вивченню сюжетів, образів, умов виникнення, міжжанрових та міжетнічних взаємозв'язків («Генезис та ідейність думи про Самійла Кішку» (1960), «Про походження думи «Івась Коновченко» (1961), «Илья Муромец былин и Ганджа Андыбер дум» (1961), «Згадка про калмиків в українській народній думі» (1983). Посмертне видання думознавчих студій П. — «Українські народні думи: сюжети і обра-

рази» (1994) — презентує аналіз основних сюжетів, розробку питань генези, побутування та поетики дум. У дослідженні «Историзм русских былин» (1962) з'ясував питання розвитку та особливостей билинного епосу. Подав критичний

огляд видань та досліджень билин, окреслив поняття історизму усної словесності. Простежив сюжетну стійкість, персонажну систему та стильові особливості билин, вказавши на їх генетичний зв'язок із обрядовою поезією українців (колядками, весільними піснями). У монографії «Взаимосвязи русского и украинского героического эпоса» (1963) П. здійснив порівняльне дослідження української та російської фольклорних традицій, з'ясувавши зв'язок билин з календарно-обрядовою поезією українців, народними баладами, легендами і переказами про події епохи Київської Русі, а також думами. Акцент зробив на російсько-українській єдності в процесі розвитку героїчного епосу. Окреслив історичну підоснову епосу про Чурила та билинного сюжету про Дюка з Малого Нижнього Галича. Розкрив генезу та зміст думи «Про похід запорожців на Кавказ». Питання поетики усної народної творчості П. розкрив у статтях — «Порівняння в слов'янському фольклорі, його форма і функції» (1971) та «Положительно-отрицательное сопоставление, отрицательное сравнение и параллелизм в славянском фольклоре» (1972), з'ясувавши особливості різних видів порівнянь, підкресливши їх значення для опису зовнішності позитивних героїв у ліричних піснях, при контрастних протиставленнях портретів позитивних і негативних героїв у сатиричних, гіперболізації сили персонажів у думах та історичних піснях. Акцентував на архаїчному характері цього художнього засобу. Результатом польових досліджень, які П. провів 1942—1943 в Давлеканівському і Аургазинському р-нах Башкирії, стала праця — «Фольклор українських поселенців Башкирії» (написана у 1943, опублікована у 2011), де вміщено 327 текстів українських пісень та прози (історичних — 26, побутової лірики і лірики кохання — 90, гумористичних пісень — 65, прозового фольклору — 35; решта — обрядовий фольклор, дитячі пісні, ігри, частушки та ін). До більшості творів додав аналіз тематики та особливостей виконання.

Пр.: Трудова пісня // Мистецтво. Фольклор. Етнографія. Наукові записки. К., 1947. Т. I—II. С. 183—205; Историзм русских былин. М., 1962. 240 с.; Взаимосвязи русского и украинского героического эпоса. М., 1963. 447 с; Порівняння в слов'янському фольклорі, його форма і функції // Слов'янське літературознавство і фольклористика. К., 1971. Вип. 7. С. 66—74; Українські народні думи: сюжети і образи. К., 1994. 364 с; Фольклор українських по-

селенців Башкирії // Українці Башкирії. Київ-Уфа, 2011. С. 64—352.

Літ.: Барчан В. Дослідник українських дум та російських билин (до 100-річчя від дня народження М. М. Плісецького) // Вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. 2009. Вип. 20. С. 122—124.

М. В. Демедюк

ПОДУФАЛИЙ Василь Михайлович

(07. 05. 1941, с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл. — 20. 05. 2000, там само) — український педагог, фольклорист, краєзнавець, літературознавець, композитор, хоровий диригент, журналіст, культурно-громадський діяч. Член ВУСК (1991), НТШ, почесний член т-ва «Просвіта». Лауреат літературно-мистецької премії ім. братів Богдана і Левка Лепких (1994). Закінчив філологічний ф-т Дрогобицького педінституту ім. І. Франка (1962) за спеціальністю українська мова та література, музика. Працював учителем у школах сс. Августівка, Бишки Козівського р-ну, смт. Козова, у сс. Куропатники, Урмань, Надрічне, Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл. Ініціатор створення і перший директор музею родини Лепких (1995—2000), співорганізатор встановлення пам'ятника Б. Лепкому (1991) в Жукові. У 1990—1999 його зусиллями упорядковано та видано понад 20 книг, серед них — збірник пластових пісень «Гей мандрують пластуни» (1992), поезій «Повстанська муза» (1992) та ін. Досліджував, видавав, популяризував творчу спадщину братів Лепких: збірники пісень на слова Б. Лепкого — «До волі з неволі» (1991), «Молоді літа» (1997), Л. Лепкого — «Журавлі» (1999), поезії Б. Лепкого — «Під Великдень» та «Під Різдво» (1993) та ін. Автор біографічно-критичних нарисів, рецензій у періодиці, зокрема про С. Лепкого, Б. Лепкого, Л. Лепкого, А. Чайковського, А. Лотоцького, О. Нижанківського, І. Соневицького, Ф. Коковського, З. Штокалка та ін. Як композитор зробив обробки народних пісень, автор музики до близько 200 текстів різних поетів. Перша фольклорна публікація — дві пісні («Ой ти дубе, дубе», «Оксана») з рідного села — у журналі НТЕ (1963, № 4). Різноманітні записи пісенного фольклору П. опубліковано у книзі — «Пісні Тернопільщини» (1989, 1993). Серед них — 27 пісень (щедрівки («Пасла Ганнуся чотири воли»), гайки («На городі штири маки»), весільні («На го-

роді сосна»), родинно-побутові («Ой ще кури не піли»), балади («Ой мала Гандзя свекруху лихую»), 34 коломийки, 7 віншівок, переважно з Бережанського та Козівського р-нів Тернопільської обл. До цього та інших видань розшифрував десятки мелодій інших збирачів. Уперше в Україні в 1990 упорядкував, написав передмову, фахові примітки до серії збірників стрілецьких пісень Р. Купчинського, М. Гайворонського, Л. Лепкого. В останньому з них поруч з передруками з різних видань, подав і фольклоризовані варіанти цих творів. До 80-річчя боїв Січових стрільців на г. Лисоня біля Бережан видав збірку із 50-ти літературних, фольклоризованих та народних стрілецьких пісень — «Ой ідуть стрільці з Бережан...» (1996), здебільшого створених чи зафіксованих у цьому краю. З власних записів, переважно з Бережанського, Тернопільського, Зборівського, Чортківського р-нів Тернопільської обл., Пустомитівського р-ну Львівської обл., Рогатинського р-ну Ів.-Франківської обл., фіксацій інших збирачів та малодоступних друкованих джерел упорядкував чотири випуски «Повстанських пісень» (1992, 1993, 1995, 1996). Усього — 200 творів, серед них — рідкісні пісні-хроніки про місцеві події («У Бишках на край лісу», «В четвер по полудню», «Сім героїв на Кулебах»). Більше 40-ка з них передруковано у «Піснях УПА» (Літопис УПА, 1997, т. 25). Співупорядник книги «Народні пісні з-над Стрипи» у записах Іванни Блажкевич (1993, разом з В. Хомою). Записав та розшифрував більшу частину мелодій до збірника. У всіх опублікованих книгах П. до кожної пісні є ноти, паспорт, часто примітки чи наукові коментарі. Зафіксовані у 1988 вертепні драми із сс. Біще та Лапшин Бережанського р-ну Тернопільської обл. зберігаються в НАФРФ ІМФЕ. Листувався із С. Стельмащюком.

Пр.: Чуєш, брате мій... Стрілецькі пісні Левка Лепкого / упоряд. В. Подуфалий. Тернопіль, 1990. 64 с.; «Ой ідуть стрільці з Бережан...» / упоряд., муз. ред. В. Подуфалий. Тернопіль, 1996. 100 с.; Повстанські пісні / упоряд. і муз. ред. В. Подуфалий. Тернопіль, 1992. 78 с.; Вип. 2-й. 1993. 70 с.; Вип. 3-й. Тернопіль, 1995. 80 с.; Вип. 4-й. 1996. 87 с.; Вертепні драми с. Біще, с. Лапшин 1988 р. /

[записав Подуфалий В. М.] // НАФРФ ІМФЕ. Ф. 14—3. Од. зб. 1071. Арк. 14—21.

Літ.: Ярема К., Кусень Б. Василь Подуфалий. Життя і творчість. Тернопіль, 2005. 360 с.; Баб'як П. Подуфалий Василь // Українська журналістика в іменах. Львів, 2001. Вип. 8. С. 235—236; Доля судила жити з піснею. Василь Подуфалий. Бібліографічний покажчик / [упоряд. В. Палій]. Тернопіль, 2013. 31 с.; Головин Б., Залізний В. Подуфалий Василь Михайлович // Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль, 2008. Т. III. С. 106—107.

О. М. Голубець

ПОПОВ Павло Миколайович (29 (16). 07. 1890, с. Миколаївка Буринського р-ну Сумської обл. — 4. 04. 1971, Київ) — український літературознавець, мистецтвознавець, фольклорист, член-кор. АН України (1939), доктор філол. наук, професор. Середню освіту здобув у м. Рильську та Курську (тепер Росія). 1910 вступив на історико-філологічний факультет Варшавського ун-ту, 1911 продовжив навчання у Київському ун-ті. 1916 закінчив навчання і залишився при ун-ті для підготовки до професорського звання. З 1920 — позаштатний співробітник АН УРСР. 1920—1923 — вчителює у с. Черепівці (Сумщина). Займається збиранням та дослідженням фольклорних, етнографічних та діалектологічних матеріалів, на основі яких пише працю «Діалектологічні спостереження на північно-східному кордоні України» (1926). З 1923 — керівник Відділу письма і друку Лаврського музею та Портретної галереї Київського державного культурно-історичного заповідника. П. займався питаннями методології записування уснопоетичних творів, обґрунтував метод тривалого і систематичного спостереження фольклорного процесу в певному населеному пункті на противагу так званому екскурсійному методу («До питання про способи збирати

фольклорні матеріали» (1926), досліджує окремі фольклорні сюжети («До текстів «Калинівських пісень» (1927). У 1930-х працював над фундаментальною картотекою українських фольклористів і покажчиком українського фольклору, складав про-

грами викладання фольклору у вищій школі. 1939 виходить його робота «Український фольклор: Програма для філологічних факультетів університетів та факультетів мови й літератури педагогічних Інститутів». Ще ряд таких програм було складено у співавторстві з Г. Сухобрус і Г. Сидоренко (1950 та 1951). З 1938 — наук. співробітник Інституту фольклору. 1941—1943 — П. перебував в евакуації в Уфі. Досліджував українське населення Башкирії, збирав фольклорний та етнографічний матеріал. Повернувшись із евакуації, очолив відділ фольклору Інституту фольклору та етнографії. Брав участь у підготовці двотомного підручника «Українська народна поетична творчість» (1958). П. автор розділів — «Природа і специфіка народної поетичної творчості», «Загадки», «Прислів'я і приказки»; у співавторстві — «Розвиток української фольклористики». На увагу заслуговують його теоретичні висновки про специфіку фольклору. Акцентував на проблемі творення уснопоетичної творчості, способах її функціонування, естетичних принципах («Природа і специфіка фольклору», «Про деякі питання теорії народної поетичної творчості» (1955). Генезу та історію жанрів вивчав у статті «До питання про шляхи розвитку епосу східних слов'ян» (1958). П. досліджував історію фольклористики, особливо у межах АН УРСР («Розвиток української фольклористики. Зародки вивчення староруської і української народної поетичної творчості з найдавніших часів до початку ХІХ ст.» (1958), «Фольклористична робота в Академії наук УРСР в період її евакуації», «Вивчення фольклору в Академії наук УРСР за 25 р. її існування (1919—1944)»). П. залишив ряд наукових біографій видатних фольклористів: «До характеристик наукової діяльності О. О. Потебні» (1946), «Микола Олексійович Грінченко [Некролог]» (1947), «М. О. Максимович: [До 150-річчя з дня народження]» (1954), «Академік А. М. Лобода як фольклорист» (1959), «Вчений-патріот: До 80-річчя В. В. Данилова» (1961), «Академік А. Ю. Кримський як дослідник народної поетичної творчості» (1961); та монографію — «М. Костомаров як фольклорист і етнограф» (1968). Як дослідник Т. Шевченка вчений написав кілька статей про зв'язок поета із народною творчістю («Погляди Т. Шевченка на народну творчість» (1942), «Тарас Шевченко про народну творчість» (1952). П. видавав й перевида-

вав фольклорні збірники. 1962 вийшла фотокопія збірки «Українські пісні, видані М. Максимовичем» з його передмовою — «Перший збірник українських народних пісень». Займався виданням і упорядкуванням хрестоматій з української словесності («Хрестоматія з українського фольклору» (1941). За його редакцією вийшли збірники — «Українські народні казки» (1951), «Українські радянські прислів'я та приказки» (1951), «Українські народні казки, легенди, анекдоти» (1957), «Народ і Шевченко: Легенди, перекази, пісні і інші твори про великого Кобзаря (1814—1964)» (1963).

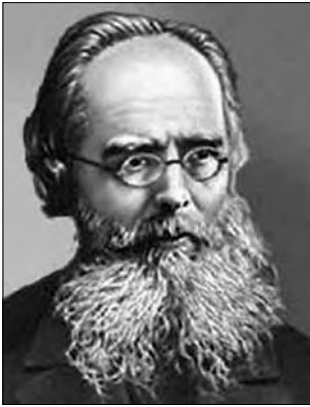
Пр.: До текстів т. зв. «Калинівських пісень» // Етнографічний вісник. 1927. Кн. 4. С. 8—30; Український фольклор: Програма для філологічних факультетів університетів та факультетів мови й літератури пед. ін-тів. К., 1939. 35 с.; М. О. Максимович: [До 150-річчя з дня народження] // Вісник АН УРСР. 1954. № 10. С. 55—64; Шевченко і народна творчість // Збірник праць I і II наук. Шевченківської конференції. К., 1954. С. 7—25; Про деякі питання теорії народнопоетичної творчості // Наук. записки / Київ. ун-т. 1955. Т. 14. Вип. 1. Зб. філол. ф-ту. № 7. С. 145—198; М. Костомаров як фольклорист і етнограф. К., 1968. 113 с.;

Літ.: Попов П. М. [Фольклорні матеріали, записані на Путивльщині (казки, легенди, оповідання, пісні та частушки, загадки прислів'я, приказки)] // Сказочная комиссия в 1924—25 гг. Обзор работ / [под ред. акад. С. Ф. Ольденбурга]. — Л., 1926; Білецький О., Сухобрус Г., Шолом Ф. Павло Миколайович Попов. К., 1961. 32 с.; Сухобрус Г. Павло Попов: (До 80-річчя з дня народження) // Нар. творч. та етногр. 1970. № 4. С. 61—63; Березовський І. Пам'яті видатного вченого [Некролог П. М. Попова] // Нар. творч. та етногр. 1971. № 4. С. 109—111; Юзвенко В. А., Хоменко В. М. Наукові надбання П. М. Попова: (До 100-річчя від дня народження) // Нар. творч. та етногр. 1990. № 6. С. 27—33.

В. І. Козловський

ПОТЕБНЯ Олександр Опанасович (22. 09. 1835, хут. Манів pobl. с. Гаврилівки (тепер Гришино) Роменського р-ну Сумської обл. — 11. 12. 1891, Харків) — український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч. 1851 — Радомська гімназія у Польському Королівстві (суч. Республіка Польща), Харківський ун-т (1856). Учитель російської мови у Першій харківській гімназії (1856). 1861 — ад'юнкт Харківського ун-ту з правом викладання історії російської мови. Доцент кафедри слов'янського

мовознавства і секретар історико-філологічного ф-ту Харківського ун-ту (1863). Професор (1875). Член-кореспондент Імператорської Санкт-Петербурзької АН (1875), дійсний член Тов-ва любителів російської словесності при Московському ун-ті (1877), голова Харківського історико-філологічного тов-ва (1877—1890), дійсний член Чеського наукового тов-ва (1887), дійсний член Тов-ва любителів природознавства, антропології та етнографії при Московському ун-ті (1890). Нагороджений Ломоносівською премією (1877), Уваровськими золотими медалями (1878, 1879), золотою Костянтинівською медаллю РГТ (1891). Автор знакових праць у фольклористиці: «О некоторых символах в славянской народной поэзии» (1860) — розглянуто первинні значення у номінаціях явищ, предметів, станів, дій (проаналізовано символи (вогонь, пиття, їжа, ніч, мороз, вітер, хмара, дорога, гори, дерево, кольори, замок, рій, кувати та ін.); «Мысль и язык» (1862) — про зв'язок мови з мисленням, внутрішню форму слова й образу, походження та розвиток мови і фольклору, естетику традиційної творчості, символіку тощо; «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (1865) — досліджено народну міфологію та символіку різдвяних дійств, витоки уявлень про Бабу-Ягу, Змія, Вовка, Відьму. П. акцентував на язичницьких витоках вірувань слов'ян у хмару і дощ у статтях — «О полногласии» (1864) і «О звуковых особенностях русских наречий» (1865). У розвідці «О доле и сродных с нею существах» (1867) розглянув поняття «доля», «фатум», «щаслива/нещаслива година», «лихо», «біда», «нужда», «горе», «душа», «лихоманка», «смерть» і розвинув думку про пов'язаність долі, вогню та душі. «О купальських огнях и сродных с ними представлениях» (1867) — стаття, у якій переважно на матеріалі купальських пісень («Ходили дівочки коло Мареночки», «Ішли дівочки в ліс по ягідочки» та ін.), визначено семантику перестрибування через вогонь як символ врожайності, шлюбу, відступу хвороб, смерті та нещастя; прокладено паралелі між «знаковістю» топлення Марени і купальських вогнів. У дослідженні «Переправа через воду как представление брака» (1868) ідеться про міфологічні вірування щодо «небесного» походження шлюбу та наречених: розгорнуто паралелі між уявленнями про долання мостів з неба та через струмок, річку тощо як сим-

воли одруження. У роботі «Малорусская народная песня по списку XVI века» (1877) проаналізовано народну баладу «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?». П. вказував на схожість варіантів пісні із замовляннями, символічність змісту, аналізував її вір-

шування, чим дав початок традиції рубрикування пісень за розміром. «Объяснения малорусских и сродных народных песен» (1882—1887) — дослідження у кількох книгах: 1 т. — містить огляд, пояснення і порівняння поетичних мотивів веснянок (із 1882 «Русский филологический вестник» розпочав публікацію першої частини монографії); 2 т. — охарактеризовано поетичні мотиви колядок і щедрівок, жанрову своєрідність творів, художній образ як органічну основу світосприйняття. Пісенний матеріал поділено за мотивами та розміром (1884—1887). Позитивну рецензію на два томи монографії надрукував Ц. Нейман у журналі «Киевская старина» (1884). У примітках та коментарях до «Слова о Полку Игореве» (1878) розкрив проблему фольклорно-літературних зв'язків пам'ятки. В. Ламанський у книзі «Памяти А. А. Потебни» (1892) написав, що тлумачення П. «посідають одне з найпомітніших місць і належать до найкращих, найдовершеніших пояснень цієї перлини нашої словесності». 1976 вийшов збірник праць П. — «Эстетика и поэтика» (вміщено фрагменти робіт: «Мысль и язык», «О некоторых символах в славянской народной поэзии», «Рецензия на сборник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси собранные Я. Ф. Головацким», «Язык и народность», «Из записок по теории словесности», «Из лекций по теории словесности»). 1990 — «Теоретическая поэтика» (вміщено уривки розвідок: «Мысль и язык», «Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка», «Из записок по теории словесности»). 1989 — В. Франчук підготувала працю П. — «О происхождении названий некоторых славянских языческих божеств». У розвідці розглянуто культ сонця, богів Сварога, Хорса, Волоса та Дажбога на базі фольклорних творів та «Слова о полку Игоревім». Більшість записів П. опу-

бліковано. «Українські пісні, видані коштом О. С. Балліної» (1863), вміщують 63 пісні без класифікації (56 текстів з мелодіями, 7 — тільки мелодії з короткими підтекстівками). Серед них: календарно-обрядові; родинно-побутові; соціально-побутові (козацькі, чумацькі, бурлацькі, наймитські, рекрутські, солдатські); жартівливі та ін. А. Топорков у рецензії на «Українські народні пісні в записах О. Потебни» (1988) назвав видання «однією з найбільших і найкращих колекцій українського пісенного фольклору». Матеріали П. з Харківської, Полтавської губерній, Кубані подав М. Дмитренко у виданні «О. Потебня як фольклорист». Твори мають детальну наукову паспортизацію, деякі — нотний супровід. Це — 23 обрядові ігри та пісні («Кроковое колесо»); 16 купальських, петрівчаних, гребовичних та жнивних пісень («Та ходила дівчинонька по межі», «Ой у горобейка ніжка поранейка»); 10 весільних пісень («Хрещатий барвіночок»); 168 родинно-побутових («Ой березо кучерявая»); 272 соціально-побутові (козацькі, бурлацькі і чумацькі, наймитські, рекрутські та солдатські пісні та балади: «Пісня про Кармелюка»); 15 жартівливих («Ой чук та гала»); 3 дитячі ігри та пісні («Иди, иди, дощичу»); 12 пісень літературного походження («Гуде вітер дуже в полі»). Основна частина пісенного матеріалу у записах П. переважно з Полтавщини та Харківщини зберігається в Ін-ті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського: I, 1328—1331; 1541; 1542; 1553; 1571; 1627.

Пр.: Объяснения малорусских и сродных народных песен: I. Веснянки. Варшава, 1883. 268, VIII, IV с.; Объяснения малорусских и сродных народных песен: II. Колядки и щедровки. Варшава, 1887. 809 с.; О мифическом значении некоторых обрядов и поверий. М., 1865. 419 с.; О некоторых символах в славянской народной поэзии. Х., 1860. 155 с.; Малорусская народная песня по списку XVI века. Воронеж, 1877. 54 с.; Переправа через воду как представление брака // Древности: Археол. вестник, изд. Моск. археол. о-вом. М., 1868. Т. 1. 1867—68. С. 254—266; О доле и сродных с нею существах. М., 1867. 44 с.; О происхождении названий некоторых славянских языческих божеств // Славянский и балканский фольклор. М., 1989. С. 254—267.

Літ.: Пыпин А. Н. История русской этнографии. Т. 3: Этнография малорусская. СПб., 1891. 425 с.; Сумцов Н. Ф. Современная малорусская этнография (посвящается памяти А. А. Потебни) // Киевская старина. 1892. Т. 136. С. 206—225. Колесса Ф. Історія української ет-

нографії. К., 2005. 336 с.; Дмитренко М. Олександр Потебня як фольклорист. К., 2012. 536 с.; Нейман Ц. [Рец. на]: Потебня А.А. Объяснения малорусских и сродных народных песен // Киевская старина. 1884. Т. VIII. № 4. С. 657—663.

О. І. Ковальчук

«**ПОХОРОННІ ГОЛОСІННЯ**» (1912) — перший фундаментальний збірник голосінь; упоряд. — І. Свенціцький. Оpubлікований у спареному виданні «Етнографічного збірника» (т.т. 31—32), другу частину якого складають описи похоронних обрядів («Похоронні звичаї й обряди»; упоряд. В. Гнатюк). Подано 299 голосінь (а також 12 пародійних та сороміцьких — у передмові та описах побутування голосінь). З них 160 — передруки та 139 — нові зразки. Матеріал доповнюють понад 40 голосінь, представлених у т. 32 (нумерація голосінь у Гнатюка продовжує нумерацію 31-го т.). Географія записів охоплює майже усі етнічні українські землі. Найповніше відображено голосильну традицію західних регіонів України. Найвні різні жанрові різновиди (похоронні, поминальні, пародійні, сороміцькі). Збірник складається зі вступу — «Від редакції» — В. Гнатюка, у якому стисло подано історію підготовки тому та обумовлено необхідність подання голосінь разом із описами похоронного обряду. У «Передмові» І. Свенціцький повідомляє про принципи укладання книги, аналізує будову голосінь, розглядає мотиви. Детально простежує генезу та розвиток плачів, доводить їх архаїчність та обґрунтовує приналежність до обряду та фольклорної творчості (її пісенно-поетичної складової). Звертає увагу на жанрові різновиди, зокрема характеризує жартівливі та сороміцькі плачі. Дотримується суб'єктно-психологічного погляду на їх генезу. Схиляється до теорії самозародження голосильних сюжетів. Уперше в українській фольклористичній розглядає структуру голосіння, вважаючи епітет композиційним засобом об'єднання окремих частин плачу та генератором нових поетичних картин. Укладає «Порівняну таблицю епітетів», у якій 180 означень розміщує в контексті інформації про їхню частотність появи в тексті та дотичність до певної статево-вікової групи. Розбудовуючи теорію голосіння, Свенціцький апелює до міркувань попередників — В. Данилова, Ю. Сідинського, Е. Барсова, Д. Булгаковського. У передмові також наведено список сіл і прізвищ ко-

респондентів, перелік видань, з яких здійснено передруки. Подано питальник із 16 пунктів, який охоплює різні аспекти функціонування голосильної традиції. Питальник не передбачав паспортизації імені інформатора (окрім випадків записування від найманих плачок), фіксації вторинних та оказіональних форм голосінь, записування рекрутських плачів, нотування інформації про особливості «живих» та «замовних» голосінь тощо. Після передмови наведено 6 коротких описів особливостей побутування голосінь у різних селах (Охримович О. «Голосіння в селі Волосянці, пов. Стрий»; Михалецький О. «Голосіння в Тростянці, Снятин. пов.»; Дудек П. «Про плачок на Гуцульщині»; Шекерик-Доників П. «Приказоване по умерлих (у с. Голови Косівського повіту)»; Сенчик Я. «Похоронні голосіння на Холмщині і Підляссі»; Тарасевський П. «Про голосіння в с. Шебекині, Курс[ької]. губ.»). Матеріал основної структурної частини згруповано за адресатами плачів у 21 розділ (I. За дітьми малими (14); II. За малою дочкою (20); III. За дорослою дочкою (22); IV. За малим сином (31); V. За дорослим сином (14); VI. Вдовиця за мужем (44); VII. Вдовець по жінці (3); VIII. Сироти за матір'ю (66); IX. Сироти за батьком (42); X. За сестрою (11); XI. За братом (12); XII. За бабою (5); XIII. За дідом (2); XIV. За тетою (2); XV. За вуйком (2); XVI. За ятрівкою (2); XVII. За дівчиною товаришкою (1); XVIII. За кумою (1); XIX. За сусідою (3); XX. Парубок за дівчиною (1); XXI. Дівчина за парубком (1). За принцип розташування розділів взято глибину вираженого в голосіннях почуття та міру близькості голосильниці до померлого — від оплакування матір'ю дитини до голосіння дівчини за парубком. У межах розділів матеріал розміщено згідно з «географічним розкладом земель від заходу на схід». Тексти довільно подані то віршем, то в рядок (н-д, передрук із видання Чубинського, який у першодруці подано віршем, тут представлено в рядок). Найбільше голосінь належать заміжній жінці (голосіння за дітьми, за чоловіком). Подано 4 зразки чоловічих голосінь (3 — вдівця за жінкою; 1 — парубка за дівчиною). Передруки голосінь здійснено з праць С. Метлинського, С. Браїловського, Д. Булгаковського, В. Милорадовича, П. Чубинського, О. Малинки, В. Шухевича та ін. Паспорт передруків містить вказівку на місце запису та покликання

на джерело. Нові фіксації за порівняно короткий проміжок часу здійснили понад 30 кореспондентів Етнографічної комісії НТШ. Найчисленніші колекції — з Вінницького, Гайсинського, Брацлавського та Проскурівського пов. (К. Широцький); з Косівського і Коломийського пов. (О. Кисілевська); з Равського пов. (А. Сало, П. Сало); з Косівського пов. (В. Гнатюк); з Білгородського пов. (П. Тарасевський); із Брацлавського пов. (Т. Бурачок). Серед нових записів переважають голосіння, зафіксовані не під час похорону, а на прохання записувача. Тексти подано з дотриманням особливостей говірки, переважно без наголосів. Паспорт в основному містить лише місце запису, зрідка — вказівку на ім'я записувача та респондента, дату фіксації та вік інформатора. Особливу вагу мають фіксації М. Кузьмака. Йому належить і найповніша паспортизація творів («Жабє, 12 мая, 1911, від Параски Трепетюк, запис. Михайло Кузьмак, учитель»). У збірнику наявний 1 нотний текст голосіння (м. Мурафа Подільської губ., надіслав М. Задвірний). Свенціцький здійснював незначне не завжди доречне редагування текстів, пов'язане із уніфікацією мови та ймовірними неточностями в першодруці.

Пр.: Похоронні голосіння / [упоряд. і авт. передм. І. Свенціцький] // Етнографічний збірник. Львів. 1912. Т. 31—32. С. 1—129.

Літ.: Мишанич С. Українські народні голосіння // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці. Донецьк, 2003. Т. 1. С. 144—189; Шутак О. Дослідження українських похоронних голосін у науковій спадщині Іларіона Свенціцького // Фольклористичні зошити. 2008. Вип. 11. С. 123—142; Коваль-Фучило І. Українські голосіння: історія фіксації та локальні особливості побутування // Голосіння / [упоряд. І. Коваль-Фучило]. К., 2012. С. 5—40.

Н. А. Пастух

РИЛЬСЬКИЙ Максим Тадейович (19. 03. 1895, м. Київ — 24. 07. 1964, м. Київ) — поет, перекладач, літературознавець, фольклорист, мистецтвознавець, публіцист, громадський і культурний діяч. Народився в сім'ї етнографа і збирача фольклору Тадея Рильського. На формування його світоглядних і культурно-мистецьких цінностей вплинули композитор М. Лисенко, етнографи й фольклористи Д. Ревуцький та О. Русов. 1915—1918 навчався на медичному ф-ті Київського ун-ту ім. св. Володимира, історико-філологічному ф-ті Народного

ун-ту, через воєнні обставини жодного не закінчив. 1919—1929 — учителював на Житомирщині, у Києві; викладав на робітфаці Київського ун-ту та Українському ін-ті лінгвістичної освіти. 1931 — арешт і ув'язнення у Лук'янівській тюрмі НКВС, після звільнення у своїй

творчості й діяльності стає апологетом радянської дійсності, робить стрімку літературну й наукову кар'єру. Академік АН України (1943), АН СРСР (1958). Голова Спілки письменників України (1943—1946). Директор Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії (1944—1964), що з 1964 став його імені. Лауреат Державної премії СРСР (1943, 1950), Ленінської (1960). Автор 45 поетичних книг, перекладів із слов'янських та західноєвропейських літератур, наукових праць з літературознавства й мовознавства, літературної, театральної, образотворчої критики. Фольклористична діяльність Р. припадає на зрілі післявоєнні роки творчого життя і охоплює дослідження, редагування й підготовку до друку видань, організацію наукового процесу. Він — автор понад 30 наукових та популярних статей, доповідей, виступів, передмов чи вступних слів до збірників, окремі з них з деякими доповненнями або й без повторно друкувалися під іншими назвами, інколи у російському перекладі. Фольклористичні студії Р. головним об'єктом дослідження мають передовсім пісенні жанри (пісні, думи, билини та ін.), рідше — прозові (казки, прислів'я і приказки та ін.). На змісті й формі творчості вченого виразно позначилися тогочасні панівна комуністична ідеологія й тоталітарний устрій радянського суспільства. У низці статей: «Література і народ» (1957), «Краса і велич народної творчості» (1957), «Розквіт народної творчості на Україні» (1957), «Народ і краса» (1962) та ін. розглядаються питання: фольклорно-літературні взаємини, ідейно-естетичні засади фольклору, митець і народ, індивідуальне й колективне начало у фольклорному творчому процесі, авторство уснопоетичних текстів. Автор орієнтує професійних митців на широке творче засвоєння багатотисячолітніх традиційних надбань на-

родної творчості для передачі нових і величних ідей свого часу, застерігає від розуміння народу як простолюддя, від ідеалізації усної словесності як неперевершеного художнього зразка, від спрощеного розуміння проблеми народності. У найчисельнішій групі праць: «Золотые ключи» (1944), «Песни народа Советской Украины» (1951), «Голос народу» (1953), «Поезія і народна творчість про возз'єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі» (1954), «Великий Жовтень і народна творчість» (1957), «Словесна творчість українського радянського народу» (1957) та ін. Р. намагався підвести теоретичну наукову базу для сприйняття радянського фольклору як органічного явища народної творчості. Твердив про закономірність його виникнення, розглядав особливості побутування, партійність, народність, тематику, мотиви, художні особливості. Про героїчний епос українців, жанрову специфіку народних дум та історичних пісень, історіографію їх записування і вивчення, особливості побутування, виконавчу майстерність кобзарів та лірників йдеться у працях: «Українські думи та історичні пісні» (1955), «Героїчний епос українського народу» (1958), «Итоги и задачи изучения украинских дум и исторических песен» (1958), «Кобзар Єгор Мовчан» (1958, співавтор — Ф. І. Лавров), «Об украинских думах» (1963) та ін. Цими статтями вчений також виборював право на визнання, публікування й популяризацію в радянському середовищі кращих здобутків українського класичного фольклору. У славістичних фольклористичних студіях Р. — «Сербські епічні пісні» (1947), «Живе відображення історії» (До Всесоюзної наради з питань епосу східнослов'янських народів) (1955), «Вступне слово» до книги «Міжслов'янські фольклористичні взаємини» (1963) та ін. — розглядається історична основа, періодизація, мотиви сербської епічної пісенності, акцентується на зв'язках українського народного епосу з такою ж творчістю східних і південних слов'ян. Як організатор науки Р. у складних політичних умовах свого часу почав відроджувати й розвивати репресовану у 1930-х українську фольклористику, нарощувати її кадровий потенціал, установи, видавничі потужності. З його ініціативи й координації відбувалася масштабна фіксація польових матеріалів науковцями ІМФЕ (понад 170 експедицій), сформовано

об'ємні рукописні фонди фольклору. Відновлено фаховий журнал «Народна творчість та етнографія», започатковано видання багатотомної серії «Усна народна творчість». Під науковим керівництвом і за редакторства вченого опубліковано низку монографій та збірників.

Пр.: Сербські епічні пісні // М. Т. Зібрання творів: У 20-ти т. К., 1983. С. 14—33; Живе відображення історії (До Всесоюзної наради з питань епосу східнослов'янських народів) // Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20-ти т. К., 1983. С. 55—60; Словесна творчість українського радянського народу // Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20-ти т. К., 1983. С. 90—98; Героїчний епос українського народу // Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20-ти т. К., 1983. С. 132—156; Об украинских думах // Рильський М. Т. Зібрання творів: У 20-ти т. К., 1983. С. 157—163.

Літ.: Лавров Ф. Максим Рильський і українське кобзарство // НТЕ. 1962. № 2. С. 58—63; Дей О. Народна творчість в колі поетичних і наукових інтересів Максима Рильського // Дей О. Сторінки з історії української фольклористики. К., 1975. С. 235—271; Пазяк Н. Фольклористична діяльність Максима Рильського // Нар. творч. та етногр. 1990. С. 45—49; Харчишин О. Рильський Максим // Мала енциклопедія українського народознавства. Львів, 2007. С. 793—794.

Є. А. Луцьо

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ УКАЗАТЕЛЬ СЮЖЕТОВ. ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКАЯ СКАЗКА (СУС) (1979) — покажчик казкових типів українців, росіян та білорусів, укладений за системою Аарне-Томпсона. Упорядники відділів: білоруського — Л. Бараг і К. Кабашников, російського — Н. Новіков, українського — І. Березовський.

У вступній статті «О систематизации сюжетов сказок восточных славян и их сравнительном изучении» підкреслюється роль порівняльно-історичного вивчення казок, що, на думку авторів, має вирішальне значення для розуміння природи казки, закономірностей формування і розповсюдження окремих сюжетних типів, виникнення і варіювання. Розглянуто основні етапи вивчення казки в порівняльному аспекті і спроби класифікації сюжетів у 19—20 ст., особлива увага звернена на покажчики за системою Аарне-Томпсона. Кожна стаття покажчика складається з номеру сюжетного типу, лаконічного опису сюжету. Етнічні варіанти перераховані окремо: російські (Р.), українські (У.) та білоруські (Б.). Розташовані у хронологічному порядку від першої пу-

блікації. Містить низку додатків: умовні скорочення; покажчик контамінацій сюжетів-мотивів, традиційних для східнослов'янської традиції; таблиця відповідності номерів у покажчиках Аарне-Томпсона та Аарне-Андреева; бібліографія найважливіших досліджень казок схід-

них слов'ян; список покажчиків та матеріалів до покажчика сюжетів казок та інших оповідних жанрів; географічний покажчик, що вказує на місце запису казок. Сюжетів українських народних казок нараховується 1339: про тварин 336 (з них 217 не мають аналогів у російському та білоруському фольклорі); чарівних — 225, легендарних — 132, новелістичних — 143, казок про дурного чорта — 78 (56 унікальні); анекдотів — 425 (247 не мають аналогів в росіян та білорусів). Тільки для українських казок характерні контамінації таких сюжетів: 103 + 61В («Пан Коцький» та лисиця обдурює качура); 103 + 104 («Пан Коцький» та війна домашніх тварин з дикими); 154 + 158 + 170 (лисиця рятує чоловіка від ведмедя, звірі на возі, ночівля лисиці); 306 + 307 (дівчина танцює з чортами і дівчина встає з труни), 460А + 785 (подорож до Бога за винагородою і «Хто з'їв проскурку»); 518 + 566 (обмануті чорти і ягоди, від яких ростуть роги); 910А + 911* (три мудрі поради і заповіт батька); 920 + -920* (Соломон і невірна дружина та Соломон випробовує і викриває матір); -1383* + 1537* (обдурений чоловік і знайдені чоботи); 1643 + 1653 (дурень продає корову березі і дурень з братами перемудровують розбійників). Український матеріал впорядковано на основі неопублікованого покажчика сюжетів українських народних казок М. Андреева, доповнено із видань 20 ст. («Казки та оповідання з Поділля» М. Левченка, закарпатські казки в упорядкуванні П. Лінтура, Л. Дем'яна та ін.). Сюжети подано за першоджерелом («Житє і слово», «Киевская старина»), однак якщо доступнішими є передруки, в дужках зі знаком «=» вказуються і вони («Казки про тварин», «Українські народні казки: у 3 т.», «Мудрий оповідач»). Поза увагою залишилися архівні

колекції казок, що зберігаються у фондах академічних установ, навчальних закладів та потребують систематизації. Представлені сюжети казок з різних територій, де мешкають етнічні українці: Полісся, Волині, Бойківщини, Лемківщини, Гуцульщини, Покуття, Буковини, Закарпаття (Угорської Русі), Поділля, Слобожанщини, Наддніпрянщини, Східної Словаччини, Далекого Сходу, Кубані. У рецензіях Е. Померанцевої, К. Арайса, Д. Молдавського підкреслено виняткову цінність покажчика, що звільняє дослідників від складної підготовчої роботи. Відзначено величезну за обсягом працю, виконану на високому науковому рівні, яка «викликає подив та захоплення» (Е. Померанцева).

Пр.: Сравнительный указатель сюжетов: восточнославянская сказка / [сост. : Л. Г. Бараг, И. П. Березовский, К. П. Кабашников, Н. В. Новиков]. Л., 1979. 437 с.

Літ: Арайс К. Значительный вклад в исследование сказок народов мира [Рецензия] // Известия АН Латвийской ССР. 1980. № 6. С. 148—150; Молдавский Д. Путеводитель по стране сказок [Рецензия] // М., 1981. № 9. С. 216—217; Померанцева Э. В. Сравнительный указатель сюжетов: восточнославянская сказка [Рецензия] // Советская этнография. М., 1981. № 1. С. 173—175.

М. В. Демедюк

«СТРІЛЕЦЬКІ ПІСНІ» (2005) — фольклорний збірник, який підготувала О. М. Кузьменко. Найповніше зібрання стрілецьких пісень із ґрунтовним науковим опрацюванням. Усього подано 479 творів у 164 варіантних гніздах. Кожна пісенна одиниця пронумерована, більшість — із нотами, завершується вказівкою на місце запису. Основу збірника склали записи упорядниці, зафіксовані упродовж 1992, 1997—2002 у Вінницькій, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій областях. Також до «СП» відібрано переважно неопубліковані чи важко доступні читачеві тексти з архівів, раритетних та маловідомих видань. Корпус пісень супроводить передмова — «Від упорядника» (с. 5—8), вступ. ст. — «Стрілецькі пісня як феномен пісенної культури українців» (с. 9—33),

об'ємні «Коментарі. Додатки» (с. 510—629). У вступ. статті висвітлено передумови появи і поширення стрілецьких пісень у військовому та загальнонародному середовищах, їх вагому суспільно-історичну та культурну роль у національно-визвольних змаганнях першої пол. 20 ст. Проаналізовано тематику стрілецької пісенності, простежено процес літературно-фольклорної взаємодії на вербальному, музичному та функціональному рівнях, розкрито феномен стрілецької пісні, що проявляється передусім у її «потужній енергетиці патріотизму». Пісні згруповано у дві частини: 1. Стрілецькі пісні літературного походження; 2. Народні пісні про січових стрільців. У першій частині твори (всього 259), подані у варіантних гніздах (83), впорядковані за тематикою у рубриках: «Присяга на вірність справі рідного краю, віра в перемогу та волю України» (напр., «Ой у лузі червона калина похилилася»); «Заклик у похід, до бою» («Гей, там на горі Січ іде»); «Стрілецька звитяга, відплата ворогам у бою» («Проїшли гори, пройшли доли»); «Гіркота невдач, розчарування стрільців», «Прощання стрільця з родиною і коханою дівчиною»; «Стрілецька могила, оплакування полеглих стрільців»; «Стрілецьке кохання»; «Стрілецький побут». Кожне варіантне гніздо (позначене арабською цифрою) розпочинається літературним першодруком із вказівкою авторів та продовжується парадигмою варіантів, що засвідчують активність твору в уснонародному побутуванні. Близькі, синонімічні варіанти позначені однією літерою з цифровим індексом (напр., А1, А2 і т. д.), а варіанти з різними мотивами, сюжетними розгалуженнями — різними літерами (А, Б і т. д.). Багато народних варіантів набули пісні Р. Купчинського — «Як з Бережан до кадри» (подано 10 вар.), «Лети, моя думо» (6), «Там при долині» (6); членів Пресової квартири УСС та М. Гайворонського — «Їхав стрілець на війноньку» (9). У другій частині до народних творів про січових стрільців (всього 210), що подані у варіантних гніздах (81), застосовано жанрове групування: «Пісні-хроніки» («Ой працюєм вдома, нічого не чути»); «Історичні» («По дорозі гомін йде»); «Переробки давніших народних пісень» («Прощайте, гори, настав вже час»); «Маршово-закличні та жартівливо-сатиричні»; «Пісні зі стрілецькими мотивами, приурочені до обрядів»; «Баладні». До дуже поширених належать: історична «В неділю ранень-

ко ще сонце не сходить» (подано 10 вар.), гаївка «В нашій селі на горбочку» (8), баладна «Йшли стрільці до бою та й за Україну» (19). «Коментарі. Додатки» містять: «Список умовних скорочень використаних джерел та літератури»; «Коментарі» з ґрунтовними відомостями про історію виникнення пісні, авторство, зміст, особливості побутування, виявлені передруки, друковані варіанти, музичні обробки тощо; «Біографічний покажчик авторів текстів та мелодій»; «Покажчик географії записів» (228 нас. пунктів з 11 обл. України, 2 країв РФ, 2 штатів Канади, м. Нью-Йорк США); «Покажчик збирачів»; «Покажчик інформаторів»; «Алфавітний покажчик пісень»; «Словник малозрозумілих слів та діалектизмів»; «Зміст». Книга здобула високе визнання в науці та серед громадськості. У низці рецензій М. Чернопиского, Р. Семківа, І. Коваль-Фучило, А. Гудак відзначено фундаментальність праці та її неперевершеність («Докладнішого та краще підготованого збірника стрілецької пісні на сьогодні не існує» (Р. Семків)).

Пр.: Стрілецькі пісні / [упоряд., запис, вступ. ст., комент. та додат. О. М. Кузьменко]. Львів, 2005. 640 с. + 32 с. іл.

Літ.: Чернопиский М. [Рецензія] // Вісник НТШ. 2006. Ч. 35. С. 61—62; Чернопиский М. Пісенна лірика національної свідомості і честі // Вісник ЛНУ: Серія філологічна. Львів, 2006. Вип. 37. С. 480—482; Семків Р. Стрілецькі пісні // Критика. 2006. Ч. 9 (107). С. 15.

О. М. Харчишин

«УКРАЇНА» — науковий українознавчий журнал. Виходив у Києві в 1914—1930 (з перервами у 1915—1916, 1919—1923) за редакцією М. Грушевського. 1914—1918 «У.» — видання Українського Наукового Товариства в Києві, 1924—1930 — друкований орган Історичної Секції Всеукраїнської Академії наук. Трьохмісячник у 1914—1924 і дво-місячник з 1925. «У.» припинила своє існування наприкінці 1930, останній 44 номер було знищено. У 1932 поновлено видання журналу під тією ж назвою за редакцією П. Шурана, однак його зміст набув цілком іншого ідеологічного характеру. Співробітники «У.» в 1914—1930: Д. Багалій, М. Василенко, М. Возняк, О. Грушевський, С. Єфремов, І. Житецький, К. Копержинський, А. Кримський, М. Мочульський, В. Перетц, В. Петров, Ф. Савченко, Є. Тимченко та ін. Структура журналу передбачала існування 4 відділів: «Розвідки і замітки»

(статті з історії соціальної, культурної й політичної, археології, літератури, мистецтва, мовознавства, етнографії, економіки і краєзнавства України); «Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття» (мемуари, листування, недруковані літературні твори,

причинки до історії й культури з короткими коментарями); «Критика, звідомлення, обговорення»; «Хроніка». З 1927 додано 5 відділ — «Бібліографічний огляд чи реєстр». Значне місце на сторінках «У.» відведено фольклорові: популяризації народних творів, їхньому дослідженню, висвітленню окремих періодів історії української науки про усну словесність. Оpubлікований джерельний матеріал репрезентовано записами Я. Демченка з Полтавщини, які представив С. Якимович (1930, кн. 5—6), та фольклорними зразками із рукописів у поданні В. Перетца («Декілька етнографічних даних» — 1914, кн. 1; «Переказ про хресне дерево» — 1918, кн. 1—2), К. Харламповича («Малоросійська пісня 1791 р.»). Збірник Я. Демченка містить історичні (про Нечая, Харка, Морозенка та ін.), родинно-соціально-побутові пісні, записи приповідок, загадок, анекдотів, народних вірувань і забобонів, серед яких етіологічні легенди про кажана й ведмедя, історичний переказ про Палія. Окремі фольклорні одиниці введено у наукові дослідження: «Дума про Сорочинські події, подав В. Станіславський» (1924, кн. 1—2); Луговський Б. «Соціальна сатира з ярмаркового старечого репертуару» (1926, кн. 4). Широку палітру аналітичних розвідок репрезентують також статті: М. Грушевський «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» (1925, кн. 5); І. Франко «До історії коломийкого розміру» (1914, кн. 1); Ф. Колесса «Українська народна пісня на переломі XVII—XVIII вв.» (1928, кн. 2); М. Возняк «Цікава пам'ятка української пісенності XVII в.» (1929, кн. 2); Б. Луговський «У деся-

туху (Старці в Чернігові на ярмарку в червні 1924 р.)» (1924, кн. 4). Значну кількість наукових розвідок присвячено історії української фольклористики. Діяльність окремих збирачів та дослідників відображено у працях М. Мочульського — «Князь Микола Андрійович Цертелєв. Біографічно-літературний нарис» (1917, кн. 3—4), «Іван Манджура, український поет і етнограф» (1926, кн. 5); Д. Багалія — «Іван Франко яко науковий діяч» (1926, кн. 6); Н. Бракер — «Володимир Миколайович Ястребов (до тридцятих роковин смерті)» (1929, кн. 3) та ін. Окремий блок статей приурочено до 100-ліття «Малоросійських песен» М. Максимовича. Автори: М. Грушевський, І. Житецький, Ф. Савченко, В. Гнатюк (1927, кн. 6), В. Данилов (1928, кн. 4). Кілька статей присвячено іншим фольклорним збірникам: М. Грушевський «П'ятдесят літ «Исторических песен малоруського народа» Антоновича і Драгоманова (1924, кн. 1—2); Данилов В. «Другий збірник українських пісень М. О. Максимовича з 1834 року» (1929, кн. 6). Окремі аспекти фольклористичної роботи учених простежуються з опублікованого (досі невідомого широкому загалові) листування: П. Куліша з Л. Жемчужниковим (1926, кн. 2—3); І. Франка з В. Левицьким (1927, кн. 5), Л. Глібова та С. Носа до О. Кониського (1927, кн. 6). У виданні надруковано значну кількість ґрунтовних рецензій на праці Ф. Колесси (1914, кн. 2; 1925, кн. 1—2), М. Грушевського (1925, кн. 4; 1926, кн. 1), К. Квітки (1925, кн. 4), Дж. Фрезера (1925, кн. 5), В. Міллера, М. Сперанського (1924, кн. 3) та ін. У «Хроніці» надруковано програми щодо записування фольклорно-етнографічного матеріалу: про сон (1925, кн. 1—2), вогонь (1925, кн. 4). У книзі 3 за 1925 подано «Інструкцію катедри історії Українського народу ВУАН для екскурсій і дослідів її співробітників та кореспондентів в царині культурних переживань та історичної пісенності на р. 1924—5», яка мала б слугувати своєрідною дорожньою картою для зібрання фольклорного матеріалу. Значну увагу звернено також на огляд науково-дослідного та науково-видавничого процесу за кожен рік. Його представлено за галузями у відділі — «Бібліографічний огляд» (1927, кн. 3; 1928, кн. 3; 1929, кн. 5).

Пр.: Грушевський М. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне

завдання // Україна. К., 1925. Кн. 5. С. 3—14; Етнографічні записи Якова Демченка 1857—1858 рр. Подав Сергій Якимович // Там само. К., 1930. Кн. 5—6. С. 89—130; Колесса Ф. Українська народна пісня на переломі XVII—XVIII віків (присвячено пам'яті Михайла Максимовича) // Там само. К., 1928. Кн. 2. С. 47—83; Савченко Ф. Перший збірник українських пісень Максимовича (1827—1927) // Там само. К., 1927. Кн. 6. С. 25—80.

Літ.: Жуковський А. Михайло Грушевський і журнал «Україна» // Український історик. 1986. №1—2. С. 5—20; Юркова О. «Україна» на історичному фронті: від наукового часопису українознавства до журналу циклу наук історичних // Проблеми історії України: Факти. Судження. Пошуки. К., 2007. Ч. 2. С. 327—355; Савчук І. І. Журнал «Україна» у розвитку української історіографії першої третини ХХ ст.: автореф. дис...на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05. Черкаси, 2014. 20 с.; Науковий часопис українознавства «Україна» (1907—1932): показник змісту / [упоряд: Р. В. Майборода, В. Г. Врублевський]. К., 1993. 140 с.

М. Б. Качмар

«УКРАЇНСЬКІ ПІСНІ З НОТАМИ». Упорядник — А. Конощенко (Одеса, 1900; 1902; Київ, 1906). Видання трьох сотень українських народних пісень з нотами у кількох повторюваних випусках. Перша сотня (Одеса, 1900; вип. 2. Одеса, 1909); Друга сотня (Одеса, 1902; вип. 3. Одеса, 1909); Третя сотня (Київ, 1906). Пісні подані з назвою (за першим рядком), нотами, пронумерованими строфами, наприкінці — з точними паспортними даними про місце запису (село, повіт, губернія). Починаючи з другої сотні, К. непослідовно вказав на жанр («веснянка», «колядка», «щедрівка», «некрутська», «весільна»), дав короткий коментар до пісні щодо її обрядового контексту («співають як покривають молоду»), функціональних («пісня до танцю») та виконавських особливостей («співак не твердо пам'ятає текст пісні»). Перші дві сотні текстів відтворено російською абеткою, третя — українською. До збірок увійшло найбільше записів з Херсонської губ. (м. Херсон, сс. Обознівка, Кардашівка, Бобринець, м. Єлисаветград Єлисаветградського пов.; м. Берислав, с. Маячка Дніпровського пов., тепер Цюрупинського р-ну; м. Ананьїв, с. Перешори Ананіївського пов., м. Одеса); Таврійської губ. (с. Збурівка); Київської губ. (с. Королівка Сквирського пов.); Полтавської губ. (сс. Денисівка, Заріг, Вищий Булатець, хут. Оріхівка, с. Литвяки Лубенського пов.); Волинської губ. (м. Звягель, тепер

м. Новоград-Волинський Житомирської обл.). У першій сотні — всього кілька пісень з варіантами, подано контаміновані тексти («У неділю рано та рано-раненько» (вип. 1, с. 84—85)). Другий випуск — ідентичний першому. Друга сотня присвячена М. Лисенкові, має коротке

вступне слово автора (від 27.09.1901), де обґрунтовано мету: «дати фаховим робітникам на ниві української мелодії спробою дознатись законів натуральної, народної гармонізації». У другій та третій сотнях є більше творів з варіантами («Ой з-за гори, з-за крутої» — 4 вар.) та довідкової інформації (за збірниками М. Лисенка (вип. I—V, 1868—1892), Ол. Хведоровича (1903), А. Коціпінського (1862), А. Рубця (1899)) про інші варіанти певної пісенної парадигми. У збірках містяться пісні різних жанрів без систематизації, подекуди із поясненням маловідомих слів. Серед них — багато оригінальних обрядових пісень (ігрові веснянки, жнивварські пісні, колядки з сюжетними мотивами — «дерево зацвіло на Різдво», «Божя Мати просить Христа ключі, щоб відпустити душі з раю»); необрядових побутових творів: рекрутських, козацьких, чумацьких пісень («Ой ходив чумак сім рік по Дону»), строкарська («Ой давно я, давно в батька була»), «робітничі» («Од куріня до куріня риба-жаба лізла»), часто рідкісних, як чумацька жартівлива — «Ой чумаче, чумаче, життя твоє собаче», старосвітська «двірська» — «Ой браженька, ой браженька медовая», історична — «Дарував царь землю, а цариця лимани»), або тих, що вийшли з традиційного репертуару («Ой заспорився сизий орел»). На збірки К. було кілька рецензій в українських та російських часописах того часу («Киевская старина» (1901), «Літературно-Науковий вісник» (1903), «Известия Общества Любителей Естествознания, Антропологии и Этнографии при Московском университете» (1911)). Відзначалася оригінальність пісень, висловлювалися зауваження щодо оформлення, складного запису мелодій, невда-

ло дібраних деяких текстів, що не применшувало загального змісту «твору незвичайної цінності» (К. Квітка). Сучасна критика визнає за К. «глибоке розуміння сутності ритмічних закономірностей українського пісенного фольклору» (О. Терещенко).

Пр.: Українські пісні з нотами / [збір. А. Конощенко]. Одеса, 1900. 136 + III с.; Українські пісні з нотами. Друга сотня / [збір. А. Конощенко]. Одеса, 1909. Вип. 3. 137 + III с.; Українські пісні з нотами / [збір. А. Конощенко]. Третя сотня. К., 1906. 141 + III с.

Літ.: Б. а. [Рец. на кн.]: Українські пісні. З нотами / [збір. А. Конощенко]. Одеса, 1900. Перша сотня // Київська старина. 1901. III. С. 173—174; Гнатюк В. [Рец. на кн.]: Українські пісні. З нотами / [збір. А. Конощенко]. Одеса, 1902. Друга сотня // Літературно-науковий вісник. 1903. Кн. 21. С. 139—140; Борейко Т. [Квітка К.]. Новітня українська музична етнографія // Рідний край (Полтава). 1912. № 12. С. 14—15; Терещенко О. Фольклористична діяльність Андрія Конощенка // Культурно-освітні процеси краю у ХІХ столітті. Матеріали обласної історико-краєзнавчої конференції. Кіровоград, 2004. С. 160—167.

О. М. Кузьменко

ЧУРИЛО (Журило, Джурило, Цюрило, Джурило, Шумило) — фольклорний персонаж у різних жанрах — весільних піснях, гаївках, билинах, баладах, казках. Ч. належав до давніх корінних родів у Русі. Ім'я боярина Чурина згадане в Київському літописі під 1188. Тлумачення імені суперечливі. Деякі дослідники розглядають як видозміну імені Кирило, запозиченого з грецької мови (Ж. Паулі, О. Веселовський), інші заперечують таку думку. М. Сумцов пов'язував Журила з культовою стравою жур. Етимологія слова Чурило вказує на зв'язок з водою — «чур», «чуркало», «чурок»; означає «джерело», місце, де струменем б'є вода. У гуцульських говірках вживають слова «чуркало», «чуріти» з подібною семантикою. Функція побажання врожаю в обрядових піснях семантично зближує Ч. з образом Ярила і має з ним генетичний зв'язок, передусім з весняним еротичним циклом. Билини про Ч. належать до Галицько-Волинського циклу. У них розгортається сюжет знайомства Володимира з Ч., служба в київського князя, його суперництво з Дукою (Дюком Степановичем), стосунки з чужою жінкою і трагічне завершення їх. Ч. — «красень-молодець», «кучері — дугою золотою», «шия, як білий сніг», «лице — як маків цвіт», «очі — як у ясного сокола», «брови — як у чорного соболя». У нього вишуканий одяг: чобітки — «зелен

сап'ян», «куня-шубочка», прикрашена золотом, сріблом з шовковими петельками. Спритність Ч.: їдучи на коні, виробляє «різні чуда лицарські — з коня на коня перескакує, з сідла на сідло перелітає, вгору списа підкидає, з руки в руку перехоплює». Місце помешкання Ч. — «пониже малого Київця» у розкішному палаці, де «стеля золотом сяє, всі світила небесні на ній виведені». У нього закохується багато жінок різного віку: «де дівчата дивляться, — загорожі трищать, де молоді жінки дивляться — віконця дзвенять, а старі баби костури гризуть, поглядаючи на молодого Чурила». Характеристика краси героя в обрядових піснях виражена кількістю дівчат, які йдуть за ним («дівочок двіста», «дівочок триста») — гаївка. Основна функція Ч. постає в родючості («Куди Джурило ішов, Туди ячменик зійшов»). На Бойківщині, Покутті, Буковині, Гуцульщині, в околицях Перемишля та Жовкви відомий весільний танець Журило (Цюрило). У баладі розпусник, баламут Джурило, Шумило (Шумильце) зрадив багато дівчат. Він багатий, має зброю, коня, проводить час на полях, серед природи. За ним також іде громада, але вже не дівчат (як в обрядових піснях), а «громада з панамі», «люди з панамі», які «ведут Шумильця рубати». У всіх варіантах балад герой виступає звідником дівчат, за що його карають на смерть. Персонаж балади, як і билинний герой, відзначається: а) вродою (у билині описано його красу, а в баладі вказано число зведених дівчат (15, 17); б) багатством — пропонує за дівчат гроші; в) військовою доблестю (має коня, сідло, зброю); г) трагізмом. Балада про Шумильця «складає велику рідкість і за поетичним змістом, і за музичною формою» (К. Квітка). Популярність Ч. «як лавеласа» у західноукраїнських піснях дала підстави М. Грушевському зробити припущення про його галицьке походження. «Той факт, що мотив Чурила-баламута захочав таку незвичайну популярність у Західній Україні, показує, що ця тема походить у своїй основі також звідси». Казку про Ч. записав Б. Грінченко на Сумщині («Чурило, Іванцаревич та Олена Прекрасна»). Богатир визволив Олену, але змії наздогнав їх і «посік, порубав на дрібні куски» Ч. Оживши від цілющої води, Ч. забрав дівчину і повернув її Іванові-царевичу.

Пр.: Балади: кохання та дошлюбні взаємини. К.: Наук. думка, 1987. С. 400; Українські народні пісні в записах З. Доленги-Ходаковського / упоряд. О. І. Дей. К.: Наук.

думка, 1974. С. 78; Українські биліни: Історико-літературне видання східнослов'янського епосу / [упоряд., передм., післясл., приміт. та обробка укр. нар. казок і легенд на билінні теми В. Шевчука]. 2003. 247 с.

Літ.: *Грушевський М.* Історія української літератури: К.: Либідь, 1994. Т. 4. Кн. 1. С. 132—137; *Голубець О.* «Джурило» в українській обрядовій традиції // Матеріали до української етнології. К., 2002. Вип. 2 (5). С. 355—359; *Квитка К.* Коментарий к сборнику украинских народных мелодий, изданному в 1922 году [підгот. до друку В. Тюпа] // Етномузыка. Львів, 2007. № 2. С. 74—122; *Парасунько В. С.* Про слово *Чурило* у східнослов'янських мовах // Мовознавство. 1976. № 1. С. 63—68; *Сумцов Н.* Опыт объяснения малорусской песни о *Журиле* // Киевская старина, 1885. Т. 12. С. 417—430; *Сокил Г.* Образ *Джурилы* в українському фольклорі // Народозн. зощ. 2014. № 4. С. 713—720.

Г. П. Сокил

Vasyl Sokil, Oksana Brynyak and others

MATERIALS TO UKRAINIAN
FOLKLORISTIC ENCYCLOPEDIA
Issue 2.

The proposed collection articles to encyclopedia is a continuation of the materials published in «Narodoznavchi Zoshyty»

(«Ethnology Copybooks») (2014. — № 3. — P. 582—611) entitled «The beginning of Ukrainian folkloristic encyclopedia». There are involved new titles including personalities, published editions that deepen information about Ukrainian folklorists and various sources of oral poethics. For the first time there are presented folklore characters made up by folk tradition.

Keywords: Folkloristic encyclopedia, folklorists, folkloristic editions, folklore characters.

Vasyl Sokil, Oksana Brynyak and dr.

MATERIALS FOR UKRAINIAN
FOLKLORISTIC ENCYCLOPEDIA
Issue 2

Предложенная подборка энциклопедических статей является продолжением материалов, напечатанных в «Народоведческих тетрадях» (2014. — № 3. — С. 582—611) под названием «Начало украинской фольклористической энциклопедии». Сюда вошли новые статьи, связанные с персоналиями, предметными реалиями, которые расширяют сведения об украинских фольклористах, и разные собрания устно-поэтических материалов. Впервые представлены фольклорные персонажи, сочиненные народной традицией.

Ключевые слова: фольклористическая энциклопедия, фольклористы, фольклористические издания, фольклорные персонажи.